

**PRACA ZBIOROWA
POD REDAKCJĄ KLAUDII PUJER
SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE
POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY
XXI WIEKU
– OBSZARY PROBLEMOWE**

EXANTE

Redaktor naukowy

dr Klaudia Pujer

Recenzenci

dr hab. Beata Szluz

dr hab. inż. Barbara Tal-Figiel

dr Klaudia Pujer

SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU – OBSZARY PROBLEMOWE

© Copyright by EXANTE
exante.com.pl, Wrocław 2016

Nie wszystkie prawa zastrzeżone: tekst niniejszej monografii jest dostępny na licencji
Creative Commons (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych.

Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej
informacji licencyjnej oraz wskazania Wydawnictwa i Autorów jako właścicieli praw do tekstu.

Treść licencji jest dostępna na stronie: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

(Źródło zdjęcia na okładce: pixabay.com/geralt, udostępnione na licencji

CC0 Public Domain, treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.pl>).

Wersja elektroniczna monografii jest wersją pierwotną

WYDAWNICTWO EXANTE

Exante Conferences & Publications Sp. z o.o.
ul. Buforowa 24 lok. 10
52-131 WROCŁAW

tel. + 48 606 168 165
wydawnictwo@exante.com.pl
www.exante.com.pl

Ark. wyd. 7,9
e-ISBN 978-83-65690-13-5
ISBN 978-83-65690-14-2

**SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE
POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY
XXI WIEKU
– OBSZARY PROBLEMOWE**

MONOGRAFIA

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

**EXANTE
Wrocław 2016**

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
CZĘŚĆ I. URODA, ATRAKCYJNOŚĆ, SEKSUALNOŚĆ, ZDROWIE	11
ROZDZIAŁ 1. ESTETYKA TWARZY ORAZ POSTĘPOWANIE PREWENCYJNE W BIOLOGICZNYM STARZENIU SKÓRY	13
mgr Eleonora Rynia, mgr Agnieszka Dębska, mgr Agnieszka Zawadzka	
WPROWADZENIE.....	13
ASPEKTY PROCESÓW STARZENIOWYCH ZACHODZĄCYCH W ORGANIZMIE CZŁOWIEKA.....	14
<i>Starzenie wewnątrzpochodne</i>	<i>14</i>
<i>Starzenie zewnątrzpochodne.....</i>	<i>18</i>
PODSUMOWANIE	23
LITERATURA.....	23
ROZDZIAŁ 2. ZASTOSOWANIE LASERÓW FRAKCYJNYCH W ZESPOŁACH ATROFII I ROZLUŻNIENIA POCHWY.....	25
dr hab. n. med. Marek Sikorski, prof. UJK	
ZESPOŁY ATROFII I ROZLUŻNIENIA POCHWY.....	25
BIOLOGICZNY MECHANIZM ODDZIAŁYWANIA LASEROWEGO W LECZENIU ZESPOŁÓW ATROFII I ROZLUŻNIENIA POCHWY.....	28
BEZPIECZEŃSTWO DOPOCHWOWEGO STOSOWANIA LASERÓW FRAKCYJNYCH.....	29
METODY OCENY WYNIKÓW LASEROWEJ REJUWENACJI POCHWY.....	30
PRZEBIEG ZABIEGU LASEROWEJ REJUWENACJI POCHWY W PRZYPADKU ZESPOŁÓW ATROFII I ROZLUŻNIENIA POCHWY.....	31
WYNIKI KLINICZNE ZABIEGÓW LASEROWEJ REJUWENACJI POCHWY	32
PODSUMOWANIE	34
LITERATURA.....	34
ROZDZIAŁ 3. „NIEPEŁNOSPRAWNI” W REALIACH SPOŁECZEŃSTWA SOMATYCZNEGO.....	37
mgr Agnieszka Szałajewska	
WPROWADZENIE.....	37
ZNACZENIE CIELESNOŚCI W OBLICZU ZMIENIAJĄCEJ SIĘ RZECZYWISTOŚCI	38
WIZUALNE I SPOŁECZNE SPOSOBY KREOWANIA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI.....	41
PODSUMOWANIE	45
LITERATURA.....	46
CZĘŚĆ II. DEWIACJE, PATOLOGIE, PRZESTĘPSTWA, OGRANICZENIA, NIEPRAWIDŁOWOŚCI	49
ROZDZIAŁ 4. PRZEMOC I AGRESJA W OKRESIE ADOLESCENCJI – EKSPLIKACJA ZAGADNIENIA.....	51
mgr Eliza Wołoszynek, mgr Magdalena Wójcik, mgr Olga Dąbska, mgr Ewelina Kozłowska	
WPROWADZENIE.....	51
ADOLESCENCJA W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM	52
EKSPLIKACJA POJĘĆ: PRZEMOC, AGRESJA.....	54
ETIOPATOGENEZA PRZEMOCY I AGRESJI WŚRÓD ADOLESCENTÓW.....	57
PODSUMOWANIE	61
LITERATURA.....	61

ROZDZIAŁ 5. WSPÓŁCZESNA RODZINA W OBLICZU PRZEMOCY DOMOWEJ	
- KONTEKST DEFINICYJNY.....	65
mgr Michał Gluzek	
WPROWADZENIE.....	65
MNOGOŚĆ DEFINICJI – JEDNO ZJAWISKO.....	66
SPRAWCA I OFIARA PRZEMOCY	71
PODSUMOWANIE	73
LITERATURA.....	74
ROZDZIAŁ 6. PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY	
DOMOWEJ REALIZOWANY W GMINIE WROCŁAW.....	77
dr Dorota Dyjakon, mgr Wioletta Klimczak, mgr Arkadiusz Klimczak	
WPROWADZENIE.....	77
ZAKRES DZIAŁAŃ PODEJMOWANYCH W RAMACH PROGRAMU.....	79
GRUPOWY PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY	80
INDYWIDUALNY PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY	81
EFEKTYWNOŚĆ PROGRAMU KOREKCYJNO-EDUKACYJNEGO DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY.....	82
PODSUMOWANIE	84
LITERATURA.....	85
ROZDZIAŁ 7. NAJCZĘSTSZE NIEPRAWIDŁOWOŚCI W DZIAŁALNOŚCI UCZELNI	
PUBLICZNYCH W LATACH 2006-2007 W ŚWIETLE PRAC PAŃSTWOWEJ KOMISJI	
AKREDYTACYJNEJ	87
dr Jacek Stachowicz	
WPROWADZENIE.....	87
ILOŚCIOWY ROZWÓJ SEKTORA AKADEMICKIEGO W POLSCE W LATACH 2005-2015	88
DZIAŁALNOŚĆ PAŃSTWOWEJ KOMISJI AKREDYTACYJNEJ II KADENCJI (2005-2007)	92
NIEPRAWIDŁOWOŚCI W PUBLICZNYCH SZKOŁACH WYŻSZYCH W LATACH 2006-2007.....	94
PODSUMOWANIE	95
LITERATURA.....	96
CZĘŚĆ III. EKOLOGIA, DEMOGRAFIA, GOSPODARKA LOKALNA, OBYWATELSKOŚĆ,	
INTEGRACJA	99
ROZDZIAŁ 8. ZASTOSOWANIE GEOPOLIMERÓW DO IMMOBILIZACJI ODPADÓW	
WTÓRNYCH	101
mgr inż. Michał Adamski	
WPROWADZENIE.....	101
GEOPOLIMERY.....	102
<i>Geopolimeryzacja</i>	<i>103</i>
GEOPOLIMERY W IMMOBILIZACJI ODPADÓW	104
<i>Immobilizacja pierwiastków.....</i>	<i>104</i>
<i>Własności geopolimerów z odpadami.....</i>	<i>106</i>
BADANIA WŁASNE.....	107
<i>Materiał.....</i>	<i>107</i>
<i>Przygotowanie próbek.....</i>	<i>108</i>
<i>Otrzymane wyniki.....</i>	<i>109</i>
PODSUMOWANIE	112
LITERATURA.....	113

ROZDZIAŁ 9. EKONOMICZNA ANALIZA PROBLEMU DZIETNOŚCI W POLSCE	115
dr Alicja Sielska	
WPROWADZENIE.....	115
POLITYKA RODZINNA W POLSCE.....	117
<i>Świadczenia pieniężne w Polsce w ramach polityki rodzinnej.....</i>	<i>118</i>
ZALEŻNOŚĆ POMIĘDZY WYDATKAMI W RAMACH POLITYKI RODZINNEJ A WSKAŹNIKIEM DZIETNOŚCI	119
PODSUMOWANIE	121
LITERATURA.....	122
ROZDZIAŁ 10. EUROSIEROTY W POLSCE	
- NEGATYWNY WPŁYW MIGRACJI ZAROBKOWEJ RODZICA NA DZIECKO.....	125
mgr Sabina Świdwerska, mgr Michał Świdwerski, mgr Mariola Szymaniak, lic. Paulina Szymaniak	
WPROWADZENIE.....	125
POJĘCIE EUROSIEROCTWA, ZASIĘG I JEGO UWARUNKOWANIA	126
FUNKCJONOWANIE RODZINY DOŚWIADCZAJĄCEJ CZASOWEJ ROZŁĄKI, KONSEKWENCJE NIEOBECNOŚCI RODZICA DLA ROZWOJU DZIECKA	128
KATEGORIA EUROSIEROCTWA I JEJ PIĘTNUJĄCE WŁAŚCIWOŚCI.....	132
PODSUMOWANIE	133
LITERATURA.....	133
ROZDZIAŁ 11. PARTYCYPACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ W KSZTAŁTOWANIU SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO	
- WYBRANE PROBLEMY.....	135
mgr Marcin Nowak	
WPROWADZENIE.....	135
TWORZENIE SAMORZĄDU W POLSCE PO 1989 R.....	136
FREKWENCJA WYBORCZA, MANKAMENTEM AKTYWNOŚCI SAMORZĄDOWEJ.....	137
JEDNOSTKI POMOCNICZE SAMORZĄDU.....	139
BUDŻET OBYWATELSKI	140
OBYWATELSKA INICJATYWA UCHWAŁODAWCZA	141
ODPARTYJNIENIE I ODPOLITYCZNIENIE SAMORZĄDÓW	142
ZMIANA ORDYNACJI WYBORCZEJ – WPROWADZENIE JOWÓW	143
PODSUMOWANIE	144
LITERATURA.....	144
ROZDZIAŁ 12. BUDŻET PARTYCYPACYJNY A DOBRE PRAKTYKI W SAMORZĄDZIE GMINNYM NA PRZYKŁADZIE TORUNIA.....	147
mgr Piotr Pięta	
WPROWADZENIE.....	147
BUDŻET PARTYCYPACYJNY W TORUNIU – GENEZA I DOTYCHCZASOWE DOŚWIADCZENIA.....	148
PRZYKŁADY WSPÓŁPRACY WŁADZ LOKALNYCH Z MIESZKAŃCAMI.....	153
PRZYKŁADY WSPÓŁPRACY WŁADZ LOKALNYCH Z ORGANIZACJAMI POZARZĄDOWYMI	156
PODSUMOWANIE	158
LITERATURA.....	158

WSTĘP

Niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji nad obrazem społeczeństwa polskiego w kontekście przemian kulturowych, społecznych, gospodarczych i politycznych drugiej dekady XXI w. Wzrost dynamiki i złożoność tych przemian skłania do refleksji i podejmowania badań w zakresie ich wpływu na funkcjonowanie jednostek, grup, społeczeństw, instytucji państwowych, przedsiębiorstw i organizacji pozarządowych.

Monografia składa się z trzech części i w dwunastu rozdziałach prezentuje wyniki badań osób dopiero rozpoczynających pracę naukową – studentów i doktorantów, jak również doświadczonych badaczy i naukowców. Z uwagi na szeroki zakres problematyki publikacji, Zespół Autorów tworzą teoretycy i praktycy oraz osoby reprezentujące różne dziedziny nauki i jednostki naukowe.

Część pierwszą monografii poświęcono urodzie, atrakcyjności, seksualności i zdrowiu człowieka. Składa się z trzech rozdziałów. Monografię otwiera rozdział autorstwa Eleonory Rynii, Agnieszki Dębskiej i Agnieszki Zawadzkiej dotyczący opieki geriatrycznej i pielęgnacji skóry. Autorki zauważają, że wraz z postępem medycyny i rozwojem technik diagnostycznych wzrasta średnia długość życia człowieka. Postępujący proces starzenia powoduje jednak szereg niekorzystnych zmian. Z powodu procesów starzenia się dochodzi do inwolucji wielonarządowej w tym niekorzystnych zmian w wyglądzie zewnętrznym. Zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn pojawia się często poczucie osamotnienia i braku atrakcyjności, widoczny jest także deficyt kontaktów społecznych. W celu poprawy samopoczucia ale i wizerunku seniora należy wprowadzić w systemach opieki geriatrycznej problematykę związaną z metodami pielęgnacji skóry twarzy i ciała.

Rozdział drugi przygotowany przez Marka Sikorskiego dotyczy możliwości wykorzystania laserów frakcyjnych w zespołach atrofii i rozluźnienia pochwy. Wśród kobiet w okresie okołomenopauzalnym zespoły rozluźnienia i atrofii pochwy występują relatywnie często i w istotnej części przypadków nie poddają się korekcie z zastosowaniem typowych działań farmakologicznych. Ich obecność wiąże się z pogorszeniem jakości życia na wielu płaszczyznach. Zabiegi laserowej rejuwenacji pochwy – z pogranicza medycyny estetycznej i klinicznej – z zastosowaniem urządzeń CO₂ lub Er-Yag, będąc interwencją bezpieczną i niebolesną pozwalają na osiągnięcie istotnej poprawy w zakresie pobudzenia trofiki śluzówki pochwy i zwiększenia tonusu ścian pochwy.

Część pierwszą monografii zamyka rozdział opracowany przez Agnieszkę Szałajewską. Ukazuje on problem jakim jest rozwój społeczeństwa

czeństwa mocno zaabsorbowanego cielesnością i ciałem, oraz jego wpływ na jakość funkcjonowania osób niepełnosprawnych. Przedstawiono społeczne wzorce cielesności oraz ukazano zagrożenia płynące z kultu idealnego ciała, zgodnego z powszechnie przyjętymi normami. Poruszono również problematykę postaw wobec ciała. Omówiono wpływ społecznie konstruowanych wzorów piękna i atrakcyjności na podejmowanie określonych praktyk mających na celu korygowanie, upiększanie ciała.

Część druga publikacji uwzględnia rozdziały dotyczące dewiacji, patologii, przestępstw, ograniczeń i niesprawności. Otwiera ją rozdział 4 przygotowany przez Elizę Wołoszynek, Magdalenę Wójcik, Olgę Dębską i Ewelinę Kozłowską. Autorki analizują oraz wyjaśniają problem przemocy i agresji w okresie adolescencji na podstawie kwerendy literatury przedmiotu oraz analizy dotychczasowych wybranych wyników badań. Dochodzą do wniosku, że koniecznym jest zintensyfikowanie działań prewencji zachowań agresywnych i przemocy młodych osób. Fundamentalnym zabiegiem winno być podniesienie świadomości społecznej oraz uwrażliwienie na krzywdę drugiego człowieka.

Problem przemocy podnosi w rozdziale piątym Michał Gluzek. Rozdział ma charakter przeglądowy i prezentuje wybrane ujęcia przemocy domowej oraz ewolucję ich kontekstu definicyjnego.

Kwestię przemocy domowej omawiają również w rozdziale szóstym Dorota Dyjakon, Wioletta Klimczak i Arkadiusz Klimczak. Autorzy prezentują i analizują efektywność oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych podejmowanych wobec osób stosujących przemoc domową w oparciu o: 1) wyniki niepublikowanego raportu Wydziału Zdrowia i Spraw Społecznych Urzędu Miejskiego we Wrocławiu z działań korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy domowej, realizowanych w ramach zadań Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii w latach 2014-2015), 2) własne doświadczenia zawodowe w koordynowaniu i superwizji programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy domowej.

Jacek Stachowicz w rozdziale siódmym przedstawia najczęstsze nieprawidłowości w działalności uczelni publicznych w latach 2006-2007, odnotowane w uchwałach Państwowej Komisji Akredytacyjnej. Kiedy teoria organizacji kształcenia, sformalizowana w obowiązujących aktach prawnych spotyka się z praktyką pojawiają się nieprawidłowości w funkcjonowaniu szkolnictwa wyższego. Badania wykazały, że nieprawidłowości w sektorze akademickim, które wystąpiły w trakcie transformacji ustrojowej Polski, w znacznym stopniu były konsekwencją umasowienia szkolnictwa wyższego, powstania rynku usług edukacyjnych, a także wieloetatowości nauczycieli akademickich.

Część trzecia monografii zawiera rozdziały dotyczące problemów wpisujących się w takie obszary, jak: ekologia, gospodarka lokalna, obywatelskość, demografia i integracja. Rozpoczyna ją rozdział ósmy przygotowany przez Michała Adamskiego i omawiający zastosowanie geopolimerów do immobilizacji odpadów wtórnych. Każdego roku w Polsce powstają tysiące ton odpadów wtórnych, które po przekształceniu muszą trafić na składowiska. W tym celu zastosować można nowoczesne materiały, w tym geopolimery. Autor w rozdziale omawia niektóre aspekty związane z zastosowaniem geopolimerów w immobilizacji odpadów. Przedstawia również wyniki uwzględniające m.in. wymywalność, wytrzymałość na ściskanie oraz odporność chemiczną dwóch wybranych odpadów w matrycy geopolimerowej na bazie metakaolinu. Otrzymane wyniki mogą stanowić punkt wyjścia do opracowania szczegółowej technologii immobilizacji odpadów.

Alicja Sielska tematem rozdziału dziewiątego uczyniła analizę problemu dzietności w Polsce. W tym celu przedstawiono adekwatne dane statystyczne oraz omówiono odpowiednie instrumenty polityki rodzinnej. W szczególności poruszono kwestię świadczeń pieniężnych przyznawanych na dzieci w kontekście zachęcenia społeczeństwa do większej prokreacji. Na podstawie przeprowadzonych rozważań wywnioskowano, że poddana analizie forma pomocy państwa może nie przynieść zamierzonych efektów. W związku z tym w rozdziale zaproponowano inne rozwiązania, które pozytywnie powinny wpłynąć na poziom dzietności w Polsce

Celem rozdziału dziesiątego – przygotowanego przez Sabinę Świdorską, Michała Świderskiego, Mariolę Szymaniak i Paulinę Szymaniak jest zobrazowanie problemu szerzącego się zjawiska eurosieroctwa oraz jego konsekwencji dla społeczeństwa, przede wszystkim dla polskich rodzin. Zagadnienie zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ jest relatywnie nowe i nie zostało jeszcze w sposób pełny zdiagnozowane.

Marcin Nowak w rozdziale jedenastym ukazuje: najistotniejsze aspekty dotyczące tworzenia i ewolucji samorządu terytorialnego w Polsce po 1989 roku; rolę jaką w tym procesie odegrała lokalna społeczność; a także szanse i zagrożenia, jakie wiążą się z tzw. aktywnością obywatelską. Historia współczesnego samorządu w Polsce sięga roku 1990, kiedy w wyniku wyborów, zostali wskazani przedstawiciele lokalnych ciał uchwałodawczych, którzy wyłonili następnie spośród siebie władzę wykonawczą. Jego fundamentalnym celem była decentralizacja władzy oraz przekazanie jak najszerszego zakresu kompetencji oddolnym inicjatywom obywatelskim. Współczesny samorząd wciąż oczekuje jednak nowych wyzwań, akcentując potrzebę zmian w zakresie większego wpływu mieszkańców na kształt i charakter ich codziennego życia.

Monografię zamyka rozdział dwunasty autorstwa Piotra Pięty. Autor przedstawia tzw. dobre praktyki we współpracy decydentów z mieszkańcami oraz organizacjami pozarządowymi, które mają zastosowanie w trakcie organizowania budżetu partycypacyjnego na przykładzie Torunia. W pierwszej części opisano genezę budżetu partycypacyjnego oraz podsumowano dotychczasowe doświadczenia z nim związane. Kolejną część rozdziału oparto na analizie konkretnych wdrożonych w praktyce rozwiązań w zakresie omawianego mechanizmu, które można określić mianem dobrych praktyk w relacjach pomiędzy władzą lokalną a mieszkańcami i organizacjami pozarządowymi.

Przedstawione w niniejszym wydawnictwie opracowania przynoszą nowe spojrzenie na wybrane aspekty funkcjonowania społeczeństwa polskiego w jego aktualnych i wielowymiarowych przemianach i można sądzić, że zainteresowany czytelnik znajdzie w nich bodźce do dalszych badań i poszukiwań naukowych.

KLAUDIA PUJER I ZRSPÓŁ AUTORSKI
WROCŁAW, listopad 2016 r.

Część I.

**Uroda, atrakcyjność,
seksualność, zdrowie**

E. RYNIA, A. DĘBSKA, A. ZAWADZKA, *ESTETYKA TWARZY ORAZ POSTĘPOWANIE PREWENCYJNE
W BIOLOGICZNYM STARZENIU SKÓRY*, [w:]

K. PUJER (RED.), *SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU
– OBSZARY PROBLEMOWE*, EXANTE, WROCŁAW 2016, ss. 13-23,
e-ISBN 978-83-65690-13-5, ISBN 978-83-65690-14-2.

ROZDZIAŁ. 1.

ESTETYKA TWARZY ORAZ POSTĘPOWANIE PREWENCYJNE W BIOLOGICZNYM STARZENIU SKÓRY

mgr Eleonora Rynia

PRAHA Centrum Kształcenia HORREM
Dla Zawodów Wspierających Rehabilitację
Sp. Użyteczności Publicznej Sp. z o.o.
Oddział w Kielcach

mgr Agnieszka Dębska

mgr Agnieszka Zawadzka

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Lekarski i Nauk o Zdrowiu

Słowa kluczowe: opieka geriatryczna, pielęgnacja skóry.

Wprowadzenie

Młodość była od zawsze niedoścignionym marzeniem ludzkości. Od zarania wieków człowieka nurtował problem procesu starzenia się i śmierci. Do zjawiska tego zalicza się szereg zmian zachodzących w organizmie, niezależnych od niego, przebiegających wielotorowo i dążących do śmierci. Starzenie się można także zdefiniować jako proces postępujący, w którym dochodzi do pogorszenia funkcji wielonarządowych oraz podtrzymania homeostazy ustrojowej. Na skutek upływu czasu i postępującego procesu starzenia się organów wewnętrznych zauważa się dysfunkcję wielu narządów i układów takich jak: układ krwionośny, limfatyczny, nerwowy, wydalinowy, hormonalny, kostny, pokarmowy. Dochodzi również do zaburzenia zdolności adaptacyjnych organizmu. Wszystkie te zmiany mają ogrom-

ny wpływ na pogorszenie jakości życia osoby starszej, a co za tym idzie na pogorszenie jej stanu psychicznego¹.

Celem niniejszego rozdziału jest zwrócenie uwagi na znaczenie pielęgnacji i estetyki skóry seniora jako istotnego warunku poprawy stereotypowego wizerunku.

Na długość życia wpływ mają różne czynniki, takie jak: odpowiednia dieta, styl życia, niezmienna i prawidłowa waga, picie minimum od 1,5–2 l wody na dobę, zwiększenie aktywności fizycznej, odpowiednia ilość snu, trening umysłowy a także aktywność seksualna. Występują również czynniki wpływające negatywnie na organizm ludzki i mające ogromny wpływ na skrócenie życia: stosowanie używek (np. papierosy, alkohol), otyłość, cukrzyca, nadciśnienie, hiperglikemia, hipertrójglicerynemia, niskie wykształcenie oraz brak kontaktów społecznych i samotność².

Aspekty procesów starzeniowych zachodzących w organizmie człowieka

Proces starzenia się organizmu ludzkiego jest przede wszystkim uwarunkowany genetycznie i bezwzględnie jest procesem nieodwracalnym i wielopoziomowym. Zmiany w organizmie ludzkim, jakie zachodzą pod wpływem starzenia się, są skomplikowane. Jedyne działania przeciwko starzeniu się jakie można zastosować to opóźnienie jego efektów.

Rozróżnia się starzenie wewnątrzpochodne, które jest naturalnym procesem i obejmuje *zmiany* w obrębie komórek, narządów wewnętrznych i ich funkcji oraz starzenie zewnątrzpochodne, będące zależne od prowadzonego trybu życia i od czynników zewnętrznych takich jak słońce, wiatr, mróz, zanieczyszczenie środowiska³.

Starzenie wewnątrzpochodne

Przy starzeniu wewnątrzpochodnym zmiany dotyczące komórek są zakodowane genetycznie i takim przykładem jest proces senescencji czyli naturalnego starzenia się komórek. Kończy się on naturalną śmiercią komórki jaką jest apoptoza. Takie zmiany w komórkach nie są do końca związane ze

¹ M. Noszczyk (red.), *Kosmetologia pielęgnacyjna i lekarska*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2011, ss. 73-90.

² *Ibidem*, ss.95-103.

³ Z. Adamski, A. Kaszuba (red.), *Dermatologia dla kosmetologów*, Wydawnictwo Elsevier Urban&Partner, Wrocław 2010, ss. 232-248.

starzeniem całego organizmu, ale z góry zaplanowanym genetycznie okresem ich funkcjonowania. Przeciwstawnym zjawiskiem do apoptozy jest nekroza, czyli śmierć komórki nagła, wynikająca z zadziałania na nią czynników niezależnych od organizmu, zewnątrzpochodnych i szkodliwych. Nekroza może dotyczyć komórek bez względu na ich wiek. Naukowcy uważają, że w procesie starzenia ważną rolę odgrywają również organelle - mitochondria. W mitochondriach zachodzą procesy o charakterze metabolicznym, takie jak: degradacja kwasów tłuszczowych, czy cykl Krebsa⁴.

Do czynników wewnątrzpochodnych wpływających na proces starzenia się organizmu zalicza również zaburzenia układu hormonalnego. Wszelkie wahania poziomu hormonów płciowych w okresie około 50. roku życia zalicza się do zmian hormonalnych menopauzalnych u kobiet i andropauzalnych u mężczyzn. Do andropauzy dochodzi, kiedy u mężczyzn obniża się wydzielanie androgenów powodując zespół niedoboru testosteronu.

Oprócz zaburzeń hormonalnego układu płciowego obserwuje się zmiany i obniżenie funkcji w obrębie kory nadnerczy, skutkujące zmniejszeniem produkcji androgenów nadnerczowych – andropauza, oraz spadek wydzielania hormonu wzrostu i czynnika IGF-1 zwanego somatopauzą⁵.

Rozróżnia się podział starzenia, klasyfikując zmiany hormonalne i metaboliczne na: okres anaboliczny, okres hormonalny i okres kataboliczny. Okresem anabolicznym można określić okres przed 50. rokiem życia, charakteryzujący się objawami hiperinsulinizmu i odkładaniem się tkanki tłuszczowej. Po 50. roku życia, kiedy zauważa się zmniejszenie funkcji gruczołów wydzielania wewnętrznego i pojawiają się zmiany wskazujące na menopauzę, andropauzę, adrenopauzę, somatopauzę, cukrzycę typu 2, jak również niedoczynność tarczycy, mówi się o okresie hormonalnym. W okres kataboliczny organizm wchodzi po 65. roku życia, kiedy dochodzi do utraty beztłuszczowej masy ciała oraz tkanki tłuszczowej podskórnej, pojawia się zanik mięśni, szkieletu i organów wewnętrznych⁶.

Estrogeny w organizmie kobiety odgrywają ogromną rolę. Ich niedobór powoduje niekorzystne zmiany w wielu układach wewnętrznych. Obserwuje się zaburzenia systemu nerwowego, układu moczowo-płciowego, układu kostnego, układu krążenia oraz w skórze. Skóra, mieszki włosowe i gruczoły łojowe posiadają receptory estrogenowe. Zaniżony poziom estrogenów ma wpływ na metabolizm komórek skóry. Na skutek jego niedoboru dochodzi do zmian w zawartości kolagenu, co objawia się

⁴ S. Astie, *Sposoby walki ze starzeniem się skóry*, „Cabines” 2005, nr 12.

⁵ M. Noszczyk..., *op. cit.*, s. 97.

⁶ *Ibidem*, s. 99.

utrata elastyczności skóry oraz zmniejszeniem syntezy kwasu hialuronowego, obniża się także stężenie hydrofilnych glikozaminoglikanów. Wszystkie te zmiany doprowadzają do obniżenia poziomu wody w skórze, a co za tym idzie do suchości, spadku jędrności, napięcia i elastyczności skóry. Taki obraz skóry jest charakterystyczny dla pierwszych objawów procesu starzenia się skóry. Na podłożu tych nieprawidłowości skóra pokrywa się pierwszymi zmarszczkami

TDS (ang. *Testosterone Deficiency Syndrome*, zespół niedoboru testosteronu) Jest to zespół związany ze starzeniem się organizmu mężczyzny, objawiający się charakterystycznym, obniżonym stężeniem testosteronu w surowicy krwi. Zespół niedoboru testosteronu jest zespołem występującym na podłożu klinicznym i biochemicznym. Zaburzony poziom testosteronu w organizmie mężczyzny powoduje zmiany czynności wielu narządów i układów wewnętrznych, co w konsekwencji prowadzi do pogorszenia jakości życia seniora. Objawy zespołu niedoboru testosteronu to obniżenie gęstości mineralnej kości, zaburzenia gospodarki węglowodanowej oraz lipidowej, otyłość, zmniejszenie masy i siły mięśniowej, nadciśnienie tętnicze, zaburzenia libido, pogorszenie jakości snu, zmienne nastroje oraz brak koncentracji⁷.

Na skutek czynników wewnętrznych obraz zmian skórnych zarysowuje się w obrębie wszystkich warstw skóry:

– **Naskórek**

Dochodzi tam do zwolnienia procesów odnowy komórkowej. W następstwie tego naskórek staje się bardzo cienki, a warstwa rogowa ulega pogrubieniu. Nawarstwiają się obumarłe komórki korneocytowe, tworząc na skórze twardą, nieprzepuszczalną i suchą powłokę. Skóra staje się szorstka, sucha, chropowata i łuszcząca się.

Zaburzeniu ulega film ochronny skóry zwany płaszczem hydrolipidowym lub płaszczem tłuszczowym skóry. Płaszcz ten składa się z mieszaniny potu, łoju, złuszczonego naskórka i NMF (ang. *Natural Moisturizing Factor*, naturalny czynnik nawilżający). Zachowuje on lekko kwaśny odczyn, co pozwala na ochronę przed bakteriami chorobotwórczymi i grzybami. Do uszkodzenia płaszcza przyczyniają się również zaburzenia syntezy lipidów oraz zaburzenia wydzielnicze gruczołów łojowych i potowych. Na skutek zniszczenia płaszcza zostaje osłabiona funkcja ochronna skóry. Zniszczeniu ulega bariera Reina – związek białkowo-lipidowy, leżący pomiędzy warstwą ziarnistą i jasną naskórka. Bariera ta służy do kontrolowania odparowywania wody z naskórka. Proces ten zwany TEWL (ang. *Transepidermal Water Loss*, przeznaskórkowy ubytek wody) określa

⁷ M. Noszczyk, *Czynniki genetyczne: starzenie się skóry*, „Beauty Forum” 1998, nr 3, ss. 18-19.

ilość utraconej w trakcie odparowywania z naskórka wody. Pod barierą Reina pozostaje około 70% całej wody zawartej w skórze. Jest ona przepuszczalna dla witamin rozpuszczalnych w tłuszczach - A, D, E, K, F, ich prowitamin, enzymów, aminokwasów, glukozy, promieni słonecznych. Jeżeli dochodzi do zniszczenia bariery Reina, zdolność do zatrzymywania wody i jej poziom drastycznie się zmniejszają, skóra ulega wtedy silnemu odwodnieniu. Bariery Reina niszczą metale ciężkie, rtęć, ołów, mocne kwasy i zasady, nikotyna⁸.

Zmniejszeniu ulega liczba komórek Langerhansa, co ma wpływ na zaburzenie procesów immunologicznych skóry. Komórki Langerhansa zaliczane są do pierwszej linii obrony układu immunologicznego, które na skutek kontaktu z drobnoustrojami chorobotwórczymi uruchamiają proces odpowiedzi immunologicznej.

Na pogrubienie warstwy rogowej naskórka i zaleganie w niej obumarłych komórek ma także wpływ proces rogowacenia naskórka. Kiedy okres procesu rogowacenia ulega wydłużeniu z 26-28 dni do 35-40 dni, dochodzi do zalegania obumarłych komórek. Powstają trudności z ich złuszczeniem się. Tworzą one suchą, pogrubiałą powłokę, która hamuje wnikanie substancji odżywczych w głąb skóry. Zmianom i zanikowi ulega również błona podstawna łącząca naskórek ze skórą właściwą. Dochodzi do zaburzenia przylegania naskórka do skóry właściwej z powodu spłaszczenia brodawek warstwy podstawnej. Powoduje upośledzenie wymiany substancji odżywczych. W warstwie podstawnej naskórka dochodzi do zmniejszenia ilości melanocytów. Zaburzona jest melanogeza, co przyczynia się do zmian w kolorystyce skóry. Powstają plamy i przebarwienia na skutek gromadzenia się w jednym miejscu melanocytów. W innych przypadkach, kiedy dochodzi do całkowitego zaniku barwnika, powstają odbarwienia⁹.

– Skóra właściwa

W skórze właściwej dochodzi do zaburzeń pracy fibroblastów odpowiedzialnych za produkcję kolagenu. Zmniejszona ilość fibroblastów jest następstwem procesu senescencji. Fibroblasty podczas swojego życia ulegają z góry zaplanowanej genetycznie liczbie podziałów. W okresie starzenia dochodzi do ich naturalnej śmierci czyli apoptozy. Jednocześnie zanika proces proliferacji komórkowej fibroblastów, ich ilość ulega silnemu spadkowi. Zjawisko zaburzenia replikacji fibroblastów nazywane jest senescencją replikacyjną. Następstwem tych zmian jest spadek produkcji kolagenu i elastyny. Gdy komórka fibroblastu dojrzeje i wejdzie w stan senescencji,

⁸ E. Kowalska-Wochna, *Dlaczego się starzejemy?*, „Cabines” 2009, nr 35, ss. 21-26.

⁹ B. Drygas, M. Mrozowska, R. Szpindor, *Twarz, szyja, dekolt. Kosmetyka pielęgnacyjna i upiększająca*, Nowa Era, Warszawa 2014, ss. 106-120.

dochodzi w niej do wielu zmian metabolicznych oraz morfologicznych. Następuje zmniejszenie syntezy kolagenu i elastyny oraz zwiększenie syntezy proteaz. Włókna kolagenu typu I i III, odpowiedzialne za jędrność i elastyczność skóry, stają się sztywne, twarde, zmniejsza się ich gęstość i ulegają przebudowie strukturalnej. Ich rola jako rusztowania dla skóry wygasa. Zmianom podlegają również włókna elastynowe. Dochodzi do przerostu, zwapnienia i zeszywnienia. Zmniejsza się ilość włókien elastynowych. Zaburzenia te prowadzą do powstania elastozy starczej. Zmienia się owal twarzy, skóra staje się wiotka, nieelastyczna, brak jej jędrności. Pojawiają się głębokie zmarszczki wokół oczu, ust i na czole. Pogłębieniu podlegają bruzdy wargowo-nosowe i zmarszczka „palacza”. W skórze właściwej dochodzi również do odwodnienia na skutek silnego spadku stężenia kwasu hialuronowego oraz glikozaminoglikanów. W układzie naczyniowym skóry właściwej dochodzi do zmniejszenia ilości naczyń włosowatych. Rozszerzeniu ulega światło naczyń kapilarnych spłotu podbrodawkowego, co powoduje powstawanie teleangiektazji. Ściany naczyń krwionośnych pogrubiają się, dochodzi do zaburzeń termoregulacji¹⁰.

– **Tkanka podskórna**

Tkanka podskórna ulega zanikowi. Osłabiają się procesy metaboliczne, co prowadzi do odkładania się tkanki tłuszczowej. Aktywność adipocytów również ulega zmniejszeniu¹¹.

Starzenie zewnętrzne

Starzenie zewnętrzne obejmuje zmiany zachodzące w organizmie i skórze, które są następstwem czynników oddziałujących na człowieka ze środowiska zewnętrznego. Najbardziej kancerogenne działanie mają promienie ultrafioletowe oraz wolne rodniki. Negatywne oddziaływanie na ustrój człowieka mają również zanieczyszczenia powietrza, gleby i wód, oraz czynniki atmosferyczne takie jak: wiatr i mróz. Oprócz naturalnych czynników negatywny wpływ mają również warunki towarzyszące trybowi życia: centralne ogrzewanie, klimatyzacja, zadymione pomieszczenia. Ogromne znaczenie ma również prawidłowe i zdrowe odżywianie. Wpływ odpowiedniej diety jest nie do przecenienia. Zbilansowane oraz zaplanowane posiłki pod kątem wieku, chorób i potrzeb organizmu potrafią przyczynić się do znaczącej poprawy zdrowia i zminimalizowania efektów wielu chorób. Bardzo istotnym czynnikiem warunkującym poprawę stanu zdrowia w stosowanej diecie ma według naukowców obniżenie kalorycz-

¹⁰ B. Drygas, M. Mrozowska, R. Szpindor..., *op. cit.*, s. 122-127.

¹¹ Z. Adamski..., *op. cit.*, s.243.

ności posiłków. Taka dieta nazywana jest dietą CR (ang. *calories restriction*, ograniczenie kalorii)¹².

Promieniowanie UV

Do fotostarzenia skóry zwanego procesem photoaging dochodzi, gdy skóra nastawiona jest na długotrwałą ekspozycję na promieniowanie ultrafioletowe zarówno naturalne jak i sztuczne – solaria. Zmiany zachodzące pod wpływem promieni ultrafioletowych obejmują całą skórę i dotyczą głównie części odkrytych ciała, które poddawane są regularnej ekspozycji na słońce. W ramach zmian i oddziaływania promieniowania na skórę najbardziej wpływowe jest promieniowanie UVB i UVA¹³.

UVB (290-320 nm) – promieniowanie rumieniotwórcze, pochłaniane w powierzchownych warstwach naskórka w około 90 %, nie dociera do głębszych warstw skóry. Jest ono około 5% częścią całego promieniowania docierającego do Ziemi. Jego najsilniejsze oddziaływanie przypada na przedział godzin od 10.00 do 15.00. Największy wpływ ma na komórki Langerhansa, keratynocyty, melanocyty oraz DNA komórkowe. Komórki Langerhansa należące do układu immunologicznego tracą swoją immunokompetencję, co powoduje powstanie immunosupresji, będącej powodem zwiększonego powstawania nowotworów skóry i organizmu¹⁴.

UVA (320-400 nm) – zwane promieniowaniem długim, barwnikotwórczym, wnika do 2 mm w głąb skóry. Stanowi ono około 90-95% całego promieniowania docierającego do Ziemi. Oddziałuje na organizm w przedziale czasu od wschodu do zachodu słońca, nie zmienia swoich wartości przez cały rok. Doprowadza do natychmiastowej hiperpigmentacji skóry¹⁵.

Zmiany zachodzące w skórze na skutek działania promieniowania UV są bardzo rozległe i nieodwracalne. Widoczne są suchość i szorstkość skóry, brak elastyczności, napięcia i jędrności. Dochodzi do przerostu gruczołów łojowych i zalegania znaczących ilości serum. Tworzą się duże zaskórniki. Skóra pokrywa się małymi guzkami i grudkami na skutek zjawiska elastozy. Jest ono najbardziej charakterystycznym objawem procesu postłonecznego starzenia się skóry. W obrębie elastozy dochodzi do nagromadzenia się w skórze właściwej włókien elastynowych przejawiających nieprawidłową budowę. Pomiedzy zaburzonymi włóknami elastyny różni się duże ilości glikozaminoglikanów, fibronektyny oraz proteoglikanów. Oprócz powyższych zmian obserwuje się zmniejszoną ilość włókien

¹² E. Kowalska- Wochna..., *op. cit.*, ss.23-25.

¹³ B. Drygas , M. Mrozowska , R. Szpindor..., *op. cit.*, ss.119-123.

¹⁴ *Ibidem*, ss.127-130.

¹⁵ A. Czernecka, *Oddziaływanie promieniowania słonecznego na skórę – fotostarzenie*, „Cabinets” 2007, nr 23, ss. 24-26.

kolagenowych łącznie z ich degradacją. Wraz z powyższymi zmianami na policzkach pojawiają się teleangiektazje czyli sieć rozszerzonych naczyń krwionośnych skóry oraz wybroczyny. Często widoczne są zaburzenia w pigmentacji skóry. Pojawiają się odbarwienia skóry a także przebarwienia - plamy soczewicowate. W obrębie czoła, okolic oczu i ust pojawiają się liczne zmarszczki, głębokie bruzdy oraz zmarszczki płytsze. Zmarszczki te mają charakter zmian bardziej głębokich niż zmarszczki tworzące się na skutek starzenia wewnątrzpochodnego. Na podłożu wszystkich powyższych zaburzeń pochodzenia posłonecznego rozwijają się bardzo często nowotwory skórne¹⁶.

W skórze właściwej kancerogenne działanie słońca również zostawia po sobie ślad. Zauważa się silne zgrubienie, zwinięcie i poskręcanie włókien sprężystych i zbijanie się ich w jednolitą masę. W przestrzeniach tworzą się nacieki złożone z komórek limfocytów, neutrofilów, mastocytów, makrofagów oraz histiocytów. W obrębie tych nacieków zostają uwalniane enzymy elastaza i kolagenaza, które działają rozpuszczająco na struktury włókien kolagenowych i elastycznych. Promienie ultrafioletowe indukują proces zapalny, który następnie doprowadza do fragmentacji istniejących włókien kolagenowych oraz do degradacji i hydrolizy nowych włókien kolagenowych. Zauważa się również bardzo silny spadek aktywności fibroblastów, oraz zdolności do tworzenia nowych włókien kolagenowych. Spadek podziałów fibroblastów oraz obniżenie procesu kolagenezы wpływa na znaczne zmniejszenie ilości kolagenu w skórze właściwej. Na spadek zawartości różnych rodzajów kolagenu ma również wpływ system metaloproteaz macierzy. Enzymy te produkują fibroblasty w warunkach zdrowej skóry. Spełniają one wtedy funkcję regeneracyjną. Kiedy dochodzi do nadmiernej aktywacji przez promienie UV, enzymy te zaczynają zachowywać się destrukcyjnie. Największe spustoszenia w strukturze skóry powoduje zmniejszenie ilości kolagenu typu I. Jest on włóknem podporowym odpowiadającym za elastyczność i jędrność skóry. Jego zaburzenie, degradacja oraz zanik skutkuje powstawaniem głębokich bruzd i zmarszczek. Dochodzi do silnego zaburzenia owalu twarzy, skóra staje się wiotka, obwisła, papierowa oraz ichtiotyczna. Powoduje to widoczną zmianę dotychczasowych rysów twarzy, która tworzy nowy niekorzystny wizerunek. Struktura skóry w obrębie policzków, okolic oczu oraz szczęki znacząco traci spistość. Powieki stają się obwisłe i pomarszczone. Luźnym fałdem mocno opadają na oko przysparzając twarzy wyrazu zmęczenia lub choroby. Wokół ust powstaje obwódka gęsto i głęboko zarysowanych zmarszczek¹⁷.

¹⁶ A. Czernecka..., *op. cit.*, s. 21-24.

¹⁷ *Ibidem*, s. 240-248.

Wolne rodniki

Wolne rodniki inaczej oksydanty – utleniacze. Są to atomy, cząsteczki albo jony posiadające na zewnętrznej orbicie niesparowany elektron. W kontakcie z innymi związkami i komórkami wykazują bardzo dużą aktywność chemiczną. Kierują się one do przyłączenia lub oddania niesparowanego elektronu powodując utlenienie związku, z którym mają kontakt. Dochodzi wtedy do powstania silnie toksycznych substancji. Organizm ludzki potrzebuje do funkcjonowania energii. Uzyskuje ją na drodze przemian chemicznych w komórkach organizmu. Na skutek reakcji substancji organicznych zawartych w pokarmach z wdychanym tlenem dochodzi do powstania produktów ubocznych czyli ROS (ang. *Reactive Oxygen Species*, reaktywne substancje utleniające). Jeżeli pokarm jest mocno wzbogacany konserwantami, ilość i intensywność wolnych rodników jest ogromna. Podczas procesu oddychania nawet w warunkach sprzyjających około 5% wdychanego tlenu przekształca się w wolne rodniki. Jeżeli jednak warunki, w jakich oddycha się ulegną pogorszeniu, dochodzi do dużego wzrostu przetwarzania tlenu w wolne rodniki. Czynnikiem sprzyjającym jest zawartość w powietrzu nikotyny, oraz zanieczyszczeń. Ryzyko powstawania dużej ilości wolnych rodników zwiększa się wraz z nieprawidłowym trybem życia, paleniem papierosów, które prowadzi do upośledzenia ukrwienia narządów wewnętrznych, zbyt dużym wysiłkiem fizycznym, częstymi infekcjami organizmu i życiem w częstym stresie. Dodatkowymi stymulatorami powstawania oksydantów są metale ciężkie i spożywcze środki konserwujące, niektóre leki oraz promieniowanie ultrafioletowe, rodnik hydroksylowy – OH-, a także anionorodnik ponadtlenkowy. Są najsilniejszymi z toksycznych oksydantów. Mają one zdolności niszczenia węglowodanów, lipidów, białek, a także komórkowego DNA. Wszystkie reakcje toksycznych oksydantów tworzą niszczący proces nazywany stresem oksydacyjnym. Wielu naukowców obwinia stres oksydacyjny za główną przyczynę powstawania chorób nowotworowych, przyspieszenie procesu starzenia i ogólną degradację organizmu. Zdrowy organizm próbuje walczyć z oksydantami i eliminować ich oddziaływanie na komórki uruchamiając substancje mające zdolność neutralizowania wolnych rodników, które nazywa się antyoksydantami lub przeciwutleniaczami¹⁸.

¹⁸ W. Kasprzak, A. Mańkowska, *Fizjoterapia w kosmetologii i medycynie estetycznej*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010, ss. 35-284.

Nikotyna

Niekorzystny wpływ nikotyny na organizm człowieka został wykryty już około 150 lat temu. Jego chorobotwórcze oddziaływanie dotyka całego organizmu - nie tylko organów, z którymi ma on kontakt bezpośredni. Dym tytoniowy jako czynnik egzogenny uważany jest za głównego winowajcę powstawania dużej ilości wolnych rodników. Zaburza on również cały układ immunologiczny a w szczególności SALT (ang. *Skin Associated Lymphoid Tissue*, tkanka limfatyczna związana ze skórą), którego składnikami są komórki Langerhansa, keratynocyty, makrofagi i limfocyty. Pod wpływem długotrwałego palenia tytoniu dochodzi do degradacji kolagenu oraz zniszczenia włókien sprężystych stanowiących rusztowanie skóry. Te zmiany w włóknach budulcowych przyczyniają się do utraty jędrności, elastyczności i napięcia skóry. Pojawia się charakterystyczny obraz skóry zniszczonej, pokrytej zmarszczkami, grubej, zszarzałej, szorstkiej, nieodżywionej i niedotlenionej. Niedotlenienie skóry jest skutkiem zaburzenia skurczu naczyń krwionośnych. We krwi dochodzi do wzrostu stężenia tlenu węgla. Dochodzi do wiązania tlenu węgla z hemoglobina i powstania karboksyhemoglobiny. Ona natomiast wiąże tlen powodując obniżenie jego prężności w tkankach i krwi¹⁹.

Niskie temperatury i suche powietrze

Ekspozycja skóry na niskie temperatury doprowadza do wysuszenia skóry i utraty wilgotności w głębszych warstwach. Dochodzi do zwiększenia transepidermalnej utraty wody, naskórek robi się szorstki, przesuszony, wrażliwy i podrażniony. Odczuwalne jest napięcie skóry, uczucie ściągnięcia, świądu i pieczenia. Zimno i suche powietrze powodują również niedotlenienie w tkankach zwane anoksją. Do odwodnienia skóry przyczyniają się również suche powietrze i niska wilgotność. Częste przebywanie w pomieszczeniach z centralnym ogrzewaniem lub klimatyzowanych doprowadza do silnego podrażnienia skóry objawiającego się zaczerwienieniem, swędzeniem, szorstkością i silnym przesuszeniem. Czynniki te najsilniej oddziałują na skóry suche, wrażliwe, naczyniowe, atopowe, cienkie i delikatne. Przy skórkach dojrzałych, gdzie powyższe cechy są już naznaczone zmianami starzeniowymi dodatkowe czynniki irytujące pogłębiają proces destrukcji skóry²⁰.

¹⁹ Z. Adamski, A. Kaszuba..., *op. cit.*, ss.238-243.

²⁰ S. Astie..., *op. cit.*, s. 14.

Podsumowanie

Zmiany zachodzące w organizmie na skutek starzenia się skóry są procesem nieuchronnym. Można jednak go kontrolować, opóźniając jego efekty. Dla osób starszych postrzeganie własnej osoby w aspekcie atrakcyjności jest równie ważne jak problemy zdrowotne. Seniorzy zadowoleni z własnego wyglądu są bardziej śmiali w kontaktach społecznych, nie unikają ruchu i wysiłku fizycznego. Stan psychiczny i emocjonalny osób starszych ma ogromny wpływ na profilaktykę, a także leczenie wielu chorób ogólnoustrojowych. W ramach obowiązków medycyny przeciwstarzeniowej należy stawiać duży nacisk na elementy pielęgnacji skóry twarzy i ciała i podnoszenia samooceny podopiecznych.

Literatura

- Adamski Z., Kaszuba A. (red.), *Dermatologia dla kosmetologów*, Wydawnictwo Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2010.
- Astie S., *Sposoby walki ze starzeniem się skóry*, „Cabines” 2005, nr 12.
- Czernecka A., *Oddziaływanie promieniowania słonecznego na skórę – foto-starzenie*, „Cabines” 2007, nr 23.
- Drygas B., Mrozowska M., Szpindor R., *Twarz, szyja, dekolt. Kosmetyka pielęgnacyjna i upiększająca*, Nowa Era, Warszawa 2014.
- Kasprzak W., Mańkowska A., *Fizjoterapia w kosmetologii i medycynie estetycznej*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010.
- Kowalska-Wochna E., *Dlaczego się starzejemy?*, „Cabines” 2009, nr 35.
- Noszczyk M. (red.), *Kosmetologia pielęgnacyjna i lekarska*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2011.
- Noszczyk M., *Czynniki genetyczne: starzenie się skóry*, „Beauty Forum” 1998, nr 3.

FACE AESTHETICS AND PREVENTATIVE PROCEEDING OF BIOLOGICALLY AGING SKIN

Summary

The average human lifespan is increasing with advances in medicine and the development of diagnostic techniques. The progressing process of aging causes, however, a number of adverse changes. Because of the aging process it comes to organ involution including adverse changes in appearance. Among both men and women there is often a sense of loneliness and lack of attractiveness, deficit in social contacts is also evident. In order to improve the senior's well-being and image, the issues connected with methods of facial skin care and body should be introduced in geriatric care systems.

Keywords: geriatric care, skin care.

ROZDZIAŁ 2.

ZASTOSOWANIE LASERÓW FRAKCYJNYCH W ZESPOŁACH ATROFII I ROZLUŻNIENIA POCHWY

dr hab. n. med. Marek Sikorski, prof. UJK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Lekarski i Nauk o Zdrowiu

Słowa kluczowe: laser frakcyjny, atrofia pochwy, rozluźnienie pochwy.

Zespoły atrofii i rozluźnienia pochwy

Struktura ściany pochwy podatna jest na oddziaływanie czynników hormonalnych, które warunkują jej elastyczność i odpowiednią trofikę, a także mechanicznych, mogących oddziaływać rozluźniająco na aparat wieszadłowy, co zachodzi zwłaszcza w związku z porodami, szczególnie dużych płodów i/lub porodami mnogimi i/lub zabiegowymi. Ważnym czynnikiem ochronnym jest osobnicza odporność tkanek łącznych miednicy mniejszej i ich niska podatność na degradację kolagenu. Wraz z wiekiem poziomy osoczowe estradiol i estriolu ulegają zasadniczemu obniżeniu, co jest wyrazem fizjologicznych przemian okresu okołomenopauzalnego. Względny deficyt estrogenowy wywiera wpływ nie tylko ogólnoustrojowy, ale także lokalny, śluzówkowy, prowadząc do rozwoju stanu określanego en gross zespołem atrofii sromu i pochwy (VVAS – Vulvo-vaginal atrophy syndrome). Częstość występowania tego zespołu dość dokładnie pokrywa się w wielu badaniach i wynosi od 40 do 50% populacji kobiet w okresie okołomenopauzalnym¹.

Nie zawsze symptomatologia zespołu znajduje odzwierciedlenie w zgłaszanych przez badane kobiety dolegliwościach. U ponad 2/3 (69%)

¹ S. J. Parish and others, *Impact of Vulvovaginal Health on Postmenopausal Women: A Review of Surveys on Symptoms of Vulvovaginal Atrophy*, „Int J Womens Health” 2013, no. 29 (5), pp. 437-447.

kobiet biorących udział w populacyjnym badaniu WHI (Women's Health Initiative – Inicjatywa zdrowia kobiet) stwierdzano kliniczne cechy zespołu, pomimo tego, że jedynie ok 10% z nich zgłaszała uczucie suchości pochwy o nasileniu średnim lub dużym². Do klinicznych cech atrofizacji narządów płciowych należą typowo: zmniejszenie podściółki tłuszczowej w obrębie zewnętrznych narządów płciowych, śluzówka pochwy ścieńczała, podatna na urazy i niejednokrotnie z wybroczynami krwawymi, o zatartym brzdowaniu, ścieńczeniu i przerzedzeniu włosów łonowych.

Bezpośrednim podłożem obserwowanych zmian atroficznych, pochodnych spadku poziomu aktywnych estrogenów, jest wiele elementów efektorowych: zmniejszenie unaczynienia obszaru podśluzówkowego, zanik lub znaczące ograniczenie produkcji glikogenu komórkowego oraz wytwarzania kolegenu w macierzy tkanki łącznej, obniżona elastyczność i ścieńczenie ściany pochwy oraz podwyższenie odczynu pochwowego w następstwie obniżenia produkcji śluzu oraz zmniejszenia kolonizacji środowiska pałeczkami kwasu mlekowego. Sytuacja taka stwarza dogodne warunki do rozwoju pochwowych zakażeń bakteryjnych, w mniejszym stopniu – grzybiczych. Wśród skarg kobiet, tworzących typowy zespół dolegliwości związanych z VVAS znajdują się uczucie pieczenia, suchości, bolesności podczas współżycia, podplamiania, a także dolegliwości dysuryczne. Częstą komponentą jest także uczucie rozluźnienia pochwy, spadku napięcia ścian pochwy co może i niejednokrotnie przekłada się w badaniu klinicznym na obniżenie ścian pochwy (cysto- lub rectocoele – obniżenie przedniej lub tylnej ściany pochwy, odpowiednio), w skrajnych przypadkach wiodąc do wypadania narządu rodnego. Najczęstszą spośród zgłaszanych dolegliwości jest uczucie suchości pochwy – 83%, ból podczas współżycia – 42% oraz mimowolne (często wysiłkowe) nietrzymanie moczu – 30%³.

Opisywany zespół ma swoje konsekwencje nie tylko czysto medyczne, lecz wpływa także w zasadniczym stopniu na jakość życia kobiet. Biorąc pod uwagę życie seksualne określone z zastosowaniem kwestionariusza Arizona Sexual Experiences Scale stwierdzono, że w grupie kobiet z dysfunkcją seksualną prawdopodobieństwo występowania VVAS jest 4. krotnie wyższe niż w grupie kobiet bez takiej dysfunkcji⁴. Jednocześnie

² M. L. Gass and others, *Patterns and Predictors of Sexual Activity among Women in the Hormone Therapy Trials of the Women's Health Initiative*, „Menopause” 2011, no. 18 (11), pp. 1160-1171.

³ R. E. Nappi and M. Kokot-Kierepa, *Women's Voices in the Menopause: Results from an International Survey on Vaginal Atrophy*, „Maturitas” 2010, no. 67 (3), pp.233-238.

⁴ K. B. Levine, R. E. Williams, and K. E. Hartmann, *Vulvovaginal Atrophy Is Strongly Associated with Female Sexual Dysfunction among Sexually Active Postmenopausal Women*, „Menopause” 2008, no. 15 (4), pp. 661-666.

w grupie kobiet z VVAS współwystępowanie dysfunkcji seksualnych zgłaszało 40% kobiet, 24% z VVAS odczuwało brak lub spadek libido, oraz problemy z uzyskaniem orgazmu lub podniecenia płciowego odpowiednio 19% i 34%⁵. Wpływ na jakość życia kobiet VVAS sięga jednak daleko poza sferę życia seksualnego, wiążąc się często z obniżeniem samooceny, kłopotami w relacji partnerskiej oraz ograniczeniu aktywności w życiu społecznym (zgłaszane przez odpowiednio: 17%, 13% i 7% respondentek)⁶.

Pomimo bardzo częstego występowania VVAS w okresie okołomenopauzalnym oraz jego głębokiego wpływu na życie seksualne i wiele aspektów obniżających jakość życia poza sferą płciową, aktywnie pomocy poszukuje jedynie ok 25% kobiet⁷. Oczekiwana pomoc ma zatem zakres, wykraczający poza strefę medycyny estetycznej. Samodzielne próby skorygowania dysfunkcji, wynikających z atrofizacji pochwy oraz zespołu rozluźnienia pochwy, wiodą do stosowania doraźnego lubrykantów lub dostępnych bez recepty preparatów dopochwowych zawierających pochodne kwasu hialuronowego. Skuteczność tych działań jest ograniczona i krótkotrwała. Najbardziej oczywistym i najczęściej wdrażanym podejściem medycznym jest zastosowanie leczenia przyczynowego – podanie hormonalnej terapii zastępczej, ogólnoustrojowo – jeśli obecne są objawy wypadowe, lub miejscowo, dopochwowo, gdy dominują objawy VVAS lub istnieją przeciwwskazania do terapii ogólnoustrojowej. Miejscowe, dopochwowe preparaty w hormonalnej terapii zastępczej oparte są w swoim składzie na działaniu estriolu lub, stosowane rzadziej, zawierające mikronizowany estradiol. Przegląd bazy Cochrane dostarcza danych, świadczących o względnym bezpieczeństwie stosowania hormonalnego leczenia miejscowego, przy najczęściej występujących objawach niepożądanych, takich jak: nieregularne krwawienia pochwowe i ból piersi, i pozostającego bez istotnego wpływu na rozrosty endometrium i tendencje prozakrzepowe⁸. Wpływ stosowanej terapii hormonalnej na VVAS jest krótkotrwały, zaś dla zespołów rozluźnienia pochwy niemal niezauważalny. Dla zapewnienia efektów wymaga dużego zdyscyplinowania pacjentek i regularnych badań kontrolnych.

Alternatywą dla opisanego klasycznego postępowania farmakologicznego jak również jego uzupełnieniem jest przeprowadzenie zabiegu laserowej rejuwenacji pochwy. Oczekiwania względem tego zabiegu są

⁵ K. B. Levine, R. E. Williams, and K. E. Hartmann..., *op. cit.*, pp. 661-666.

⁶ R.E. Nappi and M. Kokot-Kierepa..., *op. cit.*, pp.233-238.

⁷ S. Kingsberg, S. Kellogg, and M. Krychman, *Treating Dyspareunia Caused by Vaginal Atrophy: A Review of Treatment Options Using Vaginal Estrogen Therapy*, „Int J Womens Health” 2010, no. 1, pp. 105-111.

⁸ K. A. Martin and J. E. Manson, *Approach to the Patient with Menopausal Symptoms*, „J Clin Endocrinol Metab” 2008, no. 93 (12), pp. 4567-4575.

wielorakie: ma pozwolić na uzyskanie głębokiej rewitalizacji śluzówkowej z następowym wzmożeniem wydzielania śluzu pochwowego i poprawą jej nawilżenia, zdecydowanie zwiększyć tonus ścian pochwy, co skutkować ma większym jej obkurczeniem, poprawić statykę narządu rodno, a w wielu wypadkach także zmniejszyć lub wyeliminować wysiłkowe nietrzymanie moczu i/lub zredukować objawy pęcherza nadreaktywnego. Oczekuje się jednocześnie, że uzyskany efekt będzie długotrwały i zostanie osiągnięty bezbólowo. W następstwie zabiegu zasadniczej poprawie ulec ma satysfakcja z życia intymnego.

Tak przedstawione cele zabiegu rejuwenacji laserowej pochwy czynią z tego zabiegu zarówno procedurę kwalifikującą się w schemacie postępowania stricte leczniczego, ale zarazem mają wszelkie cechy interwencji z zakresu medycyny estetycznej

Biologiczny mechanizm oddziaływania laserowego w leczeniu zespołów atrofii i rozluźnienia pochwy

Laserami wykorzystywanymi w leczeniu zespołów rozluźnienia i atrofii pochwy są obecnie laser CO₂ oraz – rzadziej – laser Er:YAG. Długość promieniowania świetlnego, wynosząca dla tych typów laserów odpowiednio 10600 nm oraz 2940 nm, w obu przypadkach powoduje, że jest ono absorbowane silnie w środowisku wodnym, co stanowi zasadniczą przesłankę do ograniczenia niepożądanego działania w głębi tkanek.

Mechanizm w jaki dokonuje się oddziaływanie promieniowania laserowego w obrębie błony śluzowej pochwy i jej podścielisku nie jest jednoznacznie wyjaśniony. Biorąc pod uwagę przesłanki teoretyczne, ogni-skowy uraz termiczny tkanki uzyskiwany po frakcyjnym zastosowaniu promieniowania poprzez układ białek szoku cieplnego promuje syntezę de novo składników włóknistych, w tym zwłaszcza kolagenu. Szczególną rolę w tym procesie ma odgrywać białko HSP47 (Heat-shock protein – białko szoku termicznego), będące swoistym dla kolagenu białkiem chaperonowym⁹.

Nieczęsto dostępne są badania skrawki tkankowe śluzówki pochwy i jej łącznotkankowego podścieliska kobiet poddawanych zabiegom laserowej rejuwenacji pochwy, zwłaszcza takie, które umożliwiają porównanie struktury tkanki przed i po zabiegu. Unikalnym doniesieniem jest badanie histologiczne skrawków pochwoowych, pozyskanych od kobiet po operacyjnym leczeniu wypadania macicy, u których pozabiegowe sfałdowanie

⁹ D. J. Stephens, *Cell Biology: Collagen Secretion Explained*, „Nature” 2012, no. 482 (7386), pp. 474-475.

ściany pochwy było następowo resekowane po przeprowadzeniu zabiegów rejuwenacji frakcyjnym laserem CO₂ tylko po jednej stronie¹⁰. Jednoznacznie stwierdzono, choć na małej liczbie przypadków (5 kobiet), że mikroabłacja laserem CO₂ powoduje istotny remodeling podśluzówkowej tkanki łącznej bez powodowania uszkodzeń tkanek otaczających. Obserwacje histologiczne preparatów przed- i pozabiegowych (jakkolwiek bardzo nie-liczne) wydają się potwierdzać wzrost bezwzględnej grubości pokładu nabłonkowego, przy jednocześnie jego większym nasyceniu komórkowym. Błona podstawna nabłonka staje się bardziej zbita, zaś pod nią obserwuje się większe zagęszczenie włókien kolagenowych¹¹. Nie są dostępne dane, które ukazywałyby molekularne mechanizmy stanowiące podłoże wzmożonej proliferacji komórek nabłonkowych ani ich zwiększonej aktywności wydzielniczej po dopochwowych zabiegach z użyciem laserów frakcyjnych. W nielicznych badaniach histologicznych podkreśla się jedynie wzmożoną zawartość kolagenu w matrix podśluzówkowej, sporadycznie zaś spotyka się wzmianki o formowaniu de novo brodawek nabłonkowych¹².

Bezpieczeństwo dopochwowego stosowania laserów frakcyjnych

Nie opisano poważnych powikłań po lub w trakcie przeprowadzania zabiegów laserowej rejuwenacji pochwy. Do najczęściej wymienianych objawów niepożądanych zaliczają się: uczucie gorąca, pieczenia, sporadyczne podplamiania w okresie do tygodnia od zabiegu, niewielkiego stopnia obrzęk obserwowany zwłaszcza w obrębie przedsionka pochwy, okazjonalnie skąpy wysięk surowiczy, nie trwający zwykle dłużej niż 3 doby. Średnia wartość oceny bólu związanego z zabiegiem szacowana z użyciem

¹⁰ S. Salvatore and others, *Histological Study on the Effects of Microablative Fractional Co₂ Laser on Atrophic Vaginal Tissue: An Ex Vivo Study*, „Menopause” 2018, no. 22 (8), pp. 845-849.

¹¹ M. S. Lee, *Treatment of Vaginal Relaxation Syndrome with an Erbium:Yag Laser Using 90 Degrees and 360 Degrees Scanning Scopes: A Pilot Study & Short-Term Results*, „Laser Ther” 2014, no. 23 (2), pp. 129-138.

¹² S. Stefano, A. Stavros, and C. Massimo, *The Use of Pulsed Co₂ Lasers for the Treatment of Vulvovaginal Atrophy*, „Curr Opin Obstet Gynecol” 2015, no. 27 (6), pp. 504-508; N. Zerbini and others, *Microscopic and Ultrastructural Modifications of Postmenopausal Atrophic Vaginal Mucosa after Fractional Carbon Dioxide Laser Treatment*, „Lasers Med Sci” 2015, no. 30 (1), pp. 429-436.

VAS (Visual analogue scale – wizualna skala analogowa) mieściła w granicach 1,7-2¹³.

Metody oceny wyników laserowej rejuwenacji pochwy

Ocena wyników procedury w większości opisywanych przypadków opiera się na kwantyfikacji subiektywnych odczuć pacjentek poddanych zabiegowi i porównaniu wyników przed i po nim. Używana jest do tego celu skala VAS (zmodyfikowana, by pacjentka mogła zaznaczyć poszczególne objawy – pieczenie, suchość, świąd, dyspareunię) oraz walidowane narzędzia, takie jak: kwestionariusze jakości życia (np. SF-12 short form – wersja krótka)¹⁴ oraz FSFI (Female Sexual Function Index – indeks kobiecych funkcji seksualnych)¹⁵. Sporadycznie przeprowadzana jest także ilościowa ocena odczuć partnera poddanej zabiegowi pacjentki¹⁶.

Obiektywne wyznaczniki skuteczności zabiegów są nieliczne i do najczęściej stosowanych należy VHI (Vaginal Health Index – wskaźnik zdrowia pochwy), opracowany przez Bachman i obejmujący w 5. punktowej skali 5 mierzalnych elementów: elastyczność, objętość prawidłowej wydzieliny pochwowej, odczyn, ciągłość nabłonka oraz wilgotność nabłonka pochwy¹⁷. Wyjątkowo stosuje się pomiar ciśnienia śródpochwowego za pomocą perineometru/tonometru dopochwowego, lub dobór największego akceptowalnego przez pacjentkę dilatora pochwowego¹⁸.

Niewielki zasób możliwości obiektywnej oceny efektów procedury laserowej rejuwenacji pochwy powoduje położenie nacisku na wszechstronną ocenę porównawczą odczuć własnych pacjentki.

¹³ E. R. Sokol and M. M. Karram, *An Assessment of the Safety and Efficacy of a Fractional Co2 Laser System for the Treatment of Vulvovaginal Atrophy*, „Menopause” 2016, no. 23 (10), pp. 1102-1107.

¹⁴ S. Salvatore and others, *A 12-Week Treatment with Fractional Co2 Laser for Vulvovaginal Atrophy: A Pilot Study*, „Climacteric” 2014, no. 17 (4), pp.363-369.

¹⁵ S. Salvatore and others, *Sexual Function after Fractional Microablative Co(2) Laser in Women with Vulvovaginal Atrophy*, „Climacteric” 2015, no. 18 (2), pp. 1-21.

¹⁶ M. S. Lee..., *op. cit.*, s. 129-138.

¹⁷ E. R. Sokol and M. M. Karram..., *op. cit.*, s. 1102-1107.

¹⁸ M. S. Lee..., *op. cit.*, s. 129-138.

Przebieg zabiegu laserowej rejuwenacji pochwy w przypadku zespołów atrofii i rozluźnienia pochwy

Zabiegi laserowej rejuwenacji pochwy są zabiegami czysto ambulatoryjnymi i nigdy nie wymagają hospitalizacji. Przeciętny czas trwania zabiegu mieści się w granicach 30 minut (łącznie z ewentualnym znieczuleniem powierzchniowym). Procedura różni się zarówno w zależności od rodzaju stosowanego urządzenia laserowego jak i w zależności od spotykanych warunków anatomicznych.

Najczęściej wykorzystywane lasery CO2 posiadają maksymalną moc 30 watów, co pozwala bezpiecznie i skutecznie przeprowadzać zabiegi promieniowaniem frakcyjnym. Uzyskuje się je za pomocą skanera, kierującego wiązkę promieniowania w ściśle określony obszar oddziaływania punktowego w sekwencji czasowej lub też za pomocą pryzmatu rozszczepiającego pierwotną wiązkę na szereg punktów w określonym polu. W pierwszym przypadku na każdy punkt przypada pełna moc lasera, w drugim – odpowiednia frakcja mocy pierwotnej.

W przypadku modyfikowalnych urządzeń laserowych wyposażonych w skaner moc plamki (dot power) stanowi maksymalną moc urządzenia (30-40 watów). Istotnym parametrem jest czas oddziaływania promieniowania w poszczególnych plamkach – na ogół równy jest ok 1 mikrosekundy. Gęstość plamek to kolejny modyfikowalny parametr, na ogół jednak odległość między plamkami wynosi 1 mm. Kształt pola skanowanego ustalany jest z reguły jako prostokątny. Liczba przejść wiązki promieniowania przez poszczególne plamki-piksele w danym obszarze bieżącego skanowania, określana jako stack time, jest zróżnicowana w zależności od indywidualnych potrzeb i sytuacji klinicznej, zazwyczaj są to 2 lub 3 przejścia. Skanowanie rozpoczyna się od najbardziej proksymalnej części pochwy przeprowadzając pokrycie ściany pochwy w pierścieniowych sekwencjach, obejmujących z zasady stykające się ze sobą pola skanowania i postępuje się dystalnie przesuwając odpowiednio aplikator pochwowy.

Wiele urządzeń wyposażonych jest w prowadnicę centrującą aplikator laserowy, metalową lub z tworzywa sztucznego, niektóre zaś posiadają automatyczny/zrobotyzowany system kierowania aplikatorem. Robotyzacja procedury niesie za sobą jednak niebezpieczeństwo niewykrycia zaklinowania luźnej ściany pochwy w obszarze zwierciadła aplikatora. Często końcówki aplikujące i/lub ich prowadnice zaopatrzone są w przesłony, zapobiegające nadmiernemu napromienieniu szczególnie wrażliwej okolicy podcewkowej (przedniej dystalnej części ściany pochwy). W tym obszarze z reguły powinno nastąpić zmniejszenie parametrów mocy lasera i/lub zmniejszenie stack time. Nierzadko także okolicę podcewkową napromie-

nia się oddzielnie używając skanera ręcznego, pod kontrolą wzroku. W trakcie zabiegu niezbędne jest stosowanie pochłaniacza dymów, z reguły zintegrowanego z aplikatorem dopochwowym skanera. Zabieg wiąże się z niewielkimi dolegliwościami bólowymi, głównie o charakterze kłucia lub pieczenia. Dolegliwości te nasilają się wraz z postępem od wewnątrz do zewnątrz pochwy i osiągają największe nasilenie w czasie napromieniania przedsionka pochwy. O ile wielu operatorów nie przeprowadza żadnego znieczulenia śluzówki pochwy, to wydaje się wskazane zastosowanie na 30 min przed zabiegiem aplikacji żelu lub kremu zawierającego np. pochodne ksylokainy.

W związku z wysokim pochłanianiem promieniowania laserowego przez wodę niezbędne jest staranne osuszenie śluzówki ściany pochwy przed rozpoczęciem aplikacji. W sporadycznych przypadkach, w związku z reakcją bólową pacjentki, niezbędne staje się skorygowanie parametrów wiązki laserowej (zmniejszenie mocy, rozrzedzenie gęstości plamek lub zmniejszenie stack time). W przebiegu okresu rekonwalescencji pozabiegowej zaleca się 7-10 dniowy okres zaniechania współżycia, gorących kąpeli i nadmiernych wysiłków fizycznych. Optymalnym czasem przeprowadzenia zabiegu u pacjentek miesiączkujących jest pierwsza faza cyklu. Po zabiegu fakultatywnie można zastosować preparaty przyspieszające nabłonkowanie (np. preparaty kwasu hialuronowego i/lub estriol), a także działające miejscowo przeciwzapalnie.

Wyniki kliniczne zabiegów laserowej rejuwenacji pochwy

Na ogół efekt pierwotnego zabiegu oceniany jest po miesiącu. W rzadkich przypadkach pojedynczy zabieg wystarczający jest do uzyskania radykalnej poprawy. W większości przypadków wymagane są co najmniej dwa zabiegi, nierzadko trzy. W tych przypadkach odstęp czasowy pomiędzy nimi nie powinien być krótszy niż 30 dni i nie dłuższy niż 60 dni.

Wyniki zależą od nasilenia pierwotnych dolegliwości oraz wieku pacjentek, z jednoznaczną tendencją do uzyskiwania lepszych rezultatów u pacjentek młodszych i z mniejszym nasileniem atrofii/rozluźnienia pochwy. Efekt obkurczenia ścian pochwy, zmniejszenia jej światła jest powszechny i jednoznacznie wyczuwalny przez pacjentki, a niejednokrotnie także przez ich partnerów seksualnych. Poprawa trofiki w połączeniu ze wzrostem tonusu pochwowego pojawia się zazwyczaj po miesiącu od zakończenia ostatniej sesji napromieniania. Biorąc pod uwagę przytoczone w poprzednim rozdziale trudności w obiektywizacji rezultatów leczenia, zasadnicze znaczenie ma poznanie subiektywnego stopnia satysfakcji z przeprowadzonego zabiegu.

Opierając się na nielicznych opublikowanych badaniach wysnuć można wniosek ogólny, wskazujący na wysoką skuteczność zabiegów, także u tych pacjentek, u których ogólnoustrojowa i dopochwowa zastępcza terapia hormonalna nie przyniosły efektów. Prace wykorzystujące kwestionariusze SF-12 oraz FSFI wykazują jednoznacznie istotną statystycznie poprawę w zakresie jakości życia i funkcjonowania seksualnego¹⁹. Sokol i Karram zastosowali między innymi modyfikację skali Likerta do samooceny satysfakcji z zabiegu uzyskując wynik świadczący o tym, że 96% pacjentek jest zadowolonych lub bardzo zadowolonych z wyniku zabiegu²⁰. W obserwacjach prowadzonych miesiąc po ostatniej aplikacji promieniowania lasera CO₂ u kobiet po menopauzie Perino i wsp. stwierdzili wysoce istotną statystycznie ($p < 0,0001$) poprawę w zakresie wartości VHI (odpowiednio: 11 i 22 punktów), jak również poprawę w zakresie takich parametrów, jak: suchość, pieczenie, dyspareunia i świąd (na podobnym poziomie istotności statystycznej), ocenianych przez pacjentki z użyciem skali VAS²¹.

Po rejuwenacyjnych zabiegach z zastosowaniem lasera erbowego Lee stwierdził znamienne statystycznie zwiększone maksymalne i średnie ciśnienie śródpochwowe (odpowiednio: 18,5 i 27,27 mmHg oraz 12,87 i 19,57 mmHg), jak również tendencję do wydłużania czasu świadomego utrzymywania zwiększonego ciśnienia pochwowego (odpowiednio 16,57 sekund i 22,87 sekund)²².

Najczęściej w przytoczonych nielicznych opracowaniach ocenie poddawana była efektywność zabiegu do 3 miesięcy po jego przeprowadzeniu. Nie są dostępne wiążące dane wskazujące jak przedstawia się długofalowa efektywność laserowej rejuwenacji pochwy w leczeniu zespołów atrofii i rozluźnienia pochwy. Antycypować można jednak postępującą destrukcję kolagenu wyindukowanego zabiegiem w tkance podśluzówkowej, jak również stopniowy i nawrotowy zanik aktywności wydzielniczej komórek nabłonkowych. Prawdopodobnie opisywane zabiegi będą wymagały powtarzania, by uzyskać efekt długotrwały.

¹⁹ S. Salvatore and others, *Sexual Function after Fractional Microablative Co(2) Laser in Women with Vulvovaginal Atrophy...*, *op. cit.*, pp. 1-21; S. Stefano, A. Stavros, and C. Massimo..., *op. cit.*, pp. 504-508.

^{20 20} E. R. Sokol and M. M. Karram..., *op. cit.*, s. 1102-1107.

²¹ A. Perino and others, *Vulvo-Vaginal Atrophy: A New Treatment Modality Using Thermo-Ablative Fractional Co2 Laser*, „Maturitas” 2015, no. 80 (3), pp. 296-301.

²² M. S. Lee..., *op. cit.*, s. 129-138.

Podsumowanie

Obecny stan wiedzy pozwala uznać, że zabiegi laserowej rejuwenacji pochwy z zastosowaniem frakcyjnego promieniowania lasera CO₂ lub Er-Yag są procedurami bezpiecznymi, oferującymi wysoką efektywność w redukcji lub eliminacji objawów zespołów rozluźnienia i atrofii pochwy. Zabiegi te ze względu na swój charakter można uznać za działania z zakresu medycyny estetycznej, jednak pozytywny wpływ, jaki wywierają na jakość życia, pozwala na ich kwalifikację także jako ginekologiczne zabiegi leczące jawną patologię.

Literatura

- Gass L.M. and others, *Patterns and Predictors of Sexual Activity among Women in the Hormone Therapy Trials of the Women's Health Initiative*, „Menopause” 2011, no. 18 (11).
- Kingsberg S., Kellogg S., and Krychman M., *Treating Dyspareunia Caused by Vaginal Atrophy: A Review of Treatment Options Using Vaginal Estrogen Therapy*, „Int J Womens Health” 2010, no. 1.
- Lee S.M., *Treatment of Vaginal Relaxation Syndrome with an Erbium:Yag Laser Using 90 Degrees and 360 Degrees Scanning Scopes: A Pilot Study & Short-Term Results*, „Laser Ther” 2014, no. 23 (2).
- Levine B.K., Williams E.R., and Hartmann E.K., *Vulvovaginal Atrophy Is Strongly Associated with Female Sexual Dysfunction among Sexually Active Postmenopausal Women*, „Menopause” 2008, no. 15 (4).
- Martin A.K. and Manson E.J., *Approach to the Patient with Menopausal Symptoms*, „J Clin Endocrinol Metab” 2008, no. 93 (12).
- Nappi E.R. and Kokot-Kierepa M., *Women's Voices in the Menopause: Results from an International Survey on Vaginal Atrophy*, „Maturitas” 2010, no. 67 (3).
- Parish J.S. and others, *Impact of Vulvovaginal Health on Postmenopausal Women: A Review of Surveys on Symptoms of Vulvovaginal Atrophy*, „Int J Womens Health” 2013, no. 29 (5).
- Perino A. and others, *Vulvo-Vaginal Atrophy: A New Treatment Modality Using Thermo-Ablative Fractional Co₂ Laser*, „Maturitas” 2015, no. 80 (3).
- Salvatore S. and others, *A 12-Week Treatment with Fractional Co₂ Laser for Vulvovaginal Atrophy: A Pilot Study*, „Climacteric” 2014, no. 17 (4).

- Salvatore S. and others, *Histological Study on the Effects of Microablative Fractional Co2 Laser on Atrophic Vaginal Tissue: An Ex Vivo Study*, „Menopause” 2018, no. 22 (8).
- Salvatore S. and others, *Sexual Function after Fractional Microablative Co(2) Laser in Women with Vulvovaginal Atrophy*, „Climacteric” 2015, no. 18 (2).
- Sokol R.E. and Karram M.M., *An Assessment of the Safety and Efficacy of a Fractional Co2 Laser System for the Treatment of Vulvovaginal Atrophy*, „Menopause” 2016, no. 23 (10).
- Stefano S., Stavros A., and Massimo C., *The Use of Pulsed Co2 Lasers for the Treatment of Vulvovaginal Atrophy*, „Curr Opin Obstet Gynecol” 2015, no. 27 (6).
- Stephens J.D., *Cell Biology: Collagen Secretion Explained*, „Nature” 2012, no. 482 (7386).
- Zerbinati N. and others, *Microscopic and Ultrastructural Modifications of Postmenopausal Atrophic Vaginal Mucosa after Fractional Carbon Dioxide Laser Treatment*, „Lasers Med Sci” 2015, no. 30 (1).

ROZDZIAŁ 3.

„NIEPEŁNOSPRAWNI” W REALIACH SPOŁECZEŃSTWA SOMATYCZNEGO

mgr Agnieszka Szalajewska
Uniwersytet Gdański

Słowa kluczowe: cielesność, ciało, obcość, wykluczenie, kontekst kulturowo-społeczny.

Wprowadzenie

Na wstępie pragnę sparafrazować fragment rozważań podjętych przez Z. Baumana, koncentrujący się wokół cielesności. Autor rozpoczyna swoje refleksje od postawienia pytania: „a co jeśli przyjąć, że ciało ludzkie, podobnie jak myśli i uczucia, jest wystawiane na działanie społeczeństwa?”¹. W prezentowanym fragmencie autor traktuje ciało jako konstrukt społeczny, którym można zarządzać. Ciało wepchnięte w mechanizm polityczny zaczyna być urabiane przez dyscyplinujące praktyki społeczne. W związku z tym, ciało było i jest społeczne, bowiem człowiek jako istota prospołeczna funkcjonuje pośród innych jednostek².

Do podobnych konkluzji dochodzi Z. Melosik twierdząc, iż człowiek jako podmiot cielesny jest nie tylko twórcą kultury, ale również sam jest przez nią konstruowany³. Autor pisze, iż „społeczna historia człowieka jest także i historią jego ciała, z kolei historia ciała ma swoje wymiary społeczne”⁴.

Również T. Wiślicz podkreśla, iż wraz z postępowaniem cywilizacji ciało człowieka zostało wystawione na działanie kontroli społecznej, wyznaczającej nie tylko granice zachowań ludzkich, ale także nakazującej podpo-

¹ Z. Bauman, *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 70.

² *Ibidem*.

³ Z. Melosik, *Tożsamość, ciało i władza w kulturze instant*, IMPULS, Kraków 2014, s. 9.

⁴ *Ibidem*.

rządkowanie się określonym normom społecznym i w konsekwencji dostosowanie wyglądu ciała do standardów społecznych. Ciało stało się nie tylko obszarem społecznej dyskusji, ale także zwykłej fascynacji⁵.

Wobec powyższych rozważań można przyjąć, iż rozwój człowieka oraz jego funkcjonowanie odbywa się w określonym kontekście społecznym. Postrzeganie ciała dokonuje się na granicy funkcjonowania jednostki w społeczeństwie i wynika z kulturowego jej wizerunku. Obecnie obserwuje się zwrot ku dbałości o ciało. Nowe myślenie o ciele i cielesności prowadzi do zaostrzenia normy.

Celem rozdziału jest ukazanie problemu, jakim jest zbytne zaabsorbowanie cielesnością i ciałem we współczesnych społeczeństwach oraz jego wpływu na jakość funkcjonowania osób niepełnosprawnych. Przedstawiono społeczne wzorce cielesności oraz ukazano zagrożenia płynące z kultu idealnego ciała, zgodnego z powszechnie przyjętymi normami.

Znaczenie cielesności w obliczu zmieniającej się rzeczywistości

Konstruowanie własnej tożsamości i ciała dokonuje się w sferze kultury, definiowanej przez A. Giddensa jako kultury ryzyka⁶. Obszary ryzyka zinstytucjonalizowanego obejmują właściwie każdego, niezależnie od tego, czy jednostka czynnie uczestniczy w tworzeniu porządku społecznego, czy też nie⁷. Również B. Mirucka i O. Sakson-Obada zwracają uwagę na fakt, iż przesadna dbałość o wygląd zewnętrzny jest nie do uniknięcia. Jednostka bombardowana jest ze wszystkich stron przekazami, które w centrum zainteresowania stawiają ciało, co nieuchronnie prowadzi do przedmiotowego traktowania oraz postrzegania siebie i innych. A więc ocena siebie i innych odbywa się w kategoriach ciała. Jest tym wyższa, im wizerunek jednostki mocniej zbliżony jest do ideału lansowanego w mediach⁸.

Z. Melosik podkreśla, iż propagowany w mass mediach ideał ciała nie jest trwały, lecz wraz z postępowaniem cywilizacji ulega zmianie. Obowiązująca wiedza na temat wizerunku ciała w danej epoce zmienia się w kolejnej dekadzie, stając się wiedzą nieaktualną. Niebezpieczeństwem staje się walka o kształt ogólnie przyjętej wiedzy odnośnie ciała, zdobycie statusu

⁵ T. Wiślicz, *Integralność jednostki w perspektywie przejścia do nowoczesności - zarys problematyki*

[w:] R. Matuszewski (red.), *Somatotes. Cielesność w ujęciu historycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 131.

⁶ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa 2012, s. 148.

⁷ *Ibidem*, s. 160.

⁸ B. Mirucka, O. Sakson-Obada, *Ja cielesne. Od normy do zaburzeń*, GWP, Sopot 2013, s. 96.

prawdy, i tym samym uzyskanie prawa do definiowania ciała i nadawania mu konkretnych znaczeń. W związku z tym, wiedza, odnośnie tego jak powinno wyglądać obowiązujące ciało, wpisujące się we współczesny trend, wyznacza kryteria wartościowania, segregowania ciał. W rezultacie, wiedza ta wywiera społeczną presję na jednostce, która zaczyna akceptować przekazywane jej treści oraz kultywować cechy ciała wpisujące się w aktualny wzorzec⁹.

Jak zauważa Z. Bauman niebezpieczeństwa, jakie funduje nam współczesny świat czynią nas jednostkami bojaźliwymi. Lęki dnia codziennego wymuszają poszukiwanie działań, które pozwolą tymczasowo odsunąć na bok nękający nas niepokój¹⁰. Obawy związane z przemijaniem, starzeniem się w kulturze, w której mocno eksponuje się kult młodości to jedne z wielu lęków, z którymi musi radzić sobie współczesne społeczeństwo. Doświadczanie natłoku zagrożeń, jakie niesie za sobą postęp cywilizacji, powoduje między innymi wzrost świadomości ciała. I to nie tylko chodzi o utrzymanie zdrowia, ale analizowanie życia niejako jedynie w kategoriach ciała. Można powiedzieć za A. Giddensem, iż „ciało staje się coraz bardziej uspołecznione i jest w coraz większym stopniu włączone w proces refleksyjnej organizacji życia społecznego”¹¹. Świadomość ciała ma umocnić jednostkę, zapewnić jej pewną stabilizację w zrelatywizowanej rzeczywistości.

Współcześnie wizerunek zewnętrzny stanowi obszar niezwykle angażujący uwagę jednostki. Zjawisko dążenia do ideału staje się poniekąd jej sposobem życia. W związku z tym coraz częściej obserwuje się przedmiotowe traktowanie własnego ciała. Mianowicie poddaje się je różnym zabiegom mającym na celu doskonalenie, upiększanie go. Do tych działań zaliczyć można między innymi nadmierną troską o własny wizerunek, wprowadzanie rozmaitych diet, oraz podejmowanie ćwiczeń fizycznych¹². Kultura społeczna, określana przez Z. Baumana przeciwniczką natury, skupia się przede wszystkim na majsterkowaniu, poprawianiu czy reformowaniu natury¹³. Wiele energii życiowej poświęca się na upiększanie ciała. Można więc przyjąć, iż wraz ze wzrostem ryzyka wzrasta również ilość podejmowanych przez jednostkę działań. Skutkiem tego, ciało przestaje być osobowe, stając się bardziej podatne na rozpowszechnione w mass mediach kanony piękna. Nie dopuszcza się do głosu prawdy, iż ciało podlega proce-

⁹ Z. Melosik..., *op. cit.*, ss. 11-15.

¹⁰ Z. Bauman, *Płynny lęk*, WL, Kraków 2008, s. 17.

¹¹ A. Giddens..., *op. cit.*, s. 137.

¹² K. Kliś-Pietrzak, *Bigoreksja – odwrotna anoreksja. Zaburzenia obrazu własnego ciała u mężczyzn* [w:] M. Boczkowska, E. Tymoszek, P. Zielińska (red.), *Wychowanie, profilaktyka, terapia. Szanse i zagrożenia*, IMPULS, Kraków 2012, s. 250.

¹³ Z. Bauman, *Płynny...*, *op. cit.*, s. 143.

sowi rozkładu. Nie wyraża się zgody na wpisany w ludzkie życie proces przemijania¹⁴.

Jednym z ważniejszych niebezpieczeństw somatycznego społeczeństwa jest proces stygmatyzacji jednostek, które nie wpisują się w kult ideału ciała. Ciało osób otyłych, niepełnosprawnych staje się synonimem deformacji. Jak pisze K. Szopa, „ciała *niepasujące* i wykluczone to ciała wyrwane z kontekstu kulturowego, historycznego, geograficznego i społeczno-politycznego, wciąż będące obiektami eksponowanymi na scenie”¹⁵.

W związku z tym, obecnym problemem nie staje się jedynie brak zaliczenia do normy zdeformowanego ciała, ale sposób w jaki jest ono postrzegane. K. Szopa słusznie zauważa, iż „jeśli my sami nie stworzymy się na figurę potwora, a konkretniej na figurę Innego, to już sami skazani będziemy na tragiczną nieumiejętność rozpoznawania samych siebie”¹⁶.

Obecnie panujący w społeczeństwie kult ciała, będący przedmiotem naszego oglądu, powoduje usuwanie z życia społecznego ciał zdeformowanych, odmiennych od powszechnie panującego ideału wyglądu. Ciało niepełnosprawne, uszkodzone powoduje naruszenie współczesnego kanonu piękna. M. Jelonek, twierdzi, iż w związku z tym obserwuje się tendencję dopasowywania niekształtnego ciała do aktualnie panującego trendu młodości¹⁷.

Można by przytoczyć słowa Z. Baumana, iż lęk przed wykluczeniem, pozostawianiem z tyłu towarzyszy jednostkom nie wpisującym się w trend idealnego ciała¹⁸.

A więc nie chodzi tu o ryzyko na jakie naraża się świadomie sama jednostka, ale o ryzyko wpisane w warunki życia w jakich przyszło jej egzystować¹⁹. Rodzi się zatem poczucie wyobcowania z własnym ciałem, w którym jednostka nie czuje się sobą²⁰.

W związku z powyższym rodzi się zatem pytanie: na ile podmiot jest wolną istotą? A jeśli jest, to w jakim stopniu? M. Bogunia-Borowska pisze: „operacje plastyczne i ciągłe przeżywanie bólu [...] jest metaforą wentylu bezpieczeństwa i sposobu kontroli społecznej sprawowanej na obywatelach”²⁰.

¹⁴ B. Mirucka, O. Sakson-Obada..., *op. cit.*, s. 51.

¹⁵ K. Szopa, *Monstrualne demonstracje. Kulturowa reprezentacja otyłości* [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 72.

¹⁶ *Ibidem*, s. 73.

¹⁷ M. Jelonek, *Ciała niekształtne. Ich obraz w polskiej reklamie telewizyjnej*, [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 75.

¹⁸ Z. Bauman, *Płynny...*, *op. cit.*, s.35.

¹⁹ A. Giddens..., *op. cit.*, s. 169.

²⁰ *Ibidem*, s. 148.

lach. Nowe formy społeczno-kulturowe wymagające posiadania jędrnych pośladków i gładkiego lica pochłaniają ludzki czas i uwagę”²¹.

Nurt niechęci wobec osób nie wpisujących się we współczesny kult piękna wpływa na sposób doświadczania siebie na różnych wymiarach funkcjonowania jednostki. Inność, obcość, jako pojęcia stosowane w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością, wskazują na nierówności między ludźmi. W związku z tym rodzi się potrzeba namysłu nad fenomenem nierówności jakiej doświadczają osoby z niepełnosprawnością, a przecież oni także tworzą tę samą przestrzeń społeczną, uczestniczą w życiu społecznym podobnie jak ogół społeczeństwa.

Wizualne i społeczne sposoby kreowania niepełnosprawności

A. Krause wskazuje na fakt, iż zarówno przemiany globalne, jaki i lokalne w dużej mierze wpływają na obecną sytuację osób z niepełnosprawnością, ich funkcjonowanie i postrzeganie w społeczeństwie²². J. Rzeźnicka-Krupa dodaje, iż postęp cywilizacyjny przyczynił się do zainteresowania zjawiskiem niepełnosprawności i traktowania go jako istotnego obiektu dyskursu naukowego różnych dyscyplin badawczych²³. Warto wspomnieć, za B. Borowską-Beszta, iż chronologiczne zmiany pomiędzy konkretnymi modelami rozumienia niepełnosprawności znacząco wpływały na życie i funkcjonowanie osób dotkniętych niepełnosprawnością. Czasy starożytne skoncentrowane były wokół moralnego modelu pojmowania niepełnosprawności, z kolei czasy współczesne wiążą się z modelami: medycznym, praw człowieka i postmodernistycznym. W obszarze każdego modelu pojmowania niepełnosprawności pojawiają się określone dylematy funkcjonowania osób z mniejszą sprawnością²⁴.

Powyższe rozważania sugerują, iż osoby z niepełnosprawnością zmagają się współcześnie z innymi trudnościami niż dawniej. Obecnie nie zagraża im „rodzaj działań podejmowanych pierwotnie w nazistowskich środowiskach medycznych, który nacechowany był niegdyś cynicznym

²¹ M. Bogunia-Borowska, *Fenomen telewizji. Interpretacje socjologiczne i kulturowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 248.

²² A. Krause, *Człowiek niepełnosprawny wobec przeobrażeń społecznych*, IMPULS, Kraków 2004, s. 26.

²³ J. Rzeźnicka-Krupa, *Obszary zainteresowań i nurty badawcze we współczesnych europejskich studiach nad niepełnosprawnością – refleksje z analizy dyskursu akademickiego*, „Niepełnosprawność” 2011, nr 5, s. 70.

²⁴ B. Borowska-Beszta, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, IMPULS, Kraków 2012, s. 41.

okrucieństwem, planowanymi masowymi mordami na osobach z niepełnosprawnością”²⁵.

Osoby niepełnosprawne nie muszą obecnie lękać się stałej opieki realizowanej w ośrodkach szpitalnych, oraz przekonania społeczeństwa, iż konsekwencje niepełnosprawności są wynikiem działania złych mocy, ale muszą mierzyć się z innymi trudnościami codziennego życia²⁶. Pomimo systematycznego włączania osób niepełnosprawnych do głównego nurtu życia codziennego nadal ewidentne są przeszkody, utrudniające im egzystencję we współczesnym społeczeństwie. Panujący ówczesnie kult młodości radykalnie zmienia sytuację osób niepełnosprawnych w nowo tworzonej społeczności. Jak podaje A. Trela, pomimo obserwowanych zmian w zakresie postrzegania osób z niepełnosprawnością, nadal nastawienie ogółu społeczeństwa do ciała i cielesności osób mniej sprawnych jest nacechowane negatywną konotacją²⁷.

Współczesna kultura silnie skoncentrowana na wzrokowym wizerunku ciała powoduje zaniedbywanie innych obszarów określających jednostkę i jej tożsamość. W związku z tym, można by powiedzieć, iż kultura buduje w jednostce konkretne reprezentacje umysłowe na temat wizerunku ciała osób niepełnosprawnych. Narzuca podmiotom określone stereotypy na temat tego, jak powinno wyglądać ciało i jakie działania należy podjąć, aby je upiększać. Określone praktyki kulturowe mogą zmieniać sposoby postrzegania cielesności, podsuwać konkretne postawy względem ciała, promować określone wzorce wyglądu, często niemożliwe do zrealizowania przez większość jednostek. W wyniku tego obserwuje się wzrost niezadowolenia z własnego wyglądu²⁸. Szczególnym propagatorem treści kreującym wizerunek ciała są mass media, które przedstawiają określone działania związane z upiększaniem i doskonaleniem ciała, jako popularne schematy postępowania akceptowane przez ogół społeczeństwa. M. Jelonek zwraca uwagę na fakt, iż „znamiona uznane za przejaw niedoskonałości okazały się kwestią problemową dopiero w czasach współczesnych[.]”²⁹.

Niebezpieczeństwem staje się w głównej mierze przedstawianie przez nowoczesne środki przekazu nierealnych obrazów rzeczywistości. Podkreśla się takie atrybuty jak: młodość, szczupłość, piękno. B. Mirucka i O. Sakson-Obada za przykład podają między innymi obraz wysokiej kobiety charakteryzującej się szczupłą sylwetką, obfitym biustem i niewiarygod-

²⁵ B. Borowska-Beszta..., *op. cit.*, s. 41.

²⁶ *Ibidem*, s. 32.

²⁷ A. Trela, *Seksualność kobiet niepełnosprawnych - aspekty kultury i sztuki*, „Hygeia Public Health” 2014, nr 49 (4), s. 723.

²⁸ B. Mirucka, O. Sakson-Obada..., *op. cit.*, s. 64.

²⁹ M. Jelonek..., *op. cit.*, s. 75.

nie długimi nogami oraz doskonałymi rysami twarzy. W gruncie rzeczy takim wyglądem może poszczycić się niespełna 5% kobiet³⁰.

W związku z powyższym rodzi się zatem pytanie: jak w społeczeństwie wymagającym od jednostek zabiegów ciała, funkcjonuje ciało osoby niepełnosprawnej? Obecnie życie społeczne bardzo mocno koncentruje się wokół ciała. Koncentracja na ludzkim ciele zwrócona jest w różnych obszarach życia społecznego. Ciało zakorzenione jest w egzystencji, jest elementem, który bierze udział w procesie konstruowania podmiotu. Dzięki niemu jednostka istnieje w świecie. M. Foucault zaznacza, iż ciało zbiorowe złożone z podmiotów jest formowane i sterowane przez procesy społeczne, a zatem decyduje o tym co jest akceptowane w sferze publicznej, a co nie³¹. M. Douglas z kolei rozróżnia elementy uznawane w grupie społecznej oraz te, które zostają spychane na margines³². Powyższe stanowiska sugerują, iż pomiot nie ma możliwości, aby swobodnie dysponować własnym ciałem. Jednostka, funkcjonująca w obszarze instytucji i organów państwowych musi dostosować się do ich wymogów. W związku z powyższym rodzi się dysonans w kwestii przyporządkowania niepełnosprawnych ciał do norm społecznych, ciał które wymykają się jakimkolwiek próbom klasyfikacji. Osoba z niepełnosprawnością, wykraczając poza obowiązujące schematy, postrzegana jest jako podmiot „niedopasowany”. O ciałach „niedopasowanych” pisze K. Szopa, podając, iż „wszelkie *niedopasowane* kształty ciała i tożsamości przeciwstawiają się polityce *tożsamości* rozumianej jako zuniifikowany, obowiązujący i uniwersalny paradygmat”³³.

Jak już wspomniano, każda jednostka funkcjonuje w określonym otoczeniu, w którym żyje. A Jakoniuk-Diallo zaznacza, iż jednostka po raz pierwszy zaczyna przyglądać się sobie samej w wieku szkolnym. W przypadku dziecka z niepełnosprawnością wizerunek siebie bywa często zaniżony. Odmienność okazuje się dla jednostki bolesna i trudna, szczególnie w obszarze nawiązywania kontaktów z rówieśnikami³⁴. Widoczne uszkodzenie ciała, blokuje postrzeganie podmiotu przez pryzmat jej wewnętrznych atrybutów. Nie ulega więc wątpliwości, iż obecnie istotne znaczenie w konstruowaniu tożsamości osób niepełnosprawnych ma pojęcie stereotypu społecznego. Pojęcie to wiąże się z tendencją do uogólnionego postrzegania innych osób oraz do globalnego procesu segregacji. T. Mądrzyc-

³⁰ B. Mirucka, O. Sakson-Obada..., *op. cit.*, ss. 93-94.

³¹ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, ALETHEIA, Warszawa 2009, s. 27.

³² M. Douglas, *Czystość i zmaza*, PIW, Warszawa 2007, s. 149.

³³ K. Szopa..., *op. cit.*, s. 68.

³⁴ A. Jakoniuk-Diallo, *Wiek szkolny – pomiędzy samotnością a przyjaźnią* [w:] H. Kubiak, A. Jakoniuk-Diallo (red.), *Człowiek niepełnosprawny w otoczeniu społecznym*, Warszawa 2011, s. 76.

ki zauważa pewien schemat powstawania uprzedzeń. Autor opisuje go w sposób następujący „gdy u jakiejś osoby zidentyfikowana zostanie pewna cecha wskazująca na jej przynależność do określonej kategorii społecznej, wówczas przypisywane są jej cechy, które zgodnie ze schematem przysługują tej kategorii”³⁵.

A. Krause stwierdza, iż pomimo tego, że zjawisko nadawania osobom niepełnosprawnym cech negatywnych ulega osłabieniu,³⁶ to jednak nadal obserwuje się sytuacje, gdzie osoby niepełnosprawne doświadczają awersji z powodu ich niepełnosprawnego ciała w wymiarze społeczno-kulturowym³⁷.

Podjęcie starań, o to aby zdobyć akceptację społeczeństwa rozpoczyna się już w wieku szkolnym. A. Jakoniuk-Diallo pisze, iż dziecko niepełnosprawne starając się dostosować do najbliższego środowiska pełnosprawnych rówieśników, ponosi wysokie koszty emocjonalne. Lęk przed pogardą ze strony społeczeństwa może być podłożem często wybuchowej, a niekiedy i biernej postawy dziecka niepełnosprawnego. Jak wyjaśnia autorka czynnikiem decydującym o pojawieniu się negatywnych emocji nie jest brak samej sprawności fizycznej bądź umysłowej, ale raczej doświadczanie przez dziecko z niepełną sprawnością braku akceptacji ze strony najbliższego otoczenia³⁸. Wygląd oraz sposób bycia dziecka z niepełnosprawnością odbiegający od zachowania i wyglądu pełnosprawnych dzieci przyczyniają się do określania go jako „Inny”. „Inny”, jak pisze K. Niesporek, „z powodu swojego nieprzystosowania jest odrzucany i zwykle nieakceptowany, a nawet w pewnym stopniu prześladowany przez społeczeństwo; stanowi zagrożenie w porządku socjologicznym czy kulturowym”³⁹.

A. Krause zauważa, iż postrzeganie jednostki niepełnosprawnej, odbywa się nie tylko przez bezpośredni z nią kontakt, ale także przez atrybuty, za pomocą których można ją opisać. Proces myślenia o osobach z niepełnosprawnością dokonuje się przez pojęcia kategoryzujące, często naznaczające. Pojęcia, zawierające w sobie dość często potencjał stygmatyzujący, wpływają na jakość interakcji z osobami niepełnosprawnymi i jednocześnie na jakość ich życia. A. Krause, dostrzega, iż podjęcie wysiłków mających na celu aktualizację pojęć naznaczających osoby niepełnosprawne rodzi opór współczesnego społeczeństwa. Społeczeństwa mocno ugrunto-

³⁵ T. Mądrycki, *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, PWN, Warszawa, 1986, s. 34.

³⁶ A. Krause, *Człowiek...*, *op. cit.*, s. 56.

³⁷ J. Rzeźnicka-Krupa..., *op. cit.*, s. 14.

³⁸ A. Jakoniuk-Diallo..., *op. cit.*, s. 79.

³⁹ K. Niesporek, *Stany graniczne „ja” w poezji Edy Ostrowskiej* [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 180.

wanego w swoich przekonaniach na temat niepełnosprawności⁴⁰. W związku z tym ciało niepełnosprawnej kobiety bądź mężczyzny widziane jest jako ludzka niedoskonałość, struktura nie tylko ułomna, ale również obca, niezrozumiała.

Podsumowanie

Temat rozdziału z pewnością zasługuje na szerszą prezentację. Podjęte rozważania miały wskazać na wszechobecnie panujący kult ciała oraz domniemany w ocenie publicznej wizerunek osób z niepełnosprawnością, jako podmiotów mniej atrakcyjnych.

Współczesna kultura zdominowana przez ideał piękna i witalności utwierdza ogół społeczeństwa w przekonaniu, iż osoby z niepełną sprawnością pozostają poza jej obrębem. Rzeczywistość społeczna wyznaczana przez standardy nierealistycznie idealnego ciała zmusza jednostki do podjęcia określonych rytuałów, które służą zachowaniu zdrowia i sprawności oraz umożliwią tymczasowe wyeliminowanie ryzyka z życia jednostki, związanego z przemijaniem i śmiercią.

Postęp cywilizacyjny, w tym medycyna estetyczna, chirurgia plastyczna, umożliwia korzystanie z zabiegów poprawiających wygląd ciała i tym samym pozwala oszukać czas. Współczesny ideał piękna i doskonałości narzuca ciału reżim i dyscyplinę. Pojmowanie ciała w ten sposób nie gwarantuje osobom z niepełnosprawnością łatwego życia w zbiorowości społecznej. Ciało osoby niepełnosprawnej ukazywane najczęściej jako ciało niepełne, słabe, niezgrabne i ograniczone, odbiega od normy społecznej i tym samym staje się powodem usuwania go z płaszczyzny społecznej. Skojarzenia nadawane ciału niepełnosprawnemu wskazują na antywzorzec, prowokują do szerokiej dyskusji, wskazują na kategorie inności, różnicy, etykietowania oraz świadczą, że społeczeństwo ma skłonność do „wpychania” ludzi do normy. W takim rozumieniu ciało uzyskuje status, którym można kierować. Zarządzanie ciałem powoduje formowanie się tożsamości jednostek, w tym również jednostek niepełnosprawnych, które często poprzez wizerunek ich ciała zostają spychane na margines społeczny. W tak rozumianej rzeczywistości, podczas relacji z innymi ludźmi kształtuje się habitus jednostek niepełnosprawnych, często przesycony negatywnymi atrybutami w świadomości publicznej. W związku z tym koniecznym staje się zmiana postaw społecznych wobec osób z mniejszą sprawnością i pojęcia niepełnosprawności, co niewątpliwie wiąże się

⁴⁰ A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, IMPULS, Kraków 2011, ss. 99-103.

z podjęciem zsynchronizowanych działań w zakresie przełamywania uprzedzeń.

Na zakończenie warto przytoczyć słowa M. Jelonek „ciała mające pozostać na marginesie (a może właśnie dzięki temu), które nie pasują do obecnie przyjętego ideału, wydają się być piękniejsze, bo posiadają całą istotę cielesności, której pozbawione są młode, skrajnie wystylizowane, wręcz odarte z człowieczeństwa *plastikowe* ciała”⁴¹.

Literatura

- Bauman Z., *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995.
- Bauman Z., *Płynny lęk*, WL, Kraków 2008.
- Bogunia-Borowska M., *Fenomen telewizji. Interpretacje socjologiczne i kulturowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Borowska-Beszta B., *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, IMPULS, Kraków 2012.
- Douglas M., *Czystość i zmaza*, PIW, Warszawa 2007.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, ALETHEIA, Warszawa 2009.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa 2012.
- Jakoniuk-Diallo A., *Wiek szkolny – pomiędzy samotnością a przyjaźnią* [w:] H. Kubiak, A. Jakoniuk-Diallo (red.), *Człowiek niepełnosprawny w otoczeniu społecznym*, Warszawa 2011.
- Jelonek M., *Ciała niekształtne. Ich obraz w polskiej reklamie telewizyjnej*, [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Kliś-Pietrzak K., *Bigoreksja - odwrotna anoreksja. Zaburzenia obrazu własnego ciała u mężczyzn* [w:] M. Boczkowska, E. Tymoszuć, P. Zielińska (red.), *Wychowanie, profilaktyka, terapia. Szanse i zagrożenia*, IMPULS, Kraków 2012.
- Krause A., *Człowiek niepełnosprawny wobec przeobrażeń społecznych*, IMPULS, Kraków 2004.
- Krause A., *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, IMPULS, Kraków 2011.
- Mądrzycki T., *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, PWN, Warszawa, 1986.
- Melosik Z., *Tożsamość, ciało i władza w kulturze instant*, IMPULS, Kraków 2014.

⁴¹ M. Jelonek..., *op. cit.*, s. 90.

- Mirucka B., Sakson-Obada O., *Ja cielesne. Od normy do zaburzeń*, GWP, Sopot 2013.
- Niesporek K., *Stany graniczne „ja” w poezji Edy Ostrowskiej* [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Rzeźnicka-Krupa J., *Obszary zainteresowań i nurty badawcze we współczesnych europejskich studiach nad niepełnosprawnością – refleksje z analizy dyskursu akademickiego*, „Niepełnosprawność” 2011, nr 5.
- Szopa K., *Monstrualne demonstracje. Kulturowa reprezentacja otyłości* [w:] D. Bastek, M. Fołta (red), *Transgresywne monstrum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Trela A., *Seksualność kobiet niepełnosprawnych - aspekty kultury i sztuki*, „Hygeia Public Health” 2014, nr 49 (4).
- Wiślicz T., *Integralność jednostki w perspektywie przejścia do nowoczesności - zarys problematyki* [w:] R. Matuszewski (red.), *Somatotes. Cieleśność w ujęciu historycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

Część II.

**Dewiacje, patologie,
przestępstwa,
ograniczenia,
nieprawidłowości**

E. WOŁOSZYNEK, M. WÓJCIK, O. DĄBSKA, E. KOZŁOWSKA *PRZEMOC I AGRESJA W OKRESIE ADOLESCENCJI*
– *EKSPLIKACJA ZAGADNIENIA*,

[w:] K. PUJER (RED.), *SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU*
– *OBSZARY PROBLEMOWE*, EXANTE, WROCŁAW 2016, ss. 51-63,
e-ISBN 978-83-65690-13-5, ISBN 978-83-65690-14-2.

ROZDZIAŁ 4.

PRZEMOC I AGRESJA W OKRESIE ADOLESCENCJI – EKSPLIKACJA ZAGADNIENIA

mgr Eliza Wołoszynek

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Lekarski i Nauk o Zdrowiu

mgr Magdalena Wójcik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Zamiejscowy Prawa i Nauk
o Społeczeństwie w Stalowej Woli

mgr Olga Dąbska

Uniwersytet Medyczny w Lublinie
Wydział Nauk o Zdrowiu

mgr Ewelina Kozłowska

Uniwersytet Medyczny w Lublinie
Samodzielna Pracownia Epidemiologii

Słowa kluczowe: adolescencja, przemoc, agresja.

Wprowadzenie

Zaburzenia zachowania stanowią przedmiot rozlicznych rozważań na całym świecie¹. Przyczyn tego stanu rzeczy winno upatrywać się przede wszystkim we wzroście zachowań dewiacyjnych wśród coraz to młodszych

¹I. Sikorska, *Psychologiczne aspekty zaburzeń zachowania u dzieci* [w:] K. Biel, J. Kusztal (red.), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, WAM, Kraków 2011, s. 39.

osób². W świetle szacunkowych danych, liczba nieletnich (osób w wieku 12-17 lat), przeciw którym toczyły się postępowania sądowe wzrosła ze 103 200 w 1999 r. do 138 972 w 2007 r., by następnie w 2009 r. osiągnąć poziom 124 448 przypadków³.

Adolescencja stanowi szczególny etap w życiu człowieka – wzrasta on bowiem nie tylko fizycznie, ale także emocjonalnie. Okres dojrzewania jest zatem swoistym przejściem z dzieciństwa ku dorosłości. Młody człowiek jest ciekaw otaczającego go świata, poszukuje życiowej ścieżki, niejednokrotnie wiele ryzykując.

Jakkolwiek są to sytuacje naturalne i nieuniknione, nie mogą stanowić usprawiedliwienia dla zachowań będących zagrożeniem dla życia, zdrowia i pomyślnego rozwoju.

Celem niniejszego opracowania jest analiza problemu przemocy i agresji wśród dorastającej młodzieży, z wykorzystaniem piśmiennictwa, publikacji naukowych, stron internetowych oraz oficjalnych statystyk odnoszących się do omawianego zagadnienia.

Adolescencja w ujęciu psychologicznym

Psychologia rozwoju człowieka zakłada, iż rozwój ów jest procesem przekształcania się zachowań i struktury psychicznej człowieka w wymiarze całego życia⁴. Opis tychże przekształceń w poszczególnych okresach życia jednostki pozwala poznać osiągnięcia i procesy rozwojowe w określonych fazach cyklu życia.

Wśród badaczy tejże tematyki nie istnieje całkowita zgodność co do liczby wyróżnianych stadiów, jak również przedziałów wiekowych pomiędzy nimi. Jednak w opiniach większości specjalistów życie człowieka podzielić można na osiem etapów:

1. Okres prenatalny – od momentu poczęcia do chwili przyjścia na świat,
2. Okres wczesnego dzieciństwa – od narodzin do 3. r. ż.,
3. Okres średniego dzieciństwa/wiek przedszkolny – od 4. do 6. r. ż.,
4. Okres późnego dzieciństwa – od 7 do 10/12. . r. ż.,
5. Okres adolescencji – od 10/12. do 20/23. r. ż.,

² L. Albański, Wybrane zagadnienia z patologii społecznej, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2010, s. 5.

³ S. Śliwa, *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013, s. 7.

⁴ I. Obuchowska, *Adolescencja* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, PWN, Warszawa 2000, s. 10.

6. Okres wczesnej dorosłości – od 20/23. do 35/40. r. ż.,
7. Wiek średni – od 35/40. do 55/60. r. ż.,
8. Okres późnej dorosłości/etap starzenia się – od 55/60. r. ż. do śmierci⁵.

Opracowania podejmujące zagadnienie adolescencji, okres ów dzielą na dwa stadia – wczesną oraz późną adolescencję, aczkolwiek poszczególni autorzy przedkładają różne ramy czasowe.

Zdaniem A. Brzezińskiej wczesny okres adolescencji przypada na lata pomiędzy 10/12. a 15/16. r. ż., etap późnej adolescencji – na lata pomiędzy 15/16. r. ż. a 18/20. r. ż.⁶

Tymczasem B. Harwas-Napierała i J. Trempała są zdania, iż podokres wczesnej adolescencji to lata pomiędzy 10/12. a 15. r. ż.⁷ M. Kielar – Turska z kolei podaje, że czas między 11. a 18. r. ż. winno określać się mianem dorastania, zaś lata między 18. a 25/30. r. ż. – wiekiem młodzieńczym⁸.

W dojrzewaniu ujmowanym z perspektywy psychologicznej, nacisk kładzie się na zmiany zachodzące w procesach poznawczych oraz emocjonalnych, a także na percepcję norm moralnych. Podnosząc kwestię zmian dotyczących czynności poznawczych u nastoletniej młodzieży, badacze odwołują się najczęściej do dwóch perspektyw – koncepcji J. Piageta i ostrzegania procesów informacyjnych.

W opinii J. Piageta sposób, w jaki adolescenti rozwiązują swoje problemy, wynika niejako z faktu przejścia z poziomu operacji konkretnych do poziomu operacji formalnych. Stadium operacji formalnych jest zatem bardziej logicznym, abstrakcyjnym i mniej egocentrycznym sposobem myślenia.

Rozpatrywanie zmian dotyczących czynności poznawczych z punktu widzenia procesów informacyjnych pozwoliło na stwierdzenie, jakoby spostrzeżenia dorastającej młodzieży, w porównaniu ze spostrzeżeniami dzieci, jawiły się bardziej dokładnymi, wielostronnymi, jak również ukierunkowanymi⁹.

⁵ I. Obuchowska..., *op. cit.*, s. 10.

⁶ A. Brzezińska, *Jak przebiega rozwój człowieka?* [w:] A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, ss. 21-39.

⁷ I. Obuchowska..., *op. cit.*, ss. 163-199.

⁸ M. Kielar-Turska, *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia* [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, ss. 285-332.

⁹ I. Obuchowska..., *op. cit.*, s. 173.

Eksplikacja pojęć: przemoc, agresja

Liczne badania prowadzone od lat 70. XX w. wskazują na eskalację agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży¹⁰. Pojęcia te są wieloznaczne, wskaźniki zaś wykorzystywane do ich oceny różnorodne; ogólnie wyznaczają zachowanie skierowane przeciw określonym ludziom bądź rzeczom, mogące przybierać formę napaści werbalnej i/lub fizycznej, będącej rezultatem sytuacji frustracyjnej¹¹.

Na forum międzynarodowym najczęściej przywoływanymi definicjami przemocy są koncepcje autorstwa D. Olewusa i Światowej Organizacji Zdrowia.

D. Olewus utożsamia przemoc z agresywnym zachowaniem, w którym sprawca używa swojego ciała bądź przedmiotu do zranienia lub skrzywdzenia drugiej osoby.

Światowa Organizacja Zdrowia podaje z kolei, iż przemoc tożsama jest najczęściej ze świadomym użyciem siły lub groźbą jej użycia, przeciwko sobie, innemu człowiekowi, grupie lub społeczności, co prowadzi w efekcie do zranienia, śmierci, szkody psychicznej, tudzież do zaburzeń rozwojowych i upośledzenia społecznego¹².

Jak podają A. A. Panasiuk-Chodnicka i B. Panasiuk, osoba w warunkach przemocy nie wykonuje czynności o charakterze umysłowym, psychicznym, motorycznym czy zawodowym zgodnie z własnymi dążeniami i preferencjami, lecz myśli i działa w sposób narzucony mu przez inną osobę czy też zaistniałe okoliczności¹³.

S. Mieszalski pisze, że „przemoc oznacza dominację jednych nad innymi, jest więc symptomem niesymetryczności relacji społecznych. Oznacza też większe lub mniejsze ograniczenia jednych zachowań na rzecz zachowań innych – wymaganych przez kogoś lub przez zaistniałe okoliczności”¹⁴.

E. Wysocka podkreśla, iż przemoc stanowi jedną z form agresji. Czasami bywa też określana pojęciem nadrzędnym w stosunku do agresji¹⁵.

¹⁰ J. Tracz-Dral, *Agresja i przemoc w szkołach*, s. 5, http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/34/plik/ot-613_2.pdf (online: 25.10.2016).

¹¹ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2013, s. 271.

¹² J. Tracz-Dral..., *op. cit.*, s. 4.

¹³ A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk, *Przemoc i agresja w relacjach interpersonalnych. Uwarunkowania psychologiczne i pedagogiczne*, s. 55, <http://www.studiagdanskie.gwsh.gda.pl/tom6/studia%20VI%20panasiuk.pdf> (online: 28.10.2016).

¹⁴ S. Mieszalski, *O przemyśle i dyscyplinie w klasie szkolnej*, WSiP, Warszawa 1997, s. 26.

¹⁵ E. Wysocka..., *op. cit.*, s. 272.

A. A. Panasiuk – Chodnicka i B. Panasiuk przedkładają następujące kategorie przemocy:

1. przemoc fizyczna – rozumiana jako wszelkiego rodzaju zachowania nacechowane agresywnie w odniesieniu do ciała,
2. przemoc psychiczna – celowe niszczenie, poniżanie maltretowanej osoby, stawianie jej zadań znacznie przekraczających jej możliwości¹⁶,
3. przemoc seksualna – „zmuszanie osoby do aktywności seksualnej wbrew jej woli, kontynuowanie aktywności seksualnej, gdy osoba nie jest w pełni świadoma, bez pytania jej o zgodę lub gdy obawia się odmówić (...) Do przemocy seksualnej zalicza się (...) gwałt, stosunek analny i oralny wbrew woli partnera, filmowanie podczas seksualnej aktywności, rozbieranie z użyciem siły, pozwolenie, aby inni patrzyli na akt seksualny, zmuszanie do oglądania fotografii lub filmów pornograficznych bądź używanie przedmiotów, które są wprowadzane do pochwy czy odbytu”¹⁷,
4. zaniedbywanie dziecka – definiowane jako niezaspokajanie jego potrzeb związanych z odżywianiem, ubiorem adekwatnym do istniejącej pory dnia i roku, schronieniem, higieną zdrowotną, opieką medyczną, edukacją, miłością, uznaniem, szacunkiem, godnością osobistą¹⁸.

Tabela 1. Klasyfikacja form przemocy

Formy przemocy		
	Bezpośrednie	Pośrednie
Fizyczne	- Bicie - Kopanie - Plucie - Wymuszanie pieniędzy - Niszczenie własności - Rzucanie kamieniami	- Włączanie innych osób do atakowania ofiar w różny sposób
Słowne	- Wyzywanie - Przezywanie - Wyśmiewanie - Ośmieszanie - Obrażanie - Grożenie	- Namawianie innych do wyzywania, grożenia, wyśmiewania - Rozpowszechnianie plotek
Niewerbalne	- Grożenie (pięścią) i pokazywanie nieprzyzwoitych gestów	- Chowanie rzeczy - Rozmyślne wykluczanie z grupy czy działań (izolowanie)

Źródło: J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*, NODN „SOPHIA”, Kraków 2004, s. 9.

¹⁶ A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk..., *op. cit.*, s. 56.

¹⁷ D. Kwiatkowski, *Policja w systemie zapobiegania przemocy w rodzinie*, s. 9,

<http://www.slupsk.szkolapolicji.gov.pl/ebiblioteka/bpp/pdf044.pdf> (online: 28.10.2016).

¹⁸ A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk..., *op. cit.*, s. 56.

Agresja w różnych koncepcjach traktowana jest zarówno jako zjawisko konieczne i naturalne (mowa tutaj o agresji konstruktywnej, spełniającej funkcję ochrony i przetrwania), jak i destrukcyjne (dewiacja, przemoc, okrucieństwo), stanowiące instynkt, nabyty popęd czy też zachowanie wyuczone społecznie¹⁹.

Natura agresji jest złożona, aczkolwiek można ją sprowadzić do trzech ujęć:

1. ujęcia obiektywnego – kryterium określania agresji jawi się społeczna szkodliwość zachowań skierowanych przeciw innym osobom lub rzeczom. Agresja przyjmuje w tym przypadku formę ataku, skutkiem którego jest krzywda natury fizycznej lub moralnej,
2. ujęcia intencjonalnego – agresja stanowi zachowanie szkodliwe (fizycznie bądź moralnie) dla innej osoby,
3. ujęcia agresji jako cechy osobowości – agresja traktowana jest jako trwała gotowość do reagowania na bodźce wraz z gotowością do postrzegania tych sygnałów.

Ujęcia te pozwalają analizować zachowanie agresywne w trzech aspektach:

1. jako reakcję realizującą (agresja),
2. jako reakcję emocjonalną (gniew),
3. jako zgeneralizowaną postawę (wrogość)²⁰.

Tabela 2. Klasyfikacja form agresji

Formy agresji	
Kryterium	
Forma manifestacji	- Agresja fizyczna - Agresja werbalna - Agresja słowna
Przedmiot agresywnego zachowania	- Agresja pośrednia (np. mimika, trzaskanie drzwiami) - Agresja bezpośrednia
Charakter ujawniania się	- Agresja bierna - Agresja czynna
Motyw agresywnego zachowania	- Agresja reaktywna, - Agresja impulsywna o charakterze gniewu, - Agresja instrumentalna, o charakterze wrogości
Kierunek działań agresywnych	- Agresja skierowana na zewnątrz - Autoagresja
Charakter doświadczanych emocji	- Agresja instrumentalna (tzw. zimna) - Agresja spontaniczna
Sposób ujawniania się agresji	- Agresja jawna - Agresja ukryta

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2008, ss. 272-273.

¹⁹ E. Wysocka..., *op. cit.*, s. 271.

²⁰ *Ibidem*.

Przemoc i agresja w różnym stopniu i zakresie odznaczają się swoją obecnością w wielu rodzinach, szkołach, ośrodkach szkolno-wychowawczych, subkulturach młodzieżowych czy środkach masowego przekazu²¹.

Podobnie jak brak zgodności w rozumieniu agresji i przemocy powoduje wielorakość określeń, tak też brak zgody, co do ich przyczyn generuje wielość koncepcji etiologicznych²².

Etiopatogeneza przemocy i agresji wśród adolescentów

Od zarania dziejów kwestia źródeł oraz przyczyn agresji intryguje rozliczne środowiska – filozofów, antropologów, psychologów, genetyków, kryminologów, lekarzy, psychoterapeutów, pedagogów społecznych²³. Na przestrzeni wieków powstało wiele teorii agresji i ludzkich zachowań agresywnych.

Zdaniem B. Wojciszke istnieją trzy podstawowe źródła agresji, a mianowicie:

1. wrodzony i genetycznie warunkowany popęd naturalny,
2. nabyty w rozwoju osobniczym rezultat uczenia się zachowań agresywnych,
3. częściowo wrodzony, aczkolwiek w przeważającej mierze wyuczony mechanizm agresji²⁴.

W ocenie amerykańskiego socjobiologa, D.M. Bussa, agresję lub groźbę agresji generuje sześć problemów adaptacyjnych:

1. zagarnięcie cudzej własności,
2. obrona przed atakiem i groźbą utraty cenionych przez człowieka wartości,
3. przysporzenie kosztów rywalom seksualnym tej samej płci,
4. walka o miejsce w hierarchii,
5. odstraszenie potencjalnych agresorów,
6. powstrzymanie stałych partnerów przed zdradą²⁵.

²¹ A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk..., *op. cit.*, s. 60.

²² W.W. Szcześniey, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2003, s. 101.

²³ A.A. Panasiuk-Chodnicka, B. Panasiuk..., *op. cit.*, s. 60.

²⁴ B. Wojciszke, *Relacje interpersonalne* [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, ss. 147-155.

²⁵ D.M. Buss, *Psychologia ewolucyjna*, przeł. M. Orski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001, ss. 309-313.

Z agresją, przemocą i autoagresją bezsprzecznie związana jest frustracja, która to, w myśl koncepcji L. Berkowitza, stanowi podłoże agresji²⁶. Frustracja stanowi wypadkową eskalacji napięcia oraz utraty poczucia bezpieczeństwa wskutek zaistnienia przeszkody w dążeniu do zaspokojenia potrzeby²⁷.

Rozpatrując problem przemocy i agresji wśród szczególnej grupy jaką są adolescenty, nie sposób nie odnieść się do kilku modeli teoretycznych:

- *Teorii zachowań problemowych* R. i S. Jessor,
- *Teorii grup rówieśniczych*,
- *Teorii społecznego uczenia się* A. Bandury,
- *Teorii resilience*.

Opracowana przez R. i S. Jessor *Teoria zachowań problemowych* zakłada, że zachowanie człowieka stanowi wypadkową interakcji osoba – środowisko. Do czynników mających wpływ na zachowanie młodzieży zalicza:

- system społeczno-demograficzny,
- system socjalizacyjny,
- system postrzegania środowiska,
- system osobowościowy,
- system zachowania²⁸.

Teoria zachowań problemowych zakłada ponadto, iż młodzi ludzie – z tendencją do zachowań odbiegających od ogólnie przyjętych norm – będący bardziej związani z grupą rówieśników aniżeli z rodziną, o niskim poczuciu własnej wartości, są bardziej podatni na angażowanie się w sytuacje problemowe²⁹.

Zbliżony pogląd prezentuje B. Woynarowska, podając, że zachowania ryzykowne (problemowe) „stwarzają ryzyko dla zdrowia, powodują bezpośrednie lub odległe szkody zdrowotne; należą do nich zażywanie substancji psychoaktywnych czy zachowania agresywne”³⁰.

Grupa rówieśnicza w okresie dorastania stanowi wartość nadrzędną, bowiem wokół niej koncentruje się życie młodego człowieka.

Problematyka grup rówieśniczych na gruncie nauk socjologicznych obecna jest od momentu zainteresowania się młodością, jako jedną z faz

²⁶ E. Wysocka..., *op. cit.*, s. 275.

²⁷ *Ibidem*, s. 275.

²⁸ M. Jędrzejko, M. Janusz, M. Walancik, *Zachowania ryzykowne i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa-Dąbrowa Górnicza 2013, s. 93.

²⁹ *Ibidem*, s. 94.

³⁰ B. Woynarowska, *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2007, s. 53.

nabywania kompetencji społecznych³¹. Nie ulega wątpliwości, że u podłoża sprawstwa agresywnych zachowań młodzieży może leżeć funkcjonowanie w destrukcyjnej grupie rówieśniczej. J. Turowski wskazuje, że z grupy rówieśniczej człowiek czerpie i powiela wartości i normy, którymi owa grupa się kieruje³².

Przy objaśnianiu źródeł przemocy i agresji wśród adolescentów niezwykle pomocna jawi się *Teoria społecznego uczenia się*, autorstwa A. Bandury.

Teoria ta zakłada, że dzięki relacjom interpersonalnym jednostka uczy się egzystowania w społeczeństwie. Owo uczenie się ma miejsce wówczas, gdy dziecko świadomie przygląda się pewnemu zachowaniu osoby dorosłej, a następnie umieszcza efekt poczynionych obserwacji w pamięci długotrwałej. Im częściej konkretne zachowanie jest obserwowane, tym proces utrwalania jest silniejszy³³.

Teoria resilience znajduje szerokie zastosowanie w weryfikacji wpływu czynników ryzyka i czynników chroniących na podatność jednostki w kierunku podejmowania negatywnych zachowań.

W świetle literatury przedmiotu wiodącymi czynnikami ryzyka problemowych zachowań adolescentów są:

- niekorzystne warunki ekonomiczne (bezrobocie, ubóstwo),
- niekorzystne wzorce zachowań społecznych,
- niewłaściwe wypełnianie władzy rodzicielskiej,
- przynależność do destrukcyjnej grupy rówieśniczej,
- trudności w nauce,
- konflikty z nauczycielami i rówieśnikami,
- doświadczanie przemocy³⁴.

Tym samym czynniki chroniące winno traktować się jako „zasoby indywidualne jednostki oraz cechy środowiska, które kompensują bądź redukuje wpływ czynników ryzyka, przyczyniając się do zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zachowań problemowych lub zminimalizowania stopnia ich intensywności”³⁵.

³¹ M. Kokociński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011, s. 57.

³² J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 118.

³³ W. Gulin, *Rozwój psychiczny dzieci w rodzinach społecznie patologicznych*, s. 164, http://kpsw.edu.pl/pobierz/wydawnictwo/noe4/161_Wojciech%20Gulin.pdf (online: 28.10.2016).

³⁴ A. Kowalewska, *Używanie substancji psychoaktywnych* [w:] B. Woynarowska, A. Kowalewska, Z. Izdebski, K. Komosińska, *Biomedyczne podstawy kształcenia i wychowania. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2010, ss. 270-271.

³⁵ *Ibidem*, s. 271.

Liczne analizy poświęcone sprawstwu agresywnych zachowań przez młodzież dowodzą, iż eskalacja zjawiska ma miejsce u osób pomiędzy 13. a 15. r. ż., głównie u chłopców mających kłopoty w nauce. U starszej młodzieży uciekanie się do przemocy traci na znaczeniu, co pozwala domniemywać, iż problem ten ma charakter rozwojowy (szczególnie intensywnie obserwowany jest w gimnazjach)³⁶.

Analiza wyników badań prowadzonych w ramach kampanii społecznej „Szkoła bez przemocy” w 2009 r. wykazała, że 33% uczniów szkół podstawowych i 30% uczniów gimnazjów twierdzi, że w ostatnim roku padło ofiarą przemocy fizycznej ze strony rówieśników. Doświadczenie przemocy psychicznej zadeklarowało 53% uczniów szkół podstawowych i taki sam odsetek uczniów gimnazjów.

Badania prowadzone przez Fundację Dzieci Niczyje dowiodły, iż w 2010 r. ponad 80% nastolatków w wieku 15 – 18 lat doświadczyło pewnej formy wiktyimizacji:

- 17% nastolatków padło ofiarą przemocy fizycznej ze strony osoby dorosłej, w większości przypadków – członka rodziny,
- 4% respondentów zostało zgwałconych bądź zmuszonych do kontaktów seksualnych przy użyciu siły,
- 11% badanych stało się ofiarą rozboju – odebrano im ich własność, używając siły lub groźby,
- 9% dziewcząt i 6% chłopców obcowano płciowo z osobami dorosłymi przed ukończeniem 15. r. ż.³⁷.

Studium K. Ostrowskiej nad agresywnymi zachowaniami uczniów wykazało, że na przestrzeni lat 1997-2007 w gimnazjach wzrosła liczba uczniów dopuszczających się zabierania siłą rzeczy innym uczniom i przyznających się do uderzenia nauczyciela³⁸.

Określenie przyczyn eskalacji przemocy i agresji wśród adolescentów implikuje konieczność spojrzenia wieloaspektowego, albowiem na ostateczny obraz zachowania młodego człowieka nakłada się szereg czynników.

³⁶ M. Biała, *Problemy z zachowaniem dzieci i młodzieży*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2006, s. 66.

³⁷ *Przemoc wobec dzieci i młodzieży w środowisku rówieśniczym i rodzinnym – skala zjawiska w województwie podlaskim*, ss. 11-12, http://www.rops-bialystok.pl/wwwois/wp-content/uploads/2013/03/2.-raport_przemoc-22.08.20111.pdf (online: 28.10.2016).

³⁸ K. Ostrowska, *Agresja i przemoc w szkole. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, s. 45, <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-69967/badania-nad-agresja-i-przemocaw-szkole> (online: 28.10.2016).

Podsumowanie

Przedłożone powyżej dane dostarczają wniosków o konieczności przeciwdziałania eskalacji przemocy i agresji wśród coraz to młodszych osób. Podstawowym celem tychże działań winno być podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej przemocy oraz uwrażliwienie na krzywdę drugiego człowieka.

Praktyka pokazuje, że często ofiary czują się bezradne, sprawcy zaś – bezkarni. Niejednokrotnie u podłoża tego stanu rzeczy leżą głęboko zakorzenione schematy myśleniowe – świadkowie boją się reagować bądź nie podejmują stosownych kroków w myśl zasady – skoro to nie dotyczy mnie, to nie jest moja sprawa. Stephen King poczynił niegdyś słuszną uwagę, pisząc „kiedy jakaś osoba robi złe rzeczy a druga osoba o tym wie, ale jej nie powstrzymuje, obie są tak samo winne”.

Literatura

- Albański L., *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2010.
- Biała M., *Problemy z zachowaniem dzieci i młodzieży*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2006.
- Brzezińska A., *Jak przebiega rozwój człowieka?* [w:] A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Buss D.M., *Psychologia ewolucyjna*, przeł. M. Orski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Jędrzejko M., Janusz M., Walancik M., *Zachowania ryzykowne i uzależnienia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa-Dąbrowa Górnicza 2013.
- Kielar-Turska M., *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia* [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- Kokociński M., *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.
- Kowalewska A., *Używanie substancji psychoaktywnych* [w:] B. Woynarowska, A. Kowalewska, Z. Izdebski, K. Komosińska, *Biomedyczne podstawy kształcenia i wychowania. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2010.
- Mieszalski S., *O przymusie i dyscyplinie w klasie szkolnej*, WSiP, Warszawa 1997.

- Obuchowska I., *Adolescencja* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, PWN, Warszawa 2000.
- Sikorska I., *Psychologiczne aspekty zaburzeń zachowania u dzieci* [w:] K. Biel, J. Kuształ (red.), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, WAM, Kraków 2011.
- Szczęśny W.W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2003.
- Śliwa S., *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013.
- Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.
- Wojciszke B., *Relacje interpersonalne* [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- Woynarowska B., *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2007.
- Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2013.

Strony internetowe

- Gulin W., *Rozwój psychiczny dzieci w rodzinach społecznie patologicznych*, http://kpsw.edu.pl/pobierz/wydawnictwo/noe4/161_Wojciech%20Gulin.pdf (online: 28.10.2016).
- http://www.rops-bialystok.pl/wwwois/wp-content/uploads/2013/03/2.-raport_przemoc-22.08.20111.pdf (online: 28.10.2016).
- <http://www.slupsk.szkolapolicji.gov.pl/ebiblioteka/bpp/pdf044.pdf> (online: 28.10.2016).
- <http://www.studiagdanske.gwsh.gda.pl/tom6/studia%20VI%20panasiuk.pdf> (online: 28.10.2016).
- Kwiatkowski D., *Policja w systemie zapobiegania przemocy w rodzinie*, Ostrowska K., *Agresja i przemoc w szkole. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, <https://www.ore.edu.pl/materiay-do-pobrania-69967/badania-nad-agresja-i-przemoca-w-szkole> (online: 28.10.2016).
- Panasiuk-Chodnicka A.A., Panasiuk B., *Przemoc i agresja w relacjach interpersonalnych. Uwarunkowania psychologiczne i pedagogiczne, Przemoc wobec dzieci i młodzieży w środowisku rówieśniczym i rodzinnym – skala zjawiska w województwie podlaskim*,

Tracz-Dral J., *Agresja i przemoc w szkołach*,
[http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/34/plik/
ot-613_2.pdf](http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/34/plik/ot-613_2.pdf) (*online*: 25.10.2016).

ROZDZIAŁ 5.

WSPÓŁCZESNA RODZINA W OBLICZU PRZEMOCY DOMOWEJ – KONTEKST DEFINICYJNY

mgr Michał Gluzek
Uniwersytet Śląski
w Katowicach

Słowa kluczowe: przemoc, rodzina.

Wprowadzenie

Intencjonalna, wykorzystująca dysproporcję sił, naruszająca prawa i dobra osobiste, powodująca ból i cierpienie, to tylko niektóre określenia, za pomocą których definiuje się zjawisko występowania przemocy w rodzinie. Zjawisko stanowiące powszechny problem współczesnego świata, wymagające skoordynowanych, interdyscyplinarnych działań, wywołujące obok skutków psychologicznych także te ekonomiczne, pochłaniające w perspektywie rocznej szesnaście miliardów EUR z budżetu państw członkowskich Unii Europejskiej. Zjawisko z którym łączy się wiele przepisów prawnych, konwencji, rozporządzeń, definicji, teorii, praktyk, regulacji, badań, dyskursów specjalistów na szczeblu międzynarodowym jak i lokalnym. Zjawisko wymagające ciągłego rozpoznawania oraz poszukiwania i budowania skutecznych systemów, które by jemu przeciwdziały.

Rozdział ma charakter przeglądowy i prezentuje wybrane ujęcia przemocy domowej oraz ewolucję ich kontekstu definicyjnego.

Mnogość definicji – jedno zjawisko

Obraz życia rodzinnego kojarzy się z serdecznością, ciepłem oraz wzajemnym szacunkiem i zrozumieniem. Rodzina jest traktowana jako najważniejsza, podstawowa grupa społeczna, swoisty fundament na którym opiera się całe społeczeństwo. Tradycyjne ujęcie rodziny odnosi się do bezpieczeństwa, miejsca emocjonalnego wsparcia, zaspokajania podstawowych potrzeb. Miejsca, w którym młodzi ludzie przyswajają prawidłowe wartości i normy społeczne¹. Niestety codzienność bardzo szybko i brutalnie weryfikuje nasze przekonania. Szeroko rozumiane krzywdzenie fizyczne, godzenie w sferę emocjonalną, a ponadto wykorzystywanie seksualne, zaniebywanie osób starszych, pobicia, to tylko niektóre formy zachowań, które wykonywane są z intencją zadania bólu członkowi rodziny². Warunki społeczno-ekonomiczne, w jakich znajduje się współczesna rodzina, niejednokrotnie przyczyniają się do występowania zagrożeń natury wewnętrznej, jak i zewnętrznej, w tej szczególnej wspólnotcie. Jednym z takich zagrożeń jest przemoc, którą można potraktować jako ewidentny brak miłości i nieposzanowania ludzkiego życia, narzucanie własnej woli, władzy, przewagi fizycznej czy duchowej.

Na przestrzeni czasu przemoc miała bardzo różne oblicza, które związane były z rozumieniem człowieka: kobiety i mężczyźni, ich płciowości, miejsca i roli w życiu społeczno-politycznym, małżeńskim i rodzinnym. Współczesny świat staje wobec tych samych zagadnień z przeszłości, poszerzonych o rozwój technologiczny i globalizację, które stanowią dla człowieka ważny element w budowaniu współczesnej kultury, a z drugiej strony generują takie zachowania, jak przemoc i agresja³.

Współcześnie przemoc stanowi zdegenerowaną formę relacji międzyludzkich, opierającą się na traktowaniu drugiego człowieka w sposób instrumentalny. Stanowi zanegowanie podstaw człowieczeństwa odnoszących się do imperatywu Immanuela Kanta, który wymaga od partnerów wzajemnej uznawalności godności ludzkiej oraz przestrzegania w swych działaniach norm postępowania⁴. Każde złe czyny budzą w nas przerażenie, zaś przemoc wewnątrzrodzinna jest z pewnością okrutną formą traktowania jej członków. Własny dom, który powinien być azylem dla ich mieszkańców, staje się miejscem, w którym doświadczają się przemoc – od ojca, męża, syna, żony. Zjawisko występowania przemocy w rodzinie moż-

¹ E. Jarosz, *Dom, który krzywdzi*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2001, s. 9.

² B. Krahe, *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 141.

³ M. Chuchra, J. Jęczeń, *Przemoc w małżeństwie i rodzinie*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2012, s. 7.

⁴ K. Dymek-Balcerak, *Patologie Zachowań Społecznych. Rzeczywistość Przełomu Wieków XX i XXI*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2000, s. 26.

na zatem porównać do niszczycielskiego żywiołu, który rujnuje rodzinę, niszczy życie ofiary przemocy i znacznie ogranicza prawidłowy rozwój dzieci. Rodzi frustrację, smutek i poczucie beznadziejności. Zagarnia członkom rodziny miłość i bezpieczeństwo, finalnie powodując rozpad wartości koniecznych do funkcjonowania rodziny. Samo zjawisko przemocy ma wielowiekową tradycję, stanowiąc zjawisko znane i powszechne⁵. Nie mniej jednak dopiero od pewnego czasu problem przemocy domowej stał się tematem poważnych dyskursów polityków, przedstawicieli administracji publicznej, sądownictwa, organizacji pozarządowych, działających na polu pomocy ofiarom przemocy w rodzinie. Pomimo, że zjawisko przemocy pozostaje w kręgu zainteresowania, problem ten jest bardzo często ukrywany oraz bagatelizowany⁶.

Samo zjawisko jest wielokrotnie utożsamiane z różnymi patologiami dotyczącymi rodziny. Bardzo chętnie obecność przemocy w rodzinie łączy się z alkoholizmem lub pokrewnymi uzależnieniami czy też ze skrajną biedą. Społeczeństwo przejawia tendencje do ograniczania występowania przemocy do określonego zamkniętego obszaru, zarówno w zakresie występowania, jak i wachlarza zjawisk, zachowań, w których się przejawia. Przemoc domowa w rzeczywistości jest obecna w każdym środowisku, niezależnie od sytuacji społeczno-ekonomicznej ludzi, których dotyczy. Marginalizacja zjawiska przemocy domowej, tylko i wyłącznie do obszarów patologicznych, wynika z faktu, iż w tych środowiskach społecznych, wszelkie zachowania destruktywne są bardziej widoczne ze względu na stały monitoring wyżej wspomnianych środowisk przez różnego rodzaju instytucje pomocowe⁷.

Zjawisko przemocy w rodzinie budzi zainteresowanie wielu środowisk, w tym środowiska naukowego. Jedną z wielu przyczyn dużego zainteresowania jest potrzeba nieustannego badania oraz monitorowania tego zjawiska w celu jego lepszego zrozumienia. Literatura naukowa, odnosząca się do problemu przemocy w rodzinie, podejmuje próbę zdefiniowania tego niepożądanego zjawiska. W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele różnorodnych definicji określających zjawisko przemocy⁸. Owa różnorodność definicji bez wątpienia wynika ze złożoności problemu przemocy

⁵ W. Ratyński, *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*, T.1, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2003, s. 695.

⁶ K. Wyrwicka, *Praca socjalna*, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2008, s. 3.

⁷ E. Jarosz..., *op. cit.*, s. 10-11.

⁸ R. Małgorzata Ilnicka, *Wybrane aspekty przemocy. Diagnoza i profilaktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT, Toruń 2009, s. 7.

oraz różnorodnej perspektywy rozumienia przemocy w rodzinie, którą można rozpatrywać z perspektyw⁹:

- prawnej: czyny zabronione prawem przewidującym kary, nakazującym sankcjonowanie orzeczeń;
- Moralnej: rodzaj zła wywołującego cierpienie i szkody moralne;
- psychologicznej: obejmuje zmiany zachodzące u ofiar przemocy, jej sprawców i sytuacji, w jakiej miała miejsce;
- społeczno-politycznej: wymaga zrozumienia, że przemoc jest częstym zjawiskiem, dotyczącym wielu ludzi, wręcz dużych populacji.

Pomimo różnych perspektyw widzenia przemocy, warto skupić się na identyfikacji zjawiska, tym samym ukazując jego interdyscyplinarny charakter. Trudności definicyjne rozpoczynają się już przy ogólnym pojęciu, jakim jest przemoc, które w etymologicznym rozumieniu wiąże się z mocą, czyli władzą. Mimo powszechnego używania tego terminu, przemoc bez wątpienia jest pojęciem wieloznacznym¹⁰.

I. Pospiszyl, definiując zjawisko przemocy w rodzinie koncentruje się na intencjonalności sprawcy. Główną zaletą tej definicji jest koncentracja na celu działania człowieka, nie zaś na motywach działania, które mogą być bardzo różnorodne. Przemoc domową definiuje jako: „Wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą wolność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej albo psychicznej szkody drugiego człowieka i które wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów międzyludzkich”¹¹.

Analizując przytoczoną wyżej definicję, można wyodrębnić kilka cech charakterystycznych dla przemocy w rodzinie¹²:

- jest intencjonalna (zamierzone, celowe działanie człowieka);
- jest nakierowana (na kontrolę i podporządkowanie ofiary);
- odbywa się w warunkach nierównowagi sił (przewaga sprawcy nad ofiarą);
- prowadzi do naruszenia praw i wolności ofiary;
- powoduje cierpienie (zagrożenie życia bądź zdrowia ofiary).

W bardzo podobny sposób zjawisko przemocy definiuje H. D. Sasal: „Przemoc domowa, zwana też przemocą w rodzinie, to zamierzone i wyko-

⁹ K. Dymek-Balcererek..., *op. cit.*, s. 149.

¹⁰ O. Speck, *Być nauczycielem*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 31.

¹¹ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 1999, s. 16-17.

¹² J. Rożyńska, *Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2007, s. 23.

rzystujące przewagę sił działanie skierowane przeciw członkowi rodziny, które narusza prawa i dobra osobiste powodując cierpienie i szkody”¹³.

J. Mazur w swojej książce pt. *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, powołuje się na definicję przemocy W. Sztander: „takie działania, które niezależnie od formy upośledzają ostatecznie moc kogoś, kto jest obiektem. Taki też jest cel przemocy, czyniącej z człowieka istotę bezwonną”¹⁴.

Znacznie szerszą definicję zaproponowali Archer i Browne, którzy poprzez przemoc rozumieją: „stosowanie siły fizycznej w celu zranienia lub zniszczenia osób lub przedmiotów bądź jako traktowanie ludzi lub używanie przedmiotów, które prowadzi do obrażeń cielesnych i zagraża wolności osobistej”. Definicja ta bez wątpienia podkreśla współczesny kontekst terminu przemoc. Ponadto zwraca uwagę na niebezpieczne przedmioty, które mogą być wykorzystane w akcie stosowania przemocy¹⁵.

Wśród licznych definicji, które można odnaleźć w literaturze, znajdują się też takie, które przejawiają poważne ograniczenia. Przykładem może być tutaj definicja Gallesa i Cornella twierdzących, że zjawisku przemocy towarzyszy zachowanie, którego skutkiem są zawsze występujące obrażenia. Ponadto autorzy dokonują podziału na tzw. akty przemocy normalnej, do których zaliczają klapsy czy popychanie, i przemocy niewłaściwej, do której zaliczają kopanie, duszenie i gryzienie. Przytoczona definicja zupełnie nie ujmuje konsekwencji stosowania przemocy, skupiając się tylko i wyłącznie na przemocy fizycznej, pomijając wszystkie inne jej rodzaje¹⁶.

Zdaniem autora, jedną z trafniejszych definicji przemocy uwzględnia ustawa z dn. 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie: „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt. 1, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych

¹³ H.D. Sasal, *Niebieskie Karty: przewodnik do procedury interwencji Policji wobec przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1998, s. 15.

¹⁴ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2002, s. 13.

¹⁵ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999, s. 21.

¹⁶ *Ibidem*, s. 18-20.

przemocą”¹⁷. Definicja zawarta w ustawie zwraca uwagę na fizyczną siłę, która może być wykorzystana przeciwko osobie wspólnie gospodarującej lub wspólnie zamieszkującej. Ponadto zwraca uwagę na kwestie moralne, które mogą odnosić się do inwektyw poniżeń, gróźb, epitetów, co może być uznane za formę przemocy w rodzinie¹⁸.

Nie sposób pominąć definicji przemocy w rodzinie, która została zawarta w *Konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*. Definiuje ona przemoc domową jako: „wszelkie akty fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej przemocy występujące w rodzinie lub gospodarstwie domowym lub pomiędzy byłymi lub obecnymi małżonkami lub partnerami, niezależnie od tego, czy sprawca i ofiara dzielą miejsce zamieszkania, czy też nie”. Ponadto w dokumencie Rady Europy zdefiniowano przemoc wobec samych kobiet, przez co rozumie się: „naruszenie praw człowieka oraz formę dyskryminacji kobiet, w tym wszelkie akty przemocy ze względu na płeć, które prowadzą lub mogą prowadzić do fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej szkody lub cierpienia kobiet, w tym również groźby takich aktów, sytuacje przymusu lub arbitralnego pozbawienia wolności, zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym”¹⁹.

W zupełnie odmienny sposób zjawisko przemocy definiowane jest na gruncie prawa karnego, bowiem dodatkowym elementem, który się pojawia, jest wymiar kary²⁰:

§1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim, lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12²¹.

¹⁷ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2015 poz. 1390).

¹⁸ J. Polanowski, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Prawo i praktyka*. Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA, Warszawa 2009, s. 119.

¹⁹ http://amnesty.org.pl/uploads/media/konwencja_przemoc_wobec_kobiet.pdf (online: 1.10.2016).

²⁰ isap.sejm.gov.pl (online: 1.10.2016).

²¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. z 2016 poz. 1137).

Samo zdefiniowanie przemocy w rodzinie nie jest prostym zadaniem, ponieważ wymaga uwzględnienia kilku wymiarów: indywidualnego, psychologicznego, a także kulturowo-socjologicznego²².

Próbując dokonać uporządkowania poszczególnych sposobów definiowania zjawiska przemocy w rodzinie, można wyodrębnić następujące ich typy:

– Definicje uniwersalne

Charakteryzują się cechami międzykulturowymi i aktualnością w dużej przestrzeni czasowej. Przykładem jest definicja Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), która określa przemoc jako: „Celowe użycie siły fizycznej lub władzy, sformułowane jako groźba lub rzeczywiście użyte, skierowane przeciwko samemu sobie, innej osobie, grupie lub społeczności, które albo prowadzi do albo z którym wiąże się wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń cielesnych, śmierci, szkód psychologicznych, wad rozwoju lub braku elementów niezbędnych do normalnego życia i zdrowia”.

– Definicje systemowo-kulturowe

Odwołują się przede wszystkim do społecznych i kulturowych norm i standardów postępowania. Charakteryzują się stosunkowo ogólnymi sformułowaniami i brakiem użyteczności w praktyce. W porównaniu z definicjami uniwersalnymi, znacznie zawężają zakres zachowań uznawanych za przemoc.

– Definicje funkcjonalne/operacyjne

Charakteryzują się dużą szczegółowością wskazań i kryteriów, które pozwalają na faktyczną identyfikację przypadków w praktyce. Nie utożsamiają zachowań przemocy tylko z zachowaniami świadomymi i zamierzonymi²³.

Sprawca i ofiara przemocy

W praktyce diagnozowania rodziny z problemem przemocy, szczególnie ważne jest ustalenie jej sprawców i ofiar. Przy diagnozie tej definiuje się rodzaj lub rodzaje przemocy funkcjonujące w danym środowisku rodzinnym, tj. typ przemocy stosowanej („kat”) i doświadczanej („ofiara”). Rodzina, w której dochodzi do niepożądanych zachowań, bardzo często przejawia inne szkodliwe właściwości, które ze społecznego punktu widzenia są nie do przyjęcia. Brak wypełniania funkcji kontrolno-zabezpieczających,

²² W. Badura - Madej, *Wybrane Zagadnienia Interwencji Kryzysowej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Warszawa 1996, s. 118.

²³ E. Jarosz..., *op. cit.*, s. 59-62.

emocjonalnych, socjalizacyjnych, znacząco wpływa na funkcjonowanie, jak i rozwój jej poszczególnych członków. Zjawisko występowania przemocy w rodzinie powoduje, że jej członkowie stają się oprawcami bądź ofiarami. Agresja słowna, fizyczna lub psychiczna zastępuje wzajemne zrozumienie, szacunek i wsparcie²⁴.

Ofiarą przemocy w rodzinie może być każda osoba w niej pozostająca: począwszy od niemowlaka, nastolatka przez kobietę czy mężczyznę w sile wieku, skończywszy na osobach starszych, chorych. Kiedy dochodzi do przypadków przemocy, społeczeństwo najczęściej koncentruje się na kobietach i dzieciach. Nakreślając portret kobiety – ofiary przemocy w rodzinie, należy zauważyć, że to właśnie kobiety najczęściej doświadczają jej skutków. Przemoc wobec kobiet stosowana jest zazwyczaj w relacjach małżeńskich, ale także ze strony konkubentów. Nie ma określonego typu kobiety, który byłby predysponowany do stania się ofiarą przemocy. Liczne teorie, które ukazują kobietę – ofiarę przemocy jako osobę nisko wykształconą, uzależnioną finansowo od partnera, są w pewnym stopniu zafałszowane. Kobieta może stać się ofiarą przemocy, niezależnie od jej wykształcenia, rasy, wieku, statusu ekonomicznego. Kobiety jako ofiary przemocy domowej można spotkać we wszystkich warstwach społecznych. Najczęściej doświadczają przemocy fizycznej, psychicznej, ekonomicznej czy seksualnej. Do głównych form przemocy fizycznej, ukierunkowanej w stronę kobiet, zalicza się: ciosy pięścią w twarz, bicie całego ciała. Długotrwałe znęcanie się nad kobietami, powoduje przekonanie, że oprawca jest bezkarny. Kobiety – ofiary przemocy domowej bardzo często usprawiedliwiają agresora, zmieniają lub wycofują zeznania. Do częstych ofiar przemocy można zaliczyć także kobiety w ciąży, kobiety niepełnosprawne, imigrantki. Rozwód bądź rozstanie, związki międzywyznaniowe, znacząca różnica wieku, stanowią czynniki zwiększające ryzyko pobicia kobiety.²⁵ Przekonanie, że kobieta, którą bije jej partner, sama jest temu winna, stanowi wysoce absurdatne stwierdzenie. Sprawcą przemocy w rodzinie może być zarówno mężczyzna, jak i kobieta. Nie mniej jednak badania wykazują, że w większości przypadków mężczyzna staje się agresorem wobec swoich najbliższych. Cechami charakterystycznymi dla sprawców przemocy są przede wszystkim te, które odnoszą się do niskiej samooceny, poczucia niedostosowania, poczucia izolacji, braku umiejętności społecznych i asertywności, zaburzeń psychicznych, lęków, depresji, nadużywania alkoholu

²⁴ E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001, s. 182-183.

²⁵ C. Barea, *Poradnik dla kobiet ofiar przemocy Metody wykrywania i przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2010, s. 88-91.

bądź innych substancji psychoaktywnych, zachowań antyspołecznych, braku empatii, przykrych doświadczeń z dzieciństwa²⁶.

Podsumowanie

Przemoc to zjawisko wielowymiarowe i ewoluujące przy tym bardzo wrażliwe na zmiany społeczne. Z tego względu, podanie jednej wiążącej definicji przemocy nie jest możliwe. W związku z tym należy podjąć wszelkie możliwe kroki, aby w odpowiednim czasie zdiagnozować nowe formy przemocy, zdefiniować je i odpowiednio usankcjonować. Definicje te usprawniają proces współpracy z rodziną; pozwalają uświadomić ofiarom, że funkcjonują w środowisku dysfunkcyjnym (nierzadko ofiara przemocy nie zdaje sobie sprawy, że jej doświadcza), są pomocne przy tworzenie spersonalizowanych programów terapeutycznych dla sprawców przemocy, wreszcie pozwalają to wielowymiarowe zjawisko „zamknąć” w granicach pojęć prawnych, co z kolei ułatwia wymierzenie kary za stosowanie przemocy.

Wśród najnowszych odmian przemocy, które zdiagnozowana i zdefiniowano wymienić należy m.in. cyberprzemoc. Zjawisko to urzeczywistniło się w związku z rozwojem mediów nowego typu (w tym przede wszystkim społecznościowych). Cyberprzemoc nie jest niczym innym jak przemocą z wykorzystaniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Narzędziami stosowanymi w cyberprzemocy, są głównie: poczta elektroniczna, czaty, strony internetowe, komunikatory, serwisy społecznościowe. Istotnym elementem cyberprzemocy jest wysoka anonimowość sprawcy. W ramach cyberprzemocy wyróżniono i zdefiniowano takie jej odmiany, jak m.in.:

- flaming – nagłe wybuchy gniewu w komunikacji za pośrednictwem komputera;
 - zastraszanie *online* – wysyłanie obraźliwych wiadomości do osoby zastraszanej;
 - cyberstalking – zaszczuwanie ofiary w przestrzeni wirtualnej;
 - podszywanie się pod kogoś - podawanie się za konkretną osobę;
 - dyskredytacja – rozsyłanie fałszywych, oszczerczych wiadomości m.in. na portalach;
 - wykluczenie – bezwzględny sposób eliminacji z grupy *online*²⁷.
- Innym przykładem

²⁶ K. Browne, M. Herbert..., *op. cit.*, s. 91-92.

²⁷ K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014, s. 37-39.

Wśród innych odmian przemocy, które zidentyfikowano i usankcjonowano wskazać należy stalking. Jego istota sprowadza się do – uporczywego i natrętnego nękania osoby, które odbywa się najczęściej za pośrednictwem telefonu, przejawiające się w próbach nawiązania kontaktu²⁸. Począwszy od 6 czerwca 2011 r. stanowi on przestępstwo²⁹.

W związku z dynamicznymi przemianami społecznymi należy spodziewać się, że w najbliższym czasie zdiagnozowane, zdefiniowane i usankcjonowane zostaną inne rodzaje przemocy.

Literatura

- Badura Madej W., *Wybrane Zagadnienia Interwencji Kryzysowej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Warszawa 1996.
- Barea C., *Poradnik Dla Kobiet Ofiar Przemocy. Metody wykrywania i przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2010.
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.
- Chuchra M., Jęczeń J., *Przemoc w małżeństwie i rodzinie*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2012.
- Dymek-Balcerek K., *Patologie Zachowań Społecznych. Rzeczywistość Przełomu Wieków XX i XXI*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2000.
- Hołtys B., *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2009.
- Ilnicka R. M., *Wybrane aspekty przemocy. Diagnoza i profilaktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT, Toruń 2009.
- Jarosz E., *Dom który krzywdzi*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2001.
- Kantowicz E., *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko - Mazurskiego, Olsztyn 2001.
- Krahe B., *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2002.
- Polanowski J., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Prawo i praktyka*. Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA, Warszawa 2009.

²⁸ B. Hołtys, *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2009, s. 732.

²⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny..., *op. cit.*

- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 1999.
- Ratyński W., *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2003.
- Rożyńska J., *Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2007.
- Sasal H. D., *Niebieskie Karty: przewodnik do procedury interwencji Policji wobec przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1998
- Speck O., *Być nauczycielem*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Stanek K., *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.
- Wyrwicka K., *Praca Socjalna*, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2008.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015 poz. 1390).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2016 poz. 1137).

Źródła internetowe

- http://amnesty.org.pl/uploads/media/konwencja_przemoc_wobec_kobiet.pdf
- <http://isap.sejm.gov.pl>

MODERN FAMILY IN THE FACE OF DOMESTIC VIOLENCE - THE PROBLEM OF DEFINING THE PHENOMENON

Summary

The paper takes the issue of defining domestic violence, and the new face of violence - cyberbullying. The aim of this article is to show the different perspectives of defining the phenomenon of family violence, and thus its various reasoning.

Keywords: violence, family.

D. DYJAKON, W. KLIMCZAK, A. KLIMCZAK, *PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY DOMOWEJ REALIZOWANY W GMINIE WROCŁAW*,

[w:] K. PUJER (RED.), *SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU – OBSZARY PROBLEMOWE*, EXANTE, WROCŁAW 2016, ss. 77-86,
e-ISBN 978-83-65690-13-5, ISBN 978-83-65690-14-2.

ROZDZIAŁ 6.

PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA SPRAWCÓW PRZEMOCY DOMOWEJ REALIZOWANY W GMINIE WROCŁAW¹

dr Dorota Dyjakon
mgr Wioletta Klimczak
Dolnośląska Szkoła Wyższa
Instytut Psychologii

mgr Arkadiusz Klimczak
Wrocławskie Centrum Zdrowia

Słowa kluczowe: sprawcy przemocy, program korekcyjno-edukacyjny.

Wprowadzenie

W Polsce od 2005 r., obowiązuje ustawa o zapobieganiu przemocy w rodzinie², która nakłada obowiązek organizowania i prowadzenia kompleksowych działań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie przez poszczególne gminy. Ustawa ta zawiera szczegółowe przepisy dotyczące tworzenia gminnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Zawarte są w niej zapisy obligujące organy powiatów do organizowania i prowadzenia specjalistycznych ośrodków wspierających osoby doznające przemocy w rodzinie. Innowacyjność ustawy polega między innymi na tym, że organy powiatów, mają także za zadanie opracowanie

¹ A. Klimczak, *Raport z działań korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy domowej, realizowanych w ramach zadań Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii w latach 2014-2015*, Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych Urzędu Miejskiego we Wrocławiu, Wrocław 2016, ss. 1-26 (niepublikowany).

² Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015 poz. 1390).

i realizowanie programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób będących sprawcami przemocy w rodzinie. Sytuacja prawna spowodowała, że gminy stały przed koniecznością sprostania takim zapisom. Wydawać by się mogło, że zadanie to nie jest szczególnie skomplikowane przynajmniej w części, bowiem system wsparcia instytucjonalnego dla ofiar przemocy w rodzinie, funkcjonował w Polsce na długo przed wejściem wspomnianej ustawy. Inaczej sytuacja wyglądała w zakresie realizacji programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową, gdzie uwiadczały się znaczne deficyty. Brakowało nie tylko placówek, które takie działania prowadzą, ale także specjalistów przygotowanych i uprawnionych do prowadzenia tych działań. Co więcej, niedostatki dotyczyły także samych programów, które mogłyby stanowić bazę dla tych działań. Owszem, istniały już narzędzia i programy³, które opracowali zagraniczni eksperci, jednak wciąż były to narzędzia niewystarczające do stosowania na gruncie naszego kraju, z kolei ustawa zobowiązywała do opracowania ich.

Instytucją, która podjęła się realizacji tego zadania był Wydział Zdrowia Urzędu Miejskiego we Wrocławiu we współpracy z Wrocławskim Centrum Zdrowia SP ZOZ Instytut Zdrowia Publicznego. W 2007 r. rozpoczęto realizację działań, których efektem było rozpoczęcie realizacji programów korekcyjno-edukacyjnych opracowanych na podstawie programu „Bezpieczeństwo i zmiana”⁴, który obecnie jest kontynuowany. Przez okres kilku lat regularnie prowadzono kompleksowe szkolenia wzmacniające kompetencje specjalistów w zakresie profilaktyki i pracy psychologicznej z osobami stosującymi przemoc w rodzinie, których praca poddawana była regularnej superwizji.

W rozdziale zaprezentowano działania korekcyjno-edukacyjne dla sprawców przemocy, zrealizowane w latach 2014-2015, w ramach zadań Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii przez Wrocławskie Centrum Zdrowia SP ZOZ.

³ Por. D. Dyjakon, *Diagnoza i psychoterapia sprawców przemocy domowej. Bezpieczeństwo i zmiana*, Difin, Warszawa 2014, ss. 53-56.

⁴ Dyjakon D., *Diagnoza... op. cit.*; Dyjakon D., *Przemoc, terapia, zadośćuczynienie. Z doświadczeń badacza i terapeuty*, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010, ss. 131-133.

Zakres działań podejmowanych w ramach programu

W ramach realizacji programu prowadzono kompleksowe działania finansowane przez Urząd Miejski Wrocławia, których nadrzędnym celem było zapobieganie przemocy domowej. Uruchomiono punkt informacyjno-konsultacyjny dla osób doświadczających przemocy oraz dla osób stosujących przemoc w rodzinie. Prowadzono Program Wzmacniania Rodziny, obejmujący pracę z całym systemem rodzinnym. Zrealizowano kurs kompetencji wychowawczych dla rodziców i wychowawców oraz liczne spotkania warsztatowe, których odbiorcami byli uczniowie wrocławskich gimnazjów. Prowadzono działania korekcyjno-edukacyjne w stosunku do osób stosujących przemoc w rodzinie, obejmujące spotkania o charakterze indywidualnym i grupowym (program korekcyjno-edukacyjny indywidualny oraz program korekcyjno-edukacyjny grupowy). W ramach projektu kontynuowano liczne wykłady, szkolenia i warsztaty, adresowane do pracowników instytucji zajmujących się pracą z ofiarami i sprawcami przemocy domowej oraz szkolenia dla specjalistów, pedagogów i psychologów, współpracujących z Wrocławskim Centrum Zdrowia, którzy zajmowali się realizacją programu. Odbiorcami programu w zakresie wykładów, szkoleń i warsztatów podnoszących wiedzę na temat profilaktyki i zapobiegania przemocy w rodzinie były instytucje, których pracownicy pełnią obowiązki zawodowe związane również z prowadzeniem działań prewencyjnych, profilaktycznych, interwencyjnych, edukacyjnych i terapeutycznych, w stosunku do sprawców przemocy domowej. Były to w szczególności instytucje takie jak szkoły, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej, zakłady karne i Straż Miejska. Beneficjentami programów szkoleniowych byli także lekarze, pielęgniarki, psychologowie szkolni, wojskowi i policyjni a także pracownicy zakładów karnych. Działania profilaktyczne obejmowały warsztaty edukacyjne, z którymi realizatorzy programu docierali do uczniów wrocławskich gimnazjów, rodziców dzieci uczęszczających do przedszkoli i szkół podstawowych oraz do osób zainteresowanych poszerzeniem własnych kompetencji rodzicielskich. W trosce o wysoką jakość programu, wszystkie działania realizatorów programu, poddawane były regularnym i profesjonalnym superwizjom.

Odbiorców programu korekcyjno-edukacyjnego stanowiły osoby stosujące przemoc domową, które do udziału w programie kierowane były przez pracowników instytucji, takich jak m.in. sądy, policja czy ośrodki pomocy społecznej oraz takie, które zgłosiły się z własnej inicjatywy.

Ogółem, w ramach punktu informacyjno-konsultacyjnego, w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy, w latach 2014-2015, przyjęto 278 osób, z czego 131 osób w 2014 r. i 147 osób w 2015 r. Z pośród odbiorców zgłaszających się do punktu informacyjno-

konsultacyjnego, 92 osoby stanowiły kobiety, a 186 osób stanowili mężczyźni. Przy czym 73 osoby, z pośród ogółu, do udziału w programie przystąpiło z własnej inicjatywy, natomiast 83 osoby miały wcześniej założoną, przez uprawnione organy, niebieską kartę⁵ z tytułu stosowania przemocy wobec bliskich. Blisko połowa, bo aż 107 osób, posiadała wyroki, a 79 spośród tych osób, miała sądowo nałożony obowiązek przystąpienia do programu. Osoby posiadające diagnozę uzależnienia od alkoholu, stanowiły liczbę 52 osób, a u 37 osób stwierdzono problem stosowania przemocy seksualnej. Każda z osób zgłaszających się punktu, otrzymywała rzetelną informację na temat możliwości pracy nad doświadczanym problemem, a w razie konieczności kierowano ją do adekwatnej instytucji. W tym miejscu należy nadmienić, że bardzo ważna jest współpraca z innymi specjalistami, takimi jak m.in. psychiatrzy czy specjaliści do spraw uzależnień. Wielokrotnie podczas spotkań, diagnozowano konieczność poddania osoby konsultacji psychiatrycznej, czy dotyczącej problemu uzależnień. Uczestnicy najczęściej zgadzali się na taką konsultację.

Podczas spotkania w punkcie informacyjno-konsultacyjnym, osoba stosująca przemoc, często po raz pierwszy w życiu słyszała od specjalisty, że zachowanie, które stosuje jest przemocą – co ma wartości korekcyjne. Pierwszy kontakt był również znaczący z uwagi na to, że stanowił podstawę sprzyjającą wstępnemu zmotywowaniu do podjęcia pracy nad problemem przemocy, zarówno sprawców, jak i ofiar przemocy. W przypadku osób doświadczających przemocy, spotkania najczęściej przybierały walor terapeutyczny, gdyż ofiara doświadczała wsparcia i wzmocnienia w bezpiecznej atmosferze spotkania z psychologiem.

Grupowy program korekcyjno-edukacyjny dla sprawców przemocy

Uczestnikami programu korekcyjno-edukacyjnego o charakterze grupowym dla sprawców przemocy domowej, były osoby zakwalifikowane poprzez wcześniejszy udział w konsultacjach prowadzonych w punkcie informacyjno-konsultacyjnym oraz za sprawą konsultacji psychiatrycznej. Warunkiem udziału w programie było stwierdzenie mogących zaistnieć przeciwwskazań do uczestniczenia w procesie grupowym. Przeciwwskazaniem było przede wszystkim stwierdzenie uzależnienia od alkoholu i substancji psychoaktywnych oraz choroby psychicznej. W 2014 r., z grupowej formy programu skorzystało 17 osób, natomiast w 2015 r., 21 osób.

⁵ H.D. Sasal, *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, PARPA, Warszawa 2006, ss. 69-113.

Grupowy program korekcyjno-edukacyjny obejmował cykl regularnych dwunastu spotkań odbywających się raz w tygodniu. Długość jednego spotkania wynosiła cztery godziny. Uczestnicy zobowiązywali się do regularnego uczestniczenia w programie podpisując kontrakt, który regulował ustaloną strukturę częstotliwości spotkań oraz stanowił zbiór istotnych zasad oraz swoistej umowy, pomiędzy pacjentem, a prowadzącym i pełnił również istotne działanie terapeutyczne i korekcyjne.

Głównymi celami grupowego programu było: dostarczanie wiedzy na temat kryteriów diagnostycznych przemocy i jej konsekwencji; auto-diagnoza – rozpoznawanie przez uczestników własnych zachowań przemocowych; uświadamianie sobie przez uczestników własnych mechanizmów stosowania przemocy; omawianie związku przemocy z uzależnieniem; poznawanie nowych, alternatywnych dla przemocy zachowań oraz rozpoznawanie obszarów do dalszej pracy psychologiczno-terapeutycznej.

W ramach ewaluacji programu, do bieżącej kontroli jego efektów, zastosowano narzędzia, takie jak superwizja indywidualna i grupowa; ocena zakresu zmiany i efektów pracy nad problemem przemocy podjętej przez sprawcę przemocy oraz ocena stopnia realizacji założeń i celów programowych, dokonywana przez specjalistów prowadzących zajęcia grupowe oraz dokonywana przez samego sprawcę, w toku realizacji programu grupowego i po jego zakończeniu. Każdy z uczestników programu grupowego, po jego zakończeniu, wypełniał ankietę ewaluacyjną. Ankieta składała się z dziewięciu pytań, za pomocą których uczestnicy programu, wyrażali swoją opinię na temat stopnia realizacji założeń i celów programowych oraz sposobu prowadzenia zajęć grupowych przez specjalistów.

Indywidualny program korekcyjno-edukacyjny dla sprawców przemocy

Odbiorcami indywidualnego programu korekcyjno-edukacyjnego, były osoby, które zdecydowały się na podjęcie pracy psychologicznej w związku z problemem stosowania przez siebie przemocy. Uczestnicy najczęściej kierowani byli przez instytucje takie jak MOPS, w wyniku uruchomienia procedury niebieskiej karty, lub w związku z sądowym nakazem realizacji programu korekcyjno-edukacyjnego. Osobami korzystającymi z indywidualnej formy programu były także osoby, które zakończyły realizowanie wyroku w zakładzie karnym, skierowane przez kuratorów. Średnio jedna na trzy osoby, przystąpiła do programu z własnej inicjatywy.

Indywidualne spotkania miały najczęściej formę cotygodniowych, jednogodzinnych sesji. Regularność i częstotliwość spotkań miała charakter zindywidualizowany w oparciu o zawierany pomiędzy terapeutą, a pacjentem, kontrakt.

Cele indywidualnego programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy w szczególności dotyczyły: diagnozy zachowań agresywnych i motywowania do ich zmiany; rozwijania umiejętności radzenia sobie z agresją; nabywania umiejętności rozpoznawania i respektowania granic innych ludzi; uświadamiania poczynionych szkód w związku ze stosowaniem zachowań agresywnych krzywdzących innych członków rodziny; zadośćuczynienia bliskim osobom wyrządzonych krzywd; nabywania umiejętności budowania pozytywnych relacji z innymi ludźmi opartych na szacunku; poznawania konstruktywnych metod rozładowywania napięcia i radzenia sobie ze stresem; uświadomienie uczestnikom ich odpowiedzialności za dokonane czyny; pracy nad uczuciami związanymi z własnym sprawstwem, m.in. nad przeżywaną złością, poczuciem winy, czy wstydem oraz pracy nad utrwalaniem pozytywnych zachowań w relacjach rodzinnych.

Praca nad problemem przemocy i nad zmianą często jest pracą długoterminową, trudną i złożoną. W związku z powyższym, osobom uczestniczącym w programie w latach wcześniejszych, często proponowano kontynuowanie udziału w programie również w kolejnym roku, w ramach pracy długoterminowej nad problemem przemocy i nad zmianą. W takiej sytuacji stawiane były dodatkowe cele, tj.: utrwalanie pozytywnych zmian, które zostały już wypracowane; pogłębianie pracy nad problemem przemocy i nad zmianą w aktualnym życiu; ćwiczenie konstruktywnych sposobów radzenia sobie w sytuacjach trudnych, konfliktowych w życiu codziennym; rozpoznawanie sygnałów ostrzegawczych poprzedzających przemoc i zapobieganie nawrotom; docieranie do źródeł problemu własnej agresji przez uczestnika, często związanych z doświadczeniem przemocy w rodzinie pochodzenia oraz praca nad doświadczoną traumą.

Efektywność programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy

Analiza wyników ankiet ewaluacyjnych wskazuje, że, program korekcyjno-edukacyjny dla sprawców przemocy, został oceniony przez samych uczestników jako bardzo przydatny. Wszyscy uczestnicy stwierdzili u siebie zwiększenie świadomości swoich zachowań przemocowych oraz ich konsekwencji, co z kolei może przyczyniać się do zaprzestania ich stosowania.

Zarówno ankiety, jak też spontaniczne wypowiedzi uczestników programów podczas spotkań indywidualnych i grupowych, pozwalają stwierdzić, iż wśród sprawców przemocy istnieje zapotrzebowanie na udział w programach korekcyjno-edukacyjnych. Klienci indywidualni w ośrodku coraz częściej korzystają z wielomiesięcznego, regularnego kontaktu z psychologiem. Po ukończeniu wstępnego programu, deklarują zarówno chęć, jak i potrzebę kontynuowania udziału w programie.

Realizowanie programu korekcyjno-edukacyjnego grupowego dla sprawców przemocy stanowi podstawę pracy nad zmianą u osób stosujących przemoc. Nadrzędnym celem realizacji tego zadania jest bezpieczeństwo osób krzywdzonych i zapobieganie ponownej przemocy poprzez zmianę zachowań sprawcy.

Istotnym elementem w pracy ze sprawcą przemocy są spotkania z członkiem jego rodziny⁶. Jeśli członek rodziny jest ofiarą, takie spotkanie stanowi sprzyjającą okoliczność do udzielenia wsparcia oraz motywowania do podjęcia kroków i działań, mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa ofierze i pozostałym członkom rodziny, szczególnie dzieciom. Jeśli zaś członek rodziny jest również sprawcą przemocy, to takie spotkanie tworzy ważną okoliczność do motywowania takiej osoby do udziału w programie dla sprawców przemocy i do pracy nad zmianą własnych zachowań.

Realizując powyższy program, warto pamiętać o specyfice pracy ze sprawcami przemocy. Praca nad zwiększaniem bezpieczeństwa rodziny, zatrzymaniem zachowań przemocowych sprawcy i nad zmianą tych zachowań, powinna być regularna i długoterminowa, aby mogła być efektywna i trwała. W związku z powyższym, wartościowym jest łączenie indywidualnej i grupowej formy pracy nad problemem przemocy z uwzględnieniem pogłębiania tego procesu.

W trakcie trwania procesu terapeutycznego uwzględnia się kilka etapów. Pierwszym z nich jest etap wstępny, który dotyczy rozpoznawania zachowań przemocowych, uznania własnej odpowiedzialności przez sprawcę oraz rozpoznawania czynników warunkujących przemoc w historii życia. Drugi etap dotyczy pracy nad zmianą, z uwzględnieniem specyfiki zaburzeń i trudności uczestnika programu, prowadzącą do stabilizacji.

Kontynuowanie programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy, w ramach szerszego programu przeciwdziałania przemocy, w dotychczasowym czasie oraz w kolejnych latach, okazuje się być bardzo znaczące, tak jak niezwykle ważne są założenia i cele programu, takie jak bezpieczeństwo osób krzywdzonych oraz zatrzymanie przemocy i zapobieganie nawrotom zachowań krzywdzących, poprzez pracę nad zmianą zachowania i myślenia osób stosujących przemoc. Jak dowodzą

⁶ D. Dyjakon, *Przemoc... op. cit.*, ss.131-133.

badania prowadzone na świecie, ponad połowa mężczyzn, bo aż 52% biorących udział w programach terapeutycznych, zaprzestaje stosowania przemocy fizycznej, a 25% często podejmuje działania, których celem jest rozwiązanie istniejących problemów.⁷ Również polskie badania nad realizowanym programem dowodzą, że najważniejszą zmianą zachodzącą w zachowaniach sprawców przemocy, jest wyeliminowanie pewnych form przemocy o charakterze fizycznym i seksualnym oraz zmniejszenie nasilenia częstotliwości przemocy psychicznej⁸. Przy czym zbyt wczesne zakończenie pracy nad zmianą postaw i zachowań sprawcy przez psychologa lub nagłe jej przerwanie przez samego sprawcę, może spowodować powrót do dawnych, destrukcyjnych nawyków stosowania przemocy.

Realizując wyżej wymieniony program należy pamiętać o specyfice pracy ze sprawcami i ofiarami przemocy. Stanowi ona także ogromne obciążenie dla osób realizujących te programy i wymaga regularnej superwizji, szczególnie grupowej oraz dostępności superwizora. Ponadto, bardzo pomocne, przy realizacji programu, są regularnie przeprowadzane wzajemne konsultacje pomiędzy psychologami prowadzącymi zajęcia grupowe. Działania te przyczyniają się do zwiększania skuteczności interwencji psychologicznych. Wpływają także na efektywność programu oraz bezpieczeństwo zarówno uczestników, jak i realizatorów.

Warto przy tym dodać, że z uwagi na charakter pracy ze sprawcami i z ofiarami przemocy, bardzo ważna jest stałość miejsca, w którym realizowany jest program oraz stałość osób-specjalistów realizujących program. Stałość ta warunkuje jakość pracy nad zmianą ze sprawcami przemocy oraz wpływa na motywację członków ich rodzin do współpracy ze specjalistami pracującymi w programie. Z kolei uwzględnienie powyższych aspektów może mieć znaczenie dla oceny efektywności pracy ze sprawcami i z ofiarami przemocy w przyszłości.

Podsumowanie

Wniosek płynący z dotychczasowych doświadczeń praktycznych w pracy ze sprawcami przemocy, w ramach realizowanego programu korekcyjno-edukacyjnego, to przede wszystkim konieczność stwarzania warunków do długoterminowej pracy nad problemem oraz do regularnych spotkań sprawcy przemocy z psychologiem. Często wskazane jest łączenie indywidualnej i grupowej pracy ze sprawcą. Ważnym aspektem są także

⁷ Por. D. Dyjakon, *Diagnoza...op. cit.*, s. 54.

⁸ D. Dyjakon, *Przemoc... op. cit.*, s.137.

spotkania z członkami jego rodziny oraz stałość miejsca, w którym realizowany jest program.

Do skutecznej realizacji programu przyczyniają się również regularne zebrania, szkolenia i superwizje zespołu specjalistów realizujących program. Duże znaczenie ma też dbałość o sprawy związane z bezpieczeństwem specjalistów i innych uczestników programu. Istotne jest również rozwijanie współpracy międzyinstytucjonalnej, m.in. z policją, sądem, Miejskimi Ośrodkami Pomocy Społecznej, czy ośrodkami psychologicznymi oraz ustalanie zasad tej współpracy i przestrzeganie ich stosowania, aby ta wzajemna współpraca mogła być skuteczna i realizowana w bezpieczny sposób.

Uwzględnienie powyższych aspektów w pracy ze sprawcami i z ofiarami przemocy, może w znaczący sposób wpłynąć na wzrost efektywności pracy z problemem przemocy.

Szczegółowe sprawozdania, dotyczące realizacji zadań w zakresie prowadzonego programu korekcyjno-edukacyjnego we Wrocławiu, przygotowywane są regularnie raz na kwartał. Kolejny raport zbiorczy, uwzględniający sprawozdania kwartalne, sporządzony zostanie po zakończeniu 2017 r. i będzie dotyczył zadań zrealizowanych w ramach programu w latach 2016-2017. Wówczas będzie możliwe dokonanie analizy porównawczej wyników nowego raportu, w stosunku do wyników raportu obecnego, które stanowiły materiał bazowy dla niniejszego rozdziału. Wskazane jest także podjęcie szerszych badań nad efektywnością programu. Warto w tym celu przeprowadzić badania zarówno z udziałem osób stosujących przemoc, jak i ich rodzin, aby skuteczniej projektować kierunki rozwoju programu na przyszłość.

Literatura

Dyjakon D., *Diagnoza i psychoterapia sprawców przemocy domowej. Bezpieczeństwo i zmiana*, Difin, Warszawa 2014.

Dyjakon D., *Przemoc, terapia, zadośćuczynienie. Z doświadczeń badacza i terapeuty*, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010.

Klimczak A., *Niepublikowany Raport z działań korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy domowej, realizowanych w ramach zadań Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Przeciwdziałania Narkomanii w latach 2014-2015*, Wydział Zdrowia i Spraw Społecznych Urzędu Miejskiego we Wrocławiu, Wrocław 2016.

Sasal H. D., *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, PARPA, Warszawa 2006.

Akty prawne

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015 poz. 1390).

CORRECTIONAL AND EDUCATIONAL PROGRAM FOR DOMESTIC VIOLENCE PERPETRATORS IMPLEMENTED IN THE WROCLAW COMMUNE

Summary

The subject of this paper is an analysis of correctional and educational actions taken on persons that are committing acts of domestic violence, part of a commune program of prevention, alcohol problems solution, and drug addiction countermeasures. The authors analyze the subject based on a report and on their own experiences in the coordination and the supervision of the correctional and educational program for domestic violence perpetrators. The goal of the paper is to present the actions taken during the program implementation. The base of our consideration is a report on the implementation of those actions in the years 2014-2015 in the Wrocław commune.

Keywords: violence perpetrators, correctional and educational program

J. STACHOWICZ, *NAJCZĘSTSZE NIEPRAWIDŁOWOŚCI W DZIAŁALNOŚCI UCZELNI PUBLICZNYCH
W LATACH 2006-2007 W ŚWIETLE PRAC PAŃSTWOWEJ KOMISJI AKREDYTACYJNEJ*,

[w:] K. PUJER (RED.), *SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU
– OBSZARY PROBLEMOWE*, EXANTE, WROCŁAW 2016, ss. 87-97,
e-ISBN 978-83-65690-13-5, ISBN 978-83-65690-14-2.

ROZDZIAŁ 7.

NAJCZĘSTSZE NIEPRAWIDŁOWOŚCI W DZIAŁALNOŚCI UCZELNI PUBLICZNYCH W LATACH 2006-2007 W ŚWIETLE PRAC PAŃSTWOWEJ KOMISJI AKREDYTACYJNEJ¹

dr Jacek Stachowicz
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Słowa kluczowe: uczelnia publiczna, jakość kształcenia, nieprawidłowości.

Wprowadzenie

Uczelnia publiczna – w myśl obowiązującej ustawy – to szkoła wyższa utworzona przez państwo, które reprezentowane jest przez właściwy organ władzy lub administracji publicznej. Jak każda uczelnia, pełni ona misję odkrywania oraz przekazywania prawdy poprzez prowadzone badania i kształcenie studentów. Szkoły wyższe publiczne stanowią integralną część krajowego systemu edukacji i nauki². Ponieważ budżet państwa, a więc podatnicy, finansują kształcenie studentów stacjonarnych w uczelniach publicznych, więc kwestia odpowiedniej, czytaj: wysokiej, jakości kształcenia w tego typu szkołach jest/powinna być sprawą oczywistą. Rozbieżność na tym polu pojawia się na styku teorii i praktyki organizacji

¹ W całym rozdziale używana będzie nazwa „Państwowa Komisja Akredytacyjna (skrót: PKA)”, która obowiązywała w latach 2006-2007. Obecna nazwa „Polska Komisja Akredytacyjna” jest stosowana od 2011 r. na mocy Ustawy z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 84, poz. 455).

² Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. nr 164, poz. 1365 ze zm.), art. 2 ust. 1 pkt.2, art. 4 ust. 3.

kształcenia, czyli funkcji założonej oraz funkcji rzeczywistej wyższego wykształcenia, o których pisał Jan Szczepański³. Zaproponował on ujęcie wyższego wykształcenia jako „(...) działalność zespołu instytucji powołanych do zaspokajania określonych potrzeb jednostek, grup i państwa”⁴. Instytucje wyższego wykształcenia, mające zaspokajać określone potrzeby społeczne, publiczne, jednostkowe oraz indywidualne – zdaniem J. Szczepańskiego – były zawsze organizowane według pewnej koncepcji co do możliwości, a także powinności ich zaspokajania. Finalnym wyrazem tej koncepcji są ustawy, regulaminy, statuty, przepisy wskazujące formy działania uczelni, ich organizację wewnętrzną, regulujące takie m.in. kwestie, jak tok oraz zakres nauczania, czas trwania studiów czy sposoby egzaminowania. Sformalizowana koncepcja funkcji instytucji wyższego wykształcenia określa zadania zlecone tym instytucjom, wskazuje środki, które są w ich dyspozycji, wyznacza metody, jakimi mają się instytucje posługiwać, aby wykorzystując dane środki, zrealizować zadania zlecone. Określony sformalizowaną koncepcją zespół zadań instytucji wyższego wykształcenia J. Szczepański nazywa funkcją założoną (urzędową) wyższego wykształcenia. Z kolei funkcja rzeczywista wyższego wykształcenia to ogół „(...) zjawisk i procesów, skutków wynikających z zaspokajania potrzeb indywidualnych i społecznych przez działalność szkół wyższych, pracowników nauki i wychowanków, przewidywanych jak i nieprzewidywanych”⁵.

Celem rozdziału jest prezentacja najczęściej występujących nieprawidłowości w działalności uczelni publicznych, które zostały odnotowane w dokumentach Państwowej Komisji Akredytacyjnej. Punktem odniesienia dla uchwał PKA dotyczących oceny jakości kształcenia szkół wyższych, była i jest – mówiąc językiem J. Szczepańskiego – funkcja założona wyższego wykształcenia, sformalizowana w obowiązujących aktach prawnych (różnego szczebla), regulujących funkcjonowanie szkolnictwa wyższego, w tym uczelni publicznych.

Ilościowy rozwój sektora akademickiego w Polsce w latach 2005-2015

Przedział czasowy obejmujący lata 2006-2007 stanowi w najnowszej historii rozwoju krajowego sektora akademickiego apogeum, gdy chodzi o liczbę studentów sięgającą wówczas blisko 2 mln osób, kształconych

³ J. Szczepański, *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*, PWN, Warszawa 1963, ss. 11-35.

⁴ *Ibidem*, s. 13.

⁵ *Ibidem*, s. 14, 17.

w 445 szkołach wyższych. Podobnie z oscylującą wokół 100 tys. liczbą nauczycieli akademickich, która swoje maksimum osiągnęła w roku akademickim 2010/11⁶. Na jednego pełnoetatowego nauczyciela akademickiego przypadało wtedy około 19-20 studentów. Gdy chodzi o słuchaczy studiów podyplomowych, to w latach akademickich 2005/06-2007/08 ich liczba stale wzrastała od blisko 136 tys. do 173,5 tys. osób, z kolei na wyrównanym poziomie około 32 tys. osób pozostawała liczba uczestników studiów doktoranckich. We wskazanych latach wzrastał również poziom umiędzynarodowienia polskich uczelni. Studentów obcokrajowców w roku akademickim 2005/06 było 10 tys., natomiast dwa lata później – ponad 13,5 tys. osób. Współczynnik skolaryzacji, będący miernikiem powszechności kształcenia na danym poziomie, wynosił dla szkolnictwa wyższego, w ujęciu brutto oraz netto odpowiednio 48,9 oraz 38,0 w roku akademickim 2005/06 i 51,1 oraz 39,7 w roku 2007/08, zbliżając się do wartości granicznej osiągniętej w latach 2009/10-2010/11 wynoszącej odpowiednio 40,8 oraz 53,8. W roku akademickim 2014/15 współczynnik skolaryzacji wyniósł 37,8 netto oraz 48,1 brutto, co pokazuje niż demograficzny na poziomie szkolnictwa wyższego^{7,8}.

Dane liczbowe obrazujące stan ilościowy polskiego sektora akademickiego, gdy chodzi o podstawowe miary jego rozwoju we wspomnianym okresie, jak również – celem ukazania tendencji rozwojowych – w latach następujących po nim, przedstawia tabela 1.

Wyraźnie widać stały spadek liczby studentów, zapoczątkowany od roku akademickiego 2005/06. Liczba kształconych w polskich uczelniach w roku akademickim 2014/15, co do swojej wartości, odpowiadała poziomowi sprzed 15 lat. Podobnie jest z powolną, lecz widoczną, redukcją liczby nauczycieli akademickich.

Od roku akademickiego 2011/12 spadek liczby kadry akademickiej szkół wyższych wynosił około dwa tysiące osób rocznie. Postępujące zmniejszanie się liczby studiujących wraz z powolną redukcją liczby nauczycieli akademickich poprawiło wskaźnik liczby studentów przypadających na jednego pełnoetatowego nauczyciela akademickiego.

⁶ Było wówczas 103507 pełnozatrudnionych nauczycieli akademickich, [za:] Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014, GUS, Warszawa 2015.

⁷ Współczynnik skolaryzacji brutto jest to wyrażony procentowo stosunek liczby wszystkich osób uczących się na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia (w przypadku szkolnictwa wyższego 19-24 lata (według stanu w dniu 31 grudnia)). Współczynnik skolaryzacji netto to stosunek (również wyrażony procentowo) liczby osób uczących się w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi kształcenia, [za:] Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r., GUS, Warszawa 2015, s. 29.

⁸ Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r..., *op. cit.*

Tabela 1. Liczba szkół wyższych, studentów, nauczycieli akademickich, słuchaczy studiów podyplomowych, uczestników studiów doktoranckich oraz dynamika ich wzrostu w szkolnictwie wyższym w Polsce w latach akademickich 2005/06-2014/15 (stan na 31 XII)

Rok akademicki	Szkoły wyższe	Przyrost roczny (%)	Studenti ^{a)}	Przyrost roczny (%)	Nauczyciele akademicy	Przyrost roczny (%)	Liczba studentów w przeliczeniu na jednego nauczyciela	Słuchacze studiów podyplomowych	Przyrost roczny (%)	Uczestnicy studiów doktoranckich	Przyrost roczny (%)
2005/06	445	4,2	1 953 832	1,4	99 363	3,2	19,7	135 930	-0,2	32 725	-1,0
2006/07	448	0,7	1 941 445	-0,6	99 976	0,6	19,4	150 717	10,9	31 831	-2,7
2007/08	455	1,6	1 937 404	-0,2	100 907	0,9	19,2	173 553	15,2	31 814	-0,1
2008/09	456	0,2	1 927 762	-0,5	98 631	-2,3	19,5	168 438	-2,9	32 494	2,1
2009/10	461	1,1	1 900 014	-1,4	103 365	4,8	18,4	194 212	15,3	35 671	9,8
2010/11	460	-0,2	1 841 251	-3,1	103 507	0,1	17,8	185 418	-4,5	37 492	5,1
2011/12	460	0,0	1 764 060	-4,2	102 750	-0,7	17,2	189 636	2,3	40 263	7,4
2012/13	453	-1,5	1 676 927	-4,9	100 738	-2,0	16,6	172 589	-9,0	42 295	5,0
2013/14	438	-3,3	1 549 877	-7,6	98 497	-2,2	15,7	163 628	-5,2	43 358	2,5
2014/15	434	-0,9	1 469 386	-5,2	96 534	-2,0	15,2	149 799	-8,5	43 399	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Szkoły wyższe i ich finanse w 2007 r., GUS, Warszawa 2008; Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r...., *op. cit.*; Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej: wykorzystano roczniki z lat 2008-2012.

Gdy chodzi o tendencję rozwojową liczby słuchaczy studiów podyplomowych, będącą pochodną liczby absolwentów szkół wyższych, to po kilku latach wahań, ostatecznie – w obliczu trwającego niżu demograficznego – ustaliła się tendencja malejąca. Odwrotne zjawisko występuje przy studiach doktoranckich; tutaj tendencja wzrostowa (od roku 2007/08) może być powodem coraz bardziej atrakcyjnej i rozbudowanej oferty takich studiów ze strony silnych kadrowo uczelni, wobec coraz bardziej dotkliwych skutków niżu widocznego na pierwszym i/lub drugim stopniu kształcenia.

Jak na tle rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce we wspomnianym okresie wyglądał krajowy sektor uczelni publicznych? Przede wszystkim mniej odczuł skutki niżu demograficznego niż sektor niepubliczny. Na stałym poziomie utrzymywała się liczba publicznych szkół wyższych, gdyż raczej trudno wyobrazić sobie likwidację tego typu uczelni, spowodowaną zbyt małym zainteresowaniem ze strony kandydatów na studia ofertą edukacyjną tychże, zwykle szerszą niż w uczelniach niepublicznych. Od roku akademickiego 2005/06 występowała stała, malejąca tendencja, gdy chodzi o liczbę studentów, jednakże spadek ten był łagodniejszy w porównaniu do całego sektora akademickiego. W latach 2006-2007 liczba nauczy-

cieli akademickich publicznych uczelni rosła od 82,5 tys. osób do 84,2 tys., następnie ustabilizowała się na poziomie około 85 tys. pracowników. Z kolei liczba studentów przeliczeniowych na jednego nauczyciela akademickiego wynosiła we wskazanych latach 15-16 osób, do roku akademickiego 2014/15 zmalała do 13. Rozwój ilościowy publicznego sektora akademickiego w Polsce przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Liczba szkół wyższych, studentów oraz nauczycieli akademickich oraz dynamika ich wzrostu w szkolnictwie wyższym publicznym w Polsce w latach akademickich 2005/06-2014/15 (stan na 31 XII)

Rok akademicki	Szkoły wyższe	Studenci ogółem ^{a)}	Przyrost roczny (%)	Nauczyciele akademicy	Przyrost roczny (%)	Liczba studentów w przeliczeniu na jednego nauczyciela akademickiego
2005/06	130	1 333 032	-0,8	82 501	2,0	16,2
2006/07	130	1 301 132	-2,4	83 066	0,7	15,7
2007/08	131	1 276 937	-1,9	84 246	1,4	15,2
2008/09	131	1 268 366	-0,7	81 784	-2,9	15,5
2009/10	131	1 266 917	-0,1	85 198	4,2	14,9
2010/11	132	1 261 175	-0,5	85 611	0,5	14,7
2011/12	132	1 245 864	-1,2	85 742	0,2	14,5
2012/13	132	1 217 477	-2,3	85 012	-0,9	14,3
2013/14	132	1 151 315	-5,4	84 041	-1,1	13,7
2014/15	132	1 110 208	-3,6	83460	-0,7	13,3

^{a)} łącznie ze studentami cudzoziemcami

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse w 2007 r....*, op. cit.; *Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r....*, op. cit.; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej: wykorzystano roczniki z lat 2008-2012.*

W uczelniach publicznych dominującą formą kształcenia były i są studia stacjonarne, jednakże zmieniły się – w okresie lat akademickich 2005/06-2014/15 – proporcje, jeśli wziąć pod uwagę formę kształcenia. O ile na początku na studiach stacjonarnych kształciło się 60,2% ogółu studentów publicznych uczelni, to na końcu okresu było ich ponad $\frac{3}{4}$ (76,7%)⁹. Ubytek w ogólnej liczbie studentów polskich uczelni, jako widoczny skutek niżu demograficznego, zaznaczył się w przypadku publicznych szkół wyższych najpierw w malejącej liczbie studentów niestacjonarnych. Uczelnie publiczne zaczęły więc rozbudowywać i ubogacać swoją

⁹ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2005 r.*, GUS, Warszawa 2006; *Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r....*, op. cit.

ofertę kształcenia na studiach nieodpłatnych, co z jednej strony wymusiła konkurencja na rynku edukacji wyższej, z drugiej strony, wybory studentów wypełniających limity przyjęć najpierw na studiach niepłatnych, a zatem stacjonarnych. Widoczne jest w tym dążenie publicznych szkół wyższych do zachowania ogólnego stanu liczebnego studentów, mimo postępującego niżu demograficznego¹⁰.

Działalność Państwowej Komisji Akredytacyjnej II kadencji (2005-2007)

Państwowa Komisja Akredytacyjna funkcjonuje od 1 stycznia 2002 r. Podstawą jej utworzenia był art. 38 znowelizowanej 20 lipca 2001 r. ustawy o szkolnictwie wyższym¹¹. Ustawodawca zobowiązał Komisję do przedstawiania ministrowi właściwemu do spraw szkolnictwa wyższego opinii oraz wniosków w takich kwestiach jak utworzenie uczelni, również jej zamiejscowej jednostki organizacyjnej, przyznanie szkole wyższej uprawnienia do prowadzenia studiów na danym kierunku i poziomie kształcenia, a także ocena jakości kształcenia w ramach danego kierunku studiów, w tym kształcenia nauczycieli oraz przestrzegania przez uczelnie warunków prowadzenia studiów. W szczególności ustawa umożliwiła PKA przeprowadzanie wizytacji szkół wyższych i uzyskiwanie od ich władz informacji i wyjaśnień w zakresie spraw należących do kompetencji Komisji. W zapisach ustawy zostały uregulowane m.in. takie kwestie, jak: struktura PKA, jej organy i skład (zespoły kierunkowe), a także tryb pracy i wyłaniania jej członków, również sposób finansowania prac Komisji. Wspomniana nowela ustawy wprowadzała również zmiany w ustawie o wyższych szkołach zawodowych¹². Na przykład wygaszała ona działającą w latach 1998-2001 Komisję Akredytacyjną Wyższego Szkolnictwa Zawodowego, która zajmowała się m.in. oceną jakości kształcenia w uczelniach zawodowych. Tym samym, powołana do istnienia PKA, od 2002 r. stała się jedynym, ustawowo umocowanym organem kontrolującym jakość kształcenia

¹⁰ Raport Instytutu Sokratesa Demograficzne Tsunami – Wpływ zmian demograficznych na szkolnictwo wyższe do 2020 roku, Warszawa, 2011, s. 5.
http://instytut sokratesa.pl/pliki/Demograficzne_Tsunami_Institut_Sokratesa.pdf
(online: 07.11.2015).

¹¹ Ustawa z dnia 20 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 85, poz. 924).

¹² Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych (Dz. U. nr 96, poz. 590 ze zm.).

w całym krajowym sektorze akademickim, niezależnie od formy własności uczelni.

Obowiązująca ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym z 27 lipca 2005 r.¹³, wchodząc w życie, na nowo zdefiniowała zadania PKA, przyznając szerszą autonomię większej liczbie uczelni w zakresie decyzji o tworzeniu kierunków studiów jak również kształtowania ich wewnętrznej struktury. W szczególności funkcje opiniodawcze Komisji powiększyły się o takie sprawy jak np. przedłużanie pozwolenia na działalność niepublicznych szkół wyższych czy utworzenie przez zagraniczną uczelnię ośrodka akademickiego na terenie Polski. Ustawa m.in. zwiększyła liczbę członków PKA, wydłużyła jej kadencję do 4 lat, dookreśliła terminy dokonywania czynności mających wpływ na sprawne funkcjonowanie Komisji i jej Biura¹⁴.

Wśród ustawowych zadań Komisji najważniejsze to dokonywana ocena jakości kształcenia. Formułowane oceny PKA dotyczące jakości kształcenia w ramach kierunków studiów, które Komisja przedstawia w swoich uchwałach, mają moc prawną. W szczególności negatywna ocena obliguje ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego do cofnięcia albo zawieszenia uprawnienia do prowadzenia studiów na określonym kierunku i poziomie kształcenia. Zawieszenie uprawnienia do kształcenia skutkuje wstrzymaniem naboru na dane studia¹⁵.

W drugiej kadencji PKA – w latach 2005-2007 – Komisja sformułowała łącznie 1341 ocen jakości kształcenia, z których 26 to oceny wyróżniające, 1087 to pozytywne, 180 warunkowych oraz 48 negatywnych. Gdy chodzi o uczelnie publiczne, ocenione przez PKA w drugiej kadencji, to rozkład ocen jakości był następujący: 2,6% oceny wyróżniające, 78,8% pozytywne, 16,2% warunkowe oraz 2,4% oceny negatywne¹⁶.

W pracy badawczej, której wycinek przedstawia prezentowany rozdział, podstawę badań stanowiła analiza dokumentów. Wykorzystane zostały uchwały PKA drugiej kadencji, dotyczące oceny jakości kształcenia w publicznych szkołach wyższych, podjęte w latach 2006-2007, zakończone wydaniem warunkowej bądź negatywnej oceny jakości kształcenia, do których autor dotarł dzięki kwerendzie w Archiwum Zakładowym Biura

¹³ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym..., *op. cit.*

¹⁴ Działalność Państwowej Komisji Akredytacyjnej w 2005 roku, PKA, Warszawa 2006, ss. 9-10.

¹⁵ Działalność Państwowej Komisji Akredytacyjnej w latach 2005-2007. II kadencja, PKA, Warszawa 2008, ss. 27-38.

¹⁶ *Ibidem*, s. 44, ss. 46-50.

PKA¹⁷. Wykaz liczby i rodzajów zanalizowanych uchwał PKA zawiera tabela 3.

Tabela 3. Liczba uchwał Państwowej Komisji Akredytacyjnej zakończonych wydaniem warunkowej albo negatywnej oceny jakości kształcenia w publicznych szkołach wyższych w latach 2006-2007 oraz liczba ocen warunkowych i ocen negatywnych

Wyszczególnienie	Uchwały PKA	Oceny jakości kształcenia	
		Warunkowa	Negatywna
2006	25	36	13
2007	27	39	5
Razem	52	75	18

Źródło: opracowanie własne na podstawie uchwał PKA II kadencji zebranych w kwerendzie archiwalnej.

Nieprawidłowości w publicznych szkołach wyższych w latach 2006-2007

Zestawienie najczęściej pojawiających się nieprawidłowości odnotowanych w uchwałach PKA, które dotyczą jakości kształcenia w uczelniach publicznych w Polsce w latach 2006-2007, jakie w toku przeprowadzonych analiz udało się zauważyć, zawiera tabela 4.

Tabela 4. Najczęściej występujące nieprawidłowości w szkolnictwie wyższym publicznym w Polsce w latach 2006-2007, odnotowane przez Państwową Komisję Akredytacyjną, malejąco według liczby wskazań

Przejawy nieprawidłowości	Liczba wskazań	% wszystkich wskazań
niespełnienie wymogów minimum kadrowego na ocenianym kierunku studiów	40	14,2
niespełnienie standardów nauczania na ocenianym kierunku studiów	39	13,9

¹⁷ Uchwały PKA w zakresie oceny jakości kształcenia dotyczyły nie tylko poszczególnych kierunków studiów, lecz także różnych poziomów kształcenia (chodzi o studia pierwszego bądź drugiego stopnia, a także jednolite studia magisterskie) czy różnych form kształcenia (studia stacjonarne oraz niestacjonarne). W praktyce oznaczało to, iż Komisja mogła określonemu kierunkowi studiów, w jednej uchwale przyznać te same albo różne oceny jakości kształcenia, zależnie od poziomu czy formy studiów. To w analizie badawczej uchwał PKA wymagało liczenia każdej oceny jakości kształcenia, zawartej w dokumencie Komisji osobno dla danego poziomu kształcenia i jego formy, co było wyraźnie odnotowane w uchwale, mimo że ocena pojawiła się tam formalnie tylko raz. Spowodowało to, że więcej było ocen jakości kształcenia niż podjętych uchwał PKA.

Przejawy nieprawidłowości	Liczba wskazań	% wszystkich wskazań
uchybień dotyczących prac dyplomowych oraz procedury dyplomowania w tym egzaminu dyplomowego; tematyka prac dyplomowych odbiegająca od kierunku studiów; zbyt duża liczebność grup seminaryjnych	31	11,0
nieprawidłowości w planach i programach studiów, m.in. wadliwa organizacja studiów zaocznych (zbyt mało zjazdów, zajęcia blokowane w kilkugodzinnych ciągach); zbyt liczne grupy ćwiczeniowe; brak niektórych przedmiotów w planach studiów	30	10,7
uboga baza lokalowa/dydaktyczna (laboratoryjna)/komputerowa uczelni w zakresie ocenianego kierunku studiów	16	5,7
zbyt ubogie zbiory biblioteczne dla kształcenia na ocenianym kierunku studiów, słaba baza biblioteczna bądź brak biblioteki	14	5,0
uchybień przy określaniu specjalności w ramach kierunku studiów; nieprawidłowości w funkcjonowaniu specjalności; prowadzenie specjalności niezwiązanej z kierunkiem studiów	13	4,6
niewłaściwa obsada kadrowa zajęć dydaktycznych; wykłady prowadzone przez magistrów; kwalifikacje kadry niezwiązane z kierunkiem studiów	13	4,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie uchwał PKA II kadencji dotyczących warunkowych oraz negatywnych ocen jakości kształcenia w uczelniach publicznych, zebranych w kwerendzie archiwalnej.

Najliczniej reprezentowane pierwsze cztery przejawy nieprawidłowości wzięte razem, wyczerpują blisko połowę wszystkich odnotowanych uchybień¹⁸. Dotyczą one – mówiąc ogólnie – organizacji procesu dydaktycznego oraz funkcjonowania publicznych uczelni, a także ich kadry akademickiej. Kolejne miejsca zajmują zarzuty ważne dla dydaktyki uczelni, czyli warunki kształcenia (baza lokalowa, laboratoryjna, komputerowa), samokształcenia (baza biblioteczna) oraz źle dobrana do prowadzonych zajęć kadra akademicka.

Podsumowanie

Prowadzenie kształcenia na danym kierunku i poziomie studiów zostało obwarowane przez ustawodawcę wymogiem spełnienia określonych warunków kadrowych, programowych oraz organizacyjnych. Wymogi te zostały zapisane w obowiązującej ustawie, aktach wykonawczych do ustawy, a także regulacjach niższej rangi. Jednakże praktyka organizacji kształcenia niejednokrotnie odbiega od litery prawa. Funkcja założona rozmija się

¹⁸ Ze względu na ograniczone ramy opracowania autor nie podaje mniej znaczących nieprawidłowości, występujących w działalności uczelni publicznych we wskazanym okresie, zgromadzonych w toku badań.

z funkcją rzeczywistą z różnych powodów, o których pisał Jan Szczepański¹⁹.

Zaprezentowane powyżej nieprawidłowości odnotowane w funkcjonowaniu uczelni publicznych w rozważanym okresie były w znacznej mierze pochodną umasowienia szkolnictwa wyższego, powstania rynku usług edukacyjnych oraz wieloletowości nauczycieli akademickich, co pokazały badania autora, przeprowadzone w szerszej perspektywie czasowej oraz w odniesieniu do całego sektora akademickiego w Polsce²⁰.

Literatura

Działalność Państwowej Komisji Akredytacyjnej w 2005 roku, PKA, Warszawa 2006.

Działalność Państwowej Komisji Akredytacyjnej w latach 2005-2007. II kadencja, PKA, Warszawa 2008.

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (wykorzystano roczniki z lat 2008-2012).

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014, GUS, Warszawa 2015.

Stachowicz J., *Patologie organizacyjne w szkolnictwie wyższym w Polsce w latach 1990-2007*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

Szczepański J., *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*, PWN, Warszawa 1963.

Szkoły wyższe i ich finanse w 2005 r., GUS, Warszawa 2006.

Szkoły wyższe i ich finanse w 2007 r., GUS, Warszawa 2008.

Szkoły wyższe i ich finanse w 2014 r., GUS, Warszawa 2015.

Uchwały Państwowej Komisji Akredytacyjnej, dotyczące oceny jakości kształcenia w publicznych szkołach wyższych, podjęte w latach 2006-2007, zakończone wydaniem warunkowej bądź negatywnej oceny jakości kształcenia.

Akty prawne

Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 84, poz. 455).

¹⁹ J. Szczepański, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia..., *op. cit.*, ss. 17-20.

²⁰ J. Stachowicz, Patologie organizacyjne w szkolnictwie wyższym w Polsce w latach 1990-2007, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, ss. 216-247.

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. nr 164, poz. 1365 ze zm.).

Ustawa z dnia 20 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 85, poz. 924).

Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych (Dz. U. nr 96, poz. 590 ze zm.).

Strony internetowe

Raport Instytutu Sokratesa Demograficzne Tsunami – Wpływ zmian demograficznych na szkolnictwo wyższe do 2020 roku, Warszawa, 2011, http://instytut Sokratesa.pl/pliki/Demograficzne_Tsunami_Institut_Sokratesa.pdf (online: 07.11.2015).

THE MOST OFTEN IRREGULARITIES IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC UNIVERSITIES IN 2006-2007 IN THE LIGHT OF WORKS OF THE POLISH STATE ACCREDITATION COMMITTEE

Summary

The article presents the most often irregularities in the activities of public universities in 2006-2007, recorded in resolutions of the Polish State Accreditation Committee. When the theory of organization of education, formalized in obligatory legal acts, meets the practical appears irregularities in the functioning of higher education. The research proved that irregularities in the academic sector which occurred during the political transformation in Poland to the great extent were a consequence of dissemination of the higher education, the creation of educational services market, as well as multiple employment of teachers.

Keywords: public university, the quality of education, irregularities.

Część III.

**Ekologia, demografia,
gospodarka lokalna,
obywatelskość,
integracja**

ROZDZIAŁ 8.

ZASTOSOWANIE GEOPOLIMERÓW DO IMMOBILIZACJI ODPADÓW WTÓRNYCH

mgr inż. Michał Adamski
Politechnika Krakowska
Instytut Inżynierii Materiałowej
Wydział Mechaniczny

Słowa kluczowe: geopolimer, odpad, immobilizacja, gospodarka odpadami.

Wprowadzenie

Rozwój technologiczny i przemysłowy skutkuje wzrostem standardów życia, a co za tym idzie, przyspieszeniem rozwoju społecznego. Rozwój ten, w wielu przypadkach, może jednak skutkować powstawaniem zanieczyszczeń. Zanieczyszczenia powodują degradację wody, ziemi oraz powietrza.

W samej tylko Unii Europejskiej w 2012 r. wytworzonych zostało ponad 2,4 mln ton odpadów stałych, w tym ponad 100 tys. ton odpadów niebezpiecznych¹ i widoczna jest wyraźna tendencja wzrostowa na przełomie ostatnich 10 lat². W 2014 r. w Polsce zebrano ok. 10,3 tys. ton odpadów komunalnych³. Spośród nich 21,1% poddanych zostało recyklingowi, 11,3% poddano przekształceniu termicznemu z odzyskiem energii, zaś 3,9% bez odzysku energii⁴.

Termiczne przekształcanie odpadów powoduje powstawanie odpadów wtórnych, w tym: pyłu lotnego i żużla (mogą one stanowić nawet do 25-27% odpadów pierwotnych). Pomimo faktu, iż ilość odpadów wtórnych

¹ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Waste_statistics/pl
(online: 10.10.2016).

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ I. Adamczyk, B. Różańska, M. Sobczyk, *Infrastruktura komunalna w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015.

jest mniejsza w stosunku do odpadów pierwotnych, to konieczne jest dalsze ich zagospodarowanie lub obróbka. Ilość tych odpadów oraz ich skład chemiczny zależy od rodzaju i składu przekształcanych odpadów, od technologii procesu termicznego i zastosowanego systemu oczyszczania spalin.).

Całkowita ilość odpadów wtórnych, jakie mogą zostać wytworzone w latach 2016-2025 może wynieść (wg prognoz) ponad 6.2 mln ton⁵. Wiele z tych odpadów musi być składowanych na składowiskach odpadów niebezpiecznych, co jest bardzo kosztowne. Część odpadów przekraczać będzie dopuszczalne wartości wymywalności i nie może być składowana na składowiskach odpadów niebezpiecznych. To wymusza konieczność dalszej obróbki, tak by móc otrzymać odpady wtórne, które będzie można składować na składowiskach odpadów komunalnych lub obojętnych. Rozwiązaniem może okazać się zastosowanie nowoczesnych materiałów do zestalania i stabilizacji odpadów. Do takich materiałów zaliczyć można geopolimery.

Geopolimery

Pod pojęciem geopolimerów rozumie się klasę uwodnionych glinokrzemianów, które otrzymuje się w silnie alkalicznych środowiskach. Geopolimery otrzymywane są w procesie geosyntezy lub inaczej geopolimeryzacji. Aby proces ten zaszedł w pełni, konieczne jest podgrzewanie (60°C-100°C). Podstawowym surowcem do wytwarzania geopolimerów są materiały pucolanowe (min. metakaolin, popiół lotny, żużel wielkopiecowy).

Pierwsze prace dotyczące geopolimerów powstały w latach 50. XX w. w Związku Radzieckim, co skutkowało licznymi realizacjami (głównie budynki, podkłady drogowe i kolejowe) w całym bloku wschodnim⁶. Brak wymiany informacji pomiędzy naukowcami z obu stron żelaznej kurtyny sprawił, że tzw. Gruntosilikaty pozostawały nieznane na zachodzie. Ponowny rozkwit przeżyły dzięki profesorowi Josephowi Davidovitsowi dopiero w latach 70. i 80. XX w. To właśnie Davidovits stworzył termin „geopolimery”. Do niego należą również pierwsze patenty dotyczące otrzymywania geopolimerów z metakaolinu. Dziś geopolimery są w kręgu

⁵ W. Korzeniowski, K.M. Poborska-Młynarska, *Składowanie i odzysk odpadów wtórnych z instalacji*, „Inżynieria Ekologiczna” 2016, nr 49, s. 3.

⁶ C. Shi, P. Krivenko, D. Roy, *Alkali-activated cements and concretes*, Taylor & Francis, New York 2006.

zainteresowań tysięcy naukowców z całego świata: materiałowców, chemików, budowlanców, technologów i innych⁷.

Większość zastosowań geopolimerów wiąże się z budownictwem, tzn. jako alternatywa dla współczesnych betonów na bazie cementu portlandzkiego⁸. Znajdują one też zastosowanie, min. jako: materiał imitujący sztuczny kamień, materiały osłonowe i elewacyjne, w motoryzacji (w tym Formuła 1), kosmonautyce, jako osnowa kompozytów (w tym *high-tech*) oraz jako matryca do immobilizacji odpadów niebezpiecznych oraz nuklearnych⁹. Liczba zastosowań i wdrożeń komercyjnych rośnie każdego roku wraz z setkami patentów i tysiącami publikacji.

Geopolimeryzacja

Geopolimery otrzymywane są wskutek geopolimeryzacji. Proces ten nie został jeszcze w pełni opisany. Istnieją jednak liczne modele, które w mniej lub bardziej dokładny sposób starają się go odwzorować. W pewnym przybliżeniu można podzielić ten proces na 3 główne etapy. W pierwszym następuje rozkład stałych glinokrzemianów (w obecności wody). W efekcie otrzymywana jest skomplikowana mieszanina krzemianów, glinianów i glinokrzemianów. Rozpad ten jest bardzo szybki przy podwyższonym pH, w efekcie powstaje przesycony roztwór. Następnie, w obecności oligomerów glinowych (pochodzących z roztworu aktywatora) następuje proces żelowania. W efekcie tego, wskutek kondensacji, otrzymana zostaje żelopodobna mieszanina. Ostatni etap to polimeryzacja. Następuje w nim wzrost połączeń w geopolimerowym żelu, sieciowanie oraz reorganizacja sieci. Ostatecznie powstanie złożona, trójwymiarowa struktura glinokrzemianowa¹⁰. Należy jednak zwrócić uwagę, że powyższy opis jest bardzo uproszczony i w rzeczywistości jest on dużo bardziej skomplikowany. Istnieje wiele modeli opisujących ten proces¹¹. Te jednak różnią się między sobą, ale większość z nich zawiera jednak 3 wymienione wyżej etapy.

⁷ J. Davidovits, *Geopolymer chemistry and application*, Institut Géopolymère, Saint-Quentin 2008.

⁸ *Ibidem*.

⁹ J. Mikuła, *Rozwiązania proekologiczne w zakresie produkcji. T.1, Nowoczesne materiały kompozytowe przyjazne środowisku*, Wydawnictwo PK, Kraków 2014.

¹⁰ J. Davidovits: *Chemistry of geopolymeric systems, terminology*, „Proceedings 2nd International Conference ‘Geopolymere ‘99’”, St. Quentin 1999, ss. 9-40.

¹¹ P. Duxson, A. Fernandez-Jimenez, J.L Provis, G. Lukey, A. Palomo, J.S.J. van Deventer, *Geopolymer technology: the current state of the art*, „Journal of Materials Science” 2007, nr 42, ss. 2917-2933.

Geopolimery w immobilizacji odpadów

Geopolimery są wartościową alternatywą dla tradycyjnych betonów na bazie cementu portlandzkiego. W przypadku geopolimerów możliwa jest większa dowolność w kształtowaniu ich właściwości. Co więcej, można je otrzymywać z materiałów odpadowych, jak żużel wielkopiecowy czy popiół lotny. W czasie procesu geopolimeryzacji możliwe jest wprowadzenie odpadów wtórnych do geopolimerowej matrycy poprzez: rozpuszczanie, enkapsulację, hydrolizę czy nawet poprzez aktywację cząstek odpadu wtórnego.

Wielu autorów stosuje testy wymywalności, aby móc ocenić skuteczność immobilizacji. Testy te różnią się jednak od siebie parametrami, tj. wielkością (lub masą) badanych cząstek, stosunek masy suchej do roztworu, w którym próbki są umieszczane, pH roztworu, temperatura badania i inne. Otrzymane wyniki wymywalności są (najczęściej) porównywane z wartościami granicznymi, które różnią się w zależności od kraju, i norm, na które autorzy się powołują.

Immobilizacja pierwiastków

Proces zobojętniania odpadów polega na związaniu w obojętnej matrycy (organicznej lub nieorganicznej) poprzez procesy chemiczne lub/i fizyczne. Celem jest zmniejszenie ryzyka zanieczyszczenia oraz zagrożenia, jakie mogą powodować odpady, poprzez zminimalizowanie przenikania do środowiska oraz zmniejszenie powierzchni dostępnej do wymywania, w taki sposób, aby unieszkodliwić odpady, tak aby nadawały się do kolejnych etapów składowania lub odzysku.

Do pierwiastków, które skutecznie unieszkodliwiane są w geopolimerach, zaliczyć można ołów. Pierwiastek ten jest najdokładniej zbadany, tzn. jest on szeroko opisany w literaturze. Ołów najczęściej łączy się z geopolimerową matrycą, powodując zmianę porów w strukturze w czasie procesu geopolimeryzacji. Z uwagi na duży rozmiar atomów ołowiu skutkuje to bardzo skuteczną immobilizacją tego pierwiastka¹². Skuteczność ta była obserwowana zarówno dla ołowiu dodawanego w postaci metalicznego proszku, jak i w postaci soli. Znamienne jest jednak, że efek-

¹² J.S.J. van Deventer, J.L. Provis, *Geopolymers Structure, processing, properties and industrial applications*, „Woodhead Publishing Limited”, Cambridge 2009, ss. 421-440.

tywność immobilizacji ołowiu był największa, gdy ten dodawany był w postaci rozpuszczalnej soli¹³.

Bardzo wysoką skuteczność immobilizacji obserwuje się również w przypadku miedzi. Skuteczność ta jest jednak mniejsza niż dla ołowiu. Wynika to z faktu, że atomy miedzi są mniejsze niż atomy ołowiu. Oba pierwiastki dodawane są często razem, w celach porównawczych. Zarówno dla miedzi, jak i dla ołowiu zaobserwowano wyższą skuteczność roztworu aktywowującego na bazie sodu niż na bazie potasu¹⁴

Więcej trudności powoduje immobilizacja chromu, który w zależności od wartościowości zachowuje się inaczej. Chrom sześciowartościowy jest bardzo toksyczny i bardzo mobilny w środowisku. Cr(III) jest mniej mobilny i mniej rozpuszczalny, dlatego dużo łatwiej go zubożnić. Wspomniany Cr(VI) ma też niszczycielski wpływ na własności betonu na bazie cementu portlandzkiego, stąd immobilizacja w nim jest bardzo nieskuteczna. Zaobserwowano, że chrom bardzo dobrze wiązany jest w geopolimerach na bazie żużli wielkopieczowych¹⁵, w których dodatek chromu powoduje wzrost wytrzymałości. Dzieje się tak na skutek obecności jonów S²⁻, które powodują redukcję Cr(VI) do Cr(III)¹⁶. Ten sam efekt zaobserwowano, gdy chrom zamykano w popiele lotnym z dodatkami soli zawierających siarkę¹⁷.

Z punktu widzenia immobilizacji w geopolimerach konieczne jest zwrócenie uwagi na arsen. Pierwiastek ten często występuje w strumieniach odpadów, jest silnie toksyczny, łatwo się przemieszcza. W geopolimerach immobilizuje się tylko częściowo, zaś w przypadku geopolimerów na bazie popiołu lotnego istnieje uzasadniona obawa, że wymywalność arsenu z geopolimeru z odpadem będzie wyższa niż z samego odpadu. Zauważono, że korzystny jest dodatek żużla lub popiołu z dużą zawartością wapnia oraz żelaza w formie rozproszonej, powodującej powstanie tlenku żelaza¹⁸. Należy tutaj nadmienić, że choć arsen wbudowuje

¹³ J. Zhang, J.L. Provis, D. Feng, J.S.J. van Deventer, *Geopolymers for immobilization of Cr6+, Cd2+, and Pb2+*, „Journal of Hazardous Materials” 2008, nr 157, ss. 587–598.

¹⁴ F. Pacheco-Torgal, J. Labrincha, C. Leonelli, A. Palomo, P. Chindaprasit, *Handbook of Alkali-activated Cements, Mortars and Concretes*, „Woodhead Publishing Limited”, Cambridge 2009, ss. 539-554.

¹⁵ J. Deja, *Immobilization of Cr6+, Cd2+, Zn2+ and Pb2+ in alkali-activated slag binders*, „Cement and Concrete Research” 2002, nr 32, ss. 1971–1979.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ J. Zhang, J.L. Provis, D. Feng, J.S.J. van Deventer, *The role of sulfide in the immobilization of Cr(VI) in fly ash geopolymers*, „Cement and Concrete Research” 2008, nr 38, ss. 681–688.

¹⁸ J.S.J. van Deventer, J.L. Provis, P. Duxson, G.C. Lukey, *Reaction mechanisms in the geopolymeric conversion of inorganic waste to useful products*, „Journal of Hazardous Materials” 2007, nr 139, ss. 506-513.

się w geopolimerach tylko częściowo, to jego immobilizacja w betonach na bazie cementu portlandzkiego jest bardzo skuteczna.

Przykłady literaturowe potwierdzają dobrą immobilizację takich pierwiastków, jak: cynk, bar, kadm, kobalt czy żelazo. Pierwiastki te wbudowywane były w geopolimerową matrycę wykazując immobilizację na poziomie 90% i wyższym. Na największe trudności natrafiano przy próbie unieszkodliwiania takich pierwiastków, jak selen czy antymon. Rysunek 1 przedstawia schematycznie skuteczność immobilizacji niektórych pierwiastków.

H																			He
Li	Be											B	C	N	O	F		Ne	
Na	Mg											Al	Si	P	S	Cl	Ar		
K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr		
Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	Xe		
Cs	Ba	*	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn		
Fr	Ra	**	Rf	Db	Sg	Bh	Hs	Mt	Ds	Rg	Uub	Uut	Uuq	Uup	Uuh	Uus	Uuo		

*	La	Ce	Pr	Nd	Pm	Sm	Eu	Gd	Tb	Dy	Ho	Er	Tm	Yb	Lu
**	Ac	Th	Pa	U	Np	Pu	Am	Cm	Bk	Cf	Es	Fm	Md	No	Lr

	Związane w geopolimerach
	Związane częściowo
	Geopolimeryzacja może zwiększać wymywalność
	Brak danych

Rysunek 1. Efektywność immobilizacji w geopolimerach wybranych pierwiastków

Źródło: J.S.J. van Deventer, J.L. Provis, *Geopolymers Structure, processing, properties and industrial applications*, „Woodhead Publishing Limited”, Cambridge 2009, s. 424.

Własności geopolimerów z odpadami

Pierwiastki zamykane są w geopolimerach przez różne mechanizmy. Ołów występuje w postaci nierozpuszczalnych związków na bazie krzemu, miedź jest rozproszona w żelu glinokrzemianowym, zaś Sr^{2+} jest uwięziony poprzez enkapsulację. Pierwiastki dodane do geopolimerów w postaci odpadów wpływają na zmianę struktury i morfologii poprzez powstanie nowych (głównie amorficznych) faz¹⁹. Należy jednak zauważyć, że wprowa-

¹⁹ J.S.J. van Deventer, J.L. Provis, P. Duxson, G.C. Lukey..., *op. cit.*, ss. 506-513.

dzanie metali ciężkich nie zmienia tetraedralnej struktury geopolimerowej, ale sprawia, że nowe fazy charakteryzują się innymi własnościami²⁰.

Geopolimery powstające z połączenia i aktywacji materiałów pucolanowych i odpadów charakteryzują się dobrą odpornością na środowiska agresywne, przy jednoczesnym zachowaniu dobrych własności wytrzymałościowych. Niemniej ekspozycja w środowiskach agresywnych powoduje degradację tych właściwości. Najbardziej szkodliwy wpływ ma ekspozycja na kwasy^{21,22}. W przypadku długotrwałego oddziaływania kwasów należy wziąć pod uwagę zastosowanie betonu na bazie cementu portlandzkiego, którego degradacja własności (związana ze zwiększoną wymywalnością) jest znacznie mniejsza²³

Badania własne

Materiał

W badaniach użyte zostały 2 rodzaje odpadów, oba pochodziły ze spalarni odpadów komunalnych: 190107 – odpady stałe z oczyszczania gazów odlotowych (W1) oraz 190113 – popioły lotne zawierające substancje niebezpieczne (W2). Tabele 1 i 2 przedstawiają ich skład tlenkowy.

Tabela 1. Skład tlenkowy odpadu ze spalarni odpadów komunalnych, 190107 (W1) [%]

SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	TiO ₂	Na ₂ O	K ₂ O	CaO	MgO	SO ₃	Cl	Inne
2,47	0,97	0,39	0,29	6,77	2,99	43,62	0,54	5,8	18,55	1,46

Źródło: opracowania własne

Tabela 2. Skład tlenkowy odpadu ze spalarni odpadów komunalnych, 190113 (W2) [%]

SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	TiO ₂	Na ₂ O	K ₂ O	CaO	MgO	SO ₃	Cl	Inne
10,13	7,18	1,01	1,62	5,4	2,2	41,58	1,81	13,98	6,85	2,21

Źródło: opracowania własne

²⁰ J.S.J. van Deventer, J.L. Provis, P. Duxson, G.C. Lukey..., *op. cit.*, ss. 506-513.

²¹ J. Zhang, J.L. Provis, D. Feng, J.S.J van Deventer, *Geopolymers for immobilization of Cr6+, Cd2+, and Pb2+*, „Journal of Hazardous Materials” 2008, nr 157, ss. 587–598.

²² Y. Luna Galiano, C. Fernandez Pereira, J. Vale, *Waste stabilization/solidification of an electric arc furnace dust using fly ash-based geopolymers*, „Fuel” 2009, nr 88, ss. 1185–1193.

²³ *Ibidem*.

Odpady te początkowo były poddawane obróbce. Polegała ona na płukaniu (*water washing*) w wodzie wodociągowej. Przyjęto stosunek masy suchej do wody 1:10. Po wypłukaniu odpad był odsączany i pozostawiany do wysuszenia.

W badaniach użyto również metakaolinu. Skład chemiczny zastosowanego metakaolinu przedstawiony został w tabeli 3.

Tabela 3. Skład tlenkowy metakaolinu [%]

SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	TiO ₂	K ₂ O+Na ₂ O	CaO	MgO
51-53	40-42	1,2-1,4	0,7-0,75	1,35-1,45	0,25-0,30	0,35-0,40

Źródło: opracowania własne.

Przygotowanie próbek

W pierwszym kroku konieczne było przygotowanie roztworu aktywowującego. Zastosowano w tym celu sodę kaustyczną (NaOH) w postaci płatkowej (o czystości 99,8%). NaOH zostało rozpuszczone w wodzie, tak że został otrzymany 12-molowy roztwór NaOH. Roztwór ten był następnie mieszany ze szkłem wodnym R-145 (o module molowym 2.5) i dokładnie mieszany. Mieszanina ta była następnie pozostawiona na 24 godziny celem wyrównania stężeń.

W kolejnym kroku metakaolin (M) oraz wysuszone odpady (W1 i W2) były mieszane na sucho, tak by możliwe było otrzymanie jednorodnej mieszaniny. Następnie dodawano roztwór aktywowujący w takiej ilości, aby możliwe było otrzymanie mieszanki o odpowiedniej urabialności. Nie zastosowano kruszywa lub piasku. Stosunek metakaolinu do odpadów (W1 i W2) przedstawiony został w tabeli 4. Próbkę na bazie mieszanki G1 należy traktować jako próbki kontrolne.

Tabela 4. Udział składników w mieszankach geopolimerowych

	M	W1	W2
G1	100%		
G2	30%	70%	
G3	50%		50%
G4	30%		70%

Źródło: opracowania własne.

Kiedy, wskutek mieszania, otrzymana została jednorodna masa, została ona umieszczona w plastikowych formach o wymiarach wewnętrznych: 15cm x 15cm x 15cm oraz, dla mieszanek G1, G2 i G4, o wymiarach

wewnętrznych: 5cm x 5cm x 5cm. Formy (wypełnione masą geopolimerową) były następnie zagęszczane na stole wibracyjnym, a następnie wsadzane do plastikowych worków strunowych i umieszczane w suszarce laboratoryjnej ustawionej na 75°C na czas 24 godzin. Suszarka posiadała wymuszony obieg powietrza i zapewniała stałą temperaturę i ciśnienie przez cały okres dojrzewania próbek. Po 24 godzinach próbki wyciągano z form, ponownie umieszczano w workach strunowych i pozostawiono na kolejne 27 dni dojrzewania w temperaturze pokojowej (20°C).

Po tym czasie próbki o wymiarach 15cm x 15cm x 15cm zostały przebadane (zgodnie z polską normą PN-EN 12390-3:2011), tak by otrzymać ich wytrzymałość na ściskanie. Po przeprowadzeniu badania były rozkruszane, tak by możliwe było przeprowadzenie badania wymywalności (zgodnie z polską normą PN-EN 12457-4:2006).

Próbki o wymiarach 5cm x 5cm x 5cm zostały umieszczone w jednym z czterech roztworów: 5% HCl, 5% H₂SO₄, 5% HNO₃ oraz w wodzie destylowanej (próbka kontrolna), aby zbadać odporność chemiczną każdej z próbek. Po 28 dniach przebywania w każdym z 4 roztworów próbki były suszone i zmierzona została ich wytrzymałość na ściskanie.

Należy tutaj zauważyć, że chociaż (zgodnie z normą PN-EN 12457-4:2006) badanie wymywalności wykonano w wodzie destylowanej, to badanie to nie jest tożsame z badaniem odporności chemicznej (również w wodzie destylowanej) z poprzedniego akapitu.

Otrzymane wyniki

W tabeli 5 przedstawiono wytrzymałość na ściskanie próbek geopolimerowych na bazie mieszanek: G1, G2, G3, G4. Można zaobserwować, że wraz ze spadkiem zawartości metakaolinu spada również wytrzymałość geopolimerów.

Tabela 5. Wytrzymałość na ściskanie próbek geopolimerowych

Mieszanka	G1	G2	G3	G4
Wytrzymałość na ściskanie [MPa]	49.30	5.70	17.20	14.40

Źródło: opracowania własne.

Badania wymywalności próbek geopolimerowych przedstawione zostały w tabeli 6 i 7. Tabela 6 przedstawia wyniki otrzymane dla czystego, nieprzetworzonego odpadu, mieszanki G1 (czysty metakaolin) oraz mieszanki G2, zaś tabela 7 dla czystego, nieprzetworzonego odpadu, mieszanki G1 (czysty metakaolin) oraz mieszanek G3 i G4. W obu tabelach przedsta-

wione zostały dopuszczalne wartości wymywalności na składowisku odpadów: niebezpiecznych, innych niż niebezpieczne i obojętne.

Tabela 6. Wymywalność próbek geopolimerowych, odpad W1

	Dopuszczalne wartości wymywalności dla składowisk (mg/kg)			W1	G1	G2
	Oboj.	Innych niż niebezpiecz.	Niebezpiecz.			
Ołów (Pb)	0.5	10	50	191	<1	<1
Cynk (Zn)	4	50	200	31.5	<1	<1
Miedź (Cu)	2	50	100	<1	<1	<1
Nikiel (Ni)	0.4	10	40	<1	<1	<1
Chrom całkowity (Cr)	0.5	10	70	<1	<1	<1
Kadm (Cd)	0.04	1	5	<1	<1	<1
Bar (Ba)	20	100	300	54.4	1,29	<0.5
Molibden (Mo)	0.5	10	30	<0.5	<0.5	<0.5
Selen (Se)	0.1	0.5	7	<0.5	<0.5	<0.5
Antymon (Sb)	0.06	0.7	5	<0.5	<0.5	0,67
Arsen (As)	0.5	2	25	<0.5	8.19	<0.5
Chlorki (Cl ⁻)	800	15 000	25 000	171 930	367	2 460
Siarczany (SO ₄ ²⁻)	1 000	20 000	50 000	16 500	401	617
Fluorki (F ⁻)	10	150	500	73.3	171	18.6
TDS*	4 000	60 000	100 000	373 980	15 380	21 200
DOC**	500	800	1 000	2 300	491	<300
Chrom 6+				0.5	<0.5	<0.5
pH				11.9	11.3	12

* Stałe związki rozpuszczone

** Rozpuszczony węgiel organiczny

Źródło: opracowania własne.

Immobilizacja odpadu W1 w metakaolinie pozwoliła na otrzymanie materiału, który można składować na składowiskach odpadów komunalnych (tj. innych niż niebezpieczne). Geopolimery na bazie mieszanki G2 nie można jednak uznać za odpad, który składować można na składowiskach odpadów obojętnych. Przekroczone stężenia chlorków, fluorków, TDSów nie są jednak znaczące. Można wysnuć przypuszczenie, że dzięki zastosowanie dodatków lub dodatkowej obróbce możliwe byłoby obniżenie wymywalności wyżej wymienionych związków. Należy przy tym zaznaczyć, że

otrzymane geopolimery charakteryzowały się dobrą, jak na odpady, wytrzymałością mechaniczną.

W przypadku geopolimerów na bazie mieszanek G3 i G4 również otrzymano materiały, które można składować na składowiskach dla odpadów komunalnych. W przypadku tych mieszanek przekroczone wartości wymywalności (dla chromu całkowitego, chlorków, siarczanów, fluorków, TDSów, DOC i molibdenu dla G4) były kilkakrotnie wyższe niż te dla składowisk odpadów obojętnych.

Należy zatem zauważyć, że z odpadów, których wymywalność przekraczała wartości dopuszczalne dla składowisk odpadów obojętnych otrzymano takie, które składować można dla składowisk dla odpadów komunalnych.

Tabela 7. Wymywalność próbek geopolimerowych, odpad W2

	Dopuszczalne wartości wymywalności dla składowisk (mg/kg)			W2	G1	G3	G4
	Innych						
	Oboj.	niż	Niebezp.				
			niebezp.				
Ołów (Pb)	0.5	10	50	13.7	<1	<1	<1
Cynk (Zn)	4	50	200	12.9	<1	<1	<1
Miedź (Cu)	2	50	100	<1	<1	<1	<1
Nikiel (Ni)	0.4	10	40	1	<1	<1	<1
Chrom całkowity (Cr)	0.5	10	70	42.6	<1	5.04	4.86
Kadm (Cd)	0.04	1	5	<1	<1	10	<1
Bar (Ba)	20	100	300	2.31	1,29	<0.5	<0.5
Molibden (Mo)	0.5	10	30	2.84	<0.5	<0.5	0.54
Selen (Se)	0.1	0.5	7	<0.5	<0.5	<0.5	<0.5
Antymon (Sb)	0.06	0.7	5	<0.5	<0.5	1,37	<0.5
Arsen (As)	0.5	2	25	<0.5	8.19	<0.5	<0.5
Chlorki (Cl ⁻)	800	15 000	25 000	43 190	367	4500	5400
Siarczany (SO ₄ ²⁻)	1 000	20 000	50 000	23 910	401	14320	17070
Fluorki (F ⁻)	10	150	500	83.7	171	65,2	62
TDS	4 000	60 000	100 000	135 530	15 380	50 140	50 440
DOC	500	800	1 000	<300	491	422	615
Chrom 6+				42.05	<0.5	5.88	5.89
pH				12.3	11.3	11.9	12.1

Źródło: opracowania własne.

W tabeli 8 przedstawione zostały wytrzymałości na ściskanie po ekspozycji, przez 28 dni, w wybranych odczynnikach. Najniższą wytrzymałość zaobserwowano dla próbek umieszczonych w roztworze 5% HCl, największą zaś dla 5% HNO₃. Pomimo zauważalnego spadku wytrzymałości, wytrzymałość na ściskanie każdej z nich jest na tyle wysoka, by umożliwić składowanie i transport.

Tabela 8. Wymywalność próbek geopolimerowych, odpad W2

	H ₂ O	5% HCl	5% H ₂ SO ₄	5% HNO ₃
G1	39.8	30.1	35.5	37.5
G2	17.9	8.2	10.6	12.5
G4	12.4	9.1	9.4	11.5

Źródło: opracowania własne.

Podsumowanie

Wzrost ilości odpadów, w tym tych niebezpiecznych, wymusza takie gospodarowanie odpadami, aby możliwie jak najmniej z nich trafiało na składowiska. Część odpadów, zwłaszcza tych wtórnych, musi być składowana. Powinno dążyć się do tego, aby możliwie najwięcej z nich trafiało na składowiska odpadów obojętnych.

Geopolimery to nowoczesne materiały, które z uwagi na swoje właściwości, mogą pozwolić na taką immobilizację odpadów, która będzie możliwie jak najmniej uciążliwa dla środowiska. Immobilizacja w geopolimerach pozwala na otrzymanie materiałów, które będą charakteryzować się dobrą wytrzymałością mechaniczną, odpornością na środowiska korozyjne, przy jednoczesnym ograniczeniu przedostawania się szkodliwych pierwiastków i związków chemicznych do środowiska. W rozdziale przedstawiono niektóre aspekty związane z immobilizacją odpadów w geopolimerach.

Autor przedstawił również wyniki badań własnych, dowodząc, że możliwe jest otrzymanie z odpadów, których wymywalność przekracza dopuszczalne wartości dla składowisk dla odpadów niebezpiecznych, odpadów innych niż niebezpieczne (możliwe składowanie na składowiskach dla odpadów komunalnych). Nie udało się zimmobilizować odpadów na tyle, aby można było je składować na składowiskach odpadów obojętnych, niemniej wyniki są obiecujące i stanowią dobrą podstawę do dalszych badań w tym zakresie.

Dobre właściwości geopolimerów, wraz z rosnącą ich popularnością, pozwalają przypuszczać, że nastąpi wzrost zainteresowania immobilizacją odpadów w geopolimerach w kolejnych latach.

Literatura

- Adamczyk I., Różańska B., Sobczyk M., *Infrastruktura komunalna w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015.
- Davidovits J., *Geopolymer chemistry and application*, Institut Géopolymère, Saint-Quentin 2008.
- Davidovits J., *Chemistry of geopolymeric systems, terminology*, „Proceedings 2nd International Conference ‘Geopolymere ‘99’”, St. Quentin 1999.
- Deja J., *Immobilization of Cr⁶⁺, Cd²⁺, Zn²⁺ and Pb²⁺ in alkali-activated slag binders*, „Cement and Concrete Research” 2002, nr 32.
- Duxson P., Fernandez-Jimenez A., Provis J.L., Lukey G., Palomo A., van Deventer J.S.J., *Geopolymer technology: the current state of the art*, „Journal of Materials Science” 2007, nr 42.
- Korzeniowski W., Poborska-Młynarska K.M., *Składowanie i odzysk odpadów wtórnych z instalacji*, „Inżynieria Ekologiczna” 2016, nr 49.
- Luna Galiano Y., Fernandez Pereira C., Vale J., *Waste stabilization/solidification of an electric arc furnace dust using fly ash-based geopolymers*, „Fuel” 2009, nr 88.
- Mikuła J., *Rozwiązania proekologiczne w zakresie produkcji. T.1, Nowoczesne materiały kompozytowe przyjazne środowisku*, Wydawnictwo PK, Kraków 2014.
- Pacheco-Torgal F., Labrincha J., Leonelli C., Palomo A., Chindaprasit P., *Handbook of Alkali-activated Cements, Mortars and Concretes*, „Woodhead Publishing Limited”, Cambridge 2009.
- Shi C., Krivenko P., Roy D., *Alkali-activated cements and concretes*, Taylor & Francis, New York 2006.
- van Deventer J.S.J., Provis J.L., Duxson P., Lukey G.C., *Reaction mechanisms in the geopolymeric conversion of inorganic waste to useful products*, „Journal of Hazardous Materials” 2007, nr 139.
- van Deventer J.S.J., Provis J.L., *Geopolymers Structure, processing, properties and industrial applications*, „Woodhead Publishing Limited”, Cambridge 2009.
- Zhang J., Provis J.L., Feng D., van Deventer J.S.J., *Geopolymers for immobilization of Cr⁶⁺, Cd²⁺, and Pb²⁺*, „Journal of Hazardous Materials” 2008, nr 157.

Zhang J., Provis J.L., Feng D., van Deventer J.S.J., *The role of sulfide in the immobilization of Cr(VI) in fly ash geopolymers*, „Cement and Concrete Research” 2008, nr 38.

Strony internetowe

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Waste_statistics/pl (*online*: 10.2016).

ROZDZIAŁ 9.

EKONOMICZNA ANALIZA PROBLEMU DZIETNOŚCI W POLSCE

dr Alicja Sielska
Uniwersytet Wrocławski
Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich
im. W. Brandta

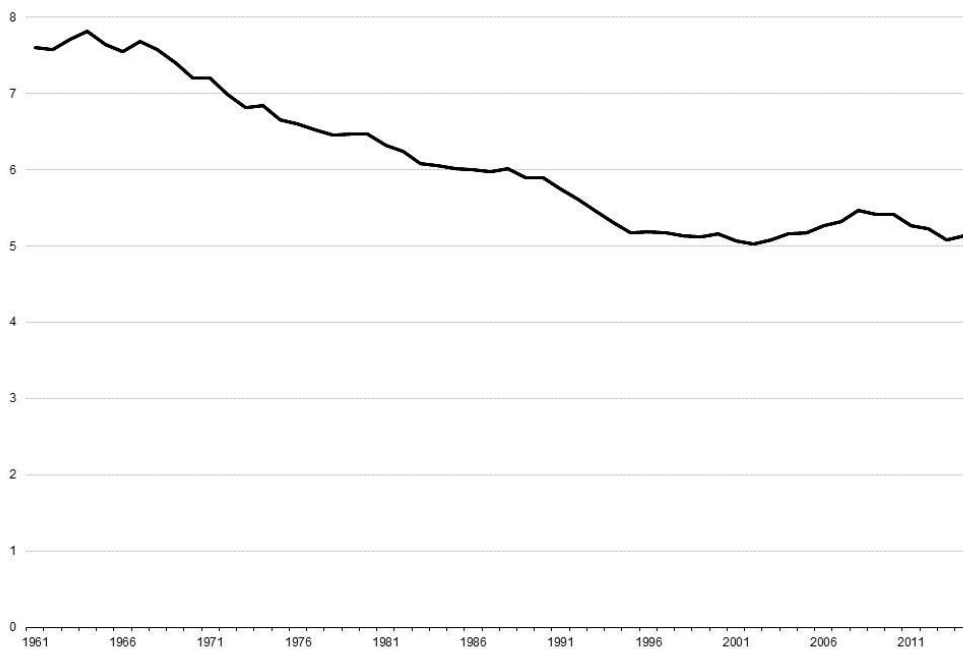
Słowa kluczowe: wskaźnik dzietności, polityka rodzinna, świadczenia pieniężne.

Wprowadzenie

Niska dzietność i problem starzejącego się społeczeństwa to jedno z ważniejszych wyzwań, przed którym współcześnie stoi nie tylko Europa, ale i cały świat. Przewiduje się, że wskaźnik obciążenia demograficznego (stosunek osób w wieku 65 lat i wyżej do osób zaliczanych do grupy wiekowej 15-64) wzrośnie z 27,8% w 2013 r. do 50,1% w roku 2060 w krajach Unii Europejskiej. Oznacza to, że liczba osób w wieku produkcyjnym przypadających na jedną osobę powyżej 65. roku życia zmaleje niemal dwukrotnie (z czterech do dwóch osób w wieku produkcyjnym)¹. Między innymi potencjalny brak rąk do pracy i niewydolność systemów emerytalnych powodują, że coraz większą uwagę przykuwa problem dzietności, który wydaje się być jedynym ratunkiem dla aktualnie rozwiniętych i rozwijających się gospodarek². Według danych Eurostatu od 1964 r. liczba urodzeń dla państw EU28 spadła z 7,7 mln do ok. 5,3 mln w roku 2011 (wykres 1).

¹ Komisja Europejska, *The 2015 Ageing Report*, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee8_en.pdf (online: 14.07.2016).

² Zgodnie z teorią „Demografic-Economic Paradox” istnieje odwrotna zależność pomiędzy bogactwem danego kraju a wskaźnikiem dzietności (A. J. Coale, S. Watkins (red.), *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton University Press, Princeton 1986). Dodatkowo, np. Feyza Balan w swoim artykule udowadnia, że dla 10 nowo uprzemysłowionych krajów

Wykres 1. Liczba urodzeń (w mln) w krajach EU 28 w latach 1961–2014

Źródło: Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics (online: 13.07.2016).

Podobny problem również dotyka Polskę. Od lat wskaźnik dzietności w tym kraju jest mniejszy jest od średniej szacowanej dla wszystkich krajów Unii Europejskiej. Zgodnie z danymi Eurostatu, w 2014 r. średnia ta wyniosła 1,58 dla EU28 (co oznacza, że na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypadało około 158 urodzonych dzieci), zaś w przypadku Polski wskaźnik dzietności w tym samym roku był równy 1,32 (obok Portugalii, Grecji, Cypru czy Hiszpanii był on jednym z najniższych wśród analizowanych państw)³.

Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy Głównego Urzędu Statystycznego zwraca uwagę, że niska liczba urodzeń od ponad 20 lat nie gwarantuje w Polsce prostej zastępowalności pokoleń. Przemiany demograficzne spowodowane są m.in. realizacją „odłożonych urodzeń”

w latach 1980-2012 zmiana o jeden procent w odniesieniu do wskaźnika dzietności prowadziła do odpowiedniej zmiany procentowej poziomu PKB per capita o -1,201 przy założeniu, że pozostałe zmienne były na stałym poziomie" (F. Balan, *Testing the Demographic - Economic Paradox for Newly Industrialized Countries: A Panel Data Analysis*, Petroleum - Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series 2015, Vol. 67 Issue 2, ss. 1-10).

³ Eurostat, *Social expenditure*, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG (online: 25.07.2016).

(najwyższa płodność występuje w grupie wiekowej 25-29 lat), podwyższoną medianą kobiet rodzących dziecko (w roku 2013 wyniosła ona ponad 29 lat) i zmianą preferencji społecznych. Obecnie Polacy w pierwszej kolejności stawiają na karierę zawodową i stabilność ekonomiczną, a następnie na ewentualne założenie rodziny i jej powiększenie⁴.

Złagodzeniu skutków opisanego wyżej stanu rzeczy w wielu krajach mają służyć m.in. bezpośrednie instrumenty polityki rodzinnej⁵. Zgodnie z założeniem, powinny one zachęcać do posiadania dzieci lub umożliwić rodzicom łatwiejsze godzenie pracy zawodowej z wychowywaniem potomstwa⁶. Jakie instrumenty finansowe polityki rodzinnej praktykowane są w Polsce? Czy wpływają one pozytywnie na poziom dzietności? Na te pytania badawcze podjęto w rozdziale próbę odpowiedzi. W związku z tym w pierwszej kolejności zostały przedstawione odpowiednie instrumenty finansowe polityki rodzinnej stosowane w Polsce. Następnie przeanalizowano zależność pomiędzy transferami pieniężnymi w ramach polityki rodzinnej a wskaźnikiem dzietności. Na tej podstawie, jak również w oparciu o przegląd odpowiedniej literatury, zaproponowano rozwiązania mogące zwiększyć wskaźnik dzietności w Polsce.

Polityka rodzinna w Polsce

Polityka rodzinna jest częścią polityki społecznej realizowaną przez władzę publiczną danego kraju. W związku z tym cele i instrumenty odpowiedniej polityki rodzinnej są ciężkie do określenia – nie tylko zależą one od danego państwa, ale również zmieniają się w czasie. Można więc powiedzieć, że każde państwo posługuje się własną mieszanką celów i instrumentów polityki rodzinnej – począwszy od transferów finansowych a skończywszy na

⁴ GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, Warszawa 2016.

⁵ Polityka rodzinna jest częścią polityki społecznej, a ta w zależności od instrumentów i stosowanych praktyk podzielona jest na grupy. Np. zgodnie z jedną z najpopularniejszych koncepcji Espinga- Andersona (patrz więcej: G. Esping-Andersen, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1990 oraz G. Esping-Andersen, *Social Foundations of Postindustrial Economics*, Oxford University Press, New York 1999) w Polsce będącej krajem postkomunistycznym brak jest jasnego kierunku prowadzenia polityki społecznej, dlatego sytuuje się ją np. między reżimem konserwatywnym a liberalnym (E. Karpowicz, *Modele polityki społecznej. Kierunki zmian polityki społecznej w Polsce*. Warszawa KS Biuro Studiów i Ekspertyz 2006, ss. 3-12).

⁶ Więcej na ten temat patrz: M. Sobociński, *Polityka rodzinna w Polsce. W stronę zrównoważonego modelu*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2014 oraz M. Kubiak, M. (2010). *Współczesne problemy demograficzne w aspekcie społeczno-gospodarczym*, „Nierówności społeczne w wzrost gospodarczy” 2010, nr.16, ss. 182-195.

oferowaniu konkretnych usług lub udogodnień⁷. Do najczęściej wykorzystywanych instrumentów polityki rodzinnej względem rodzin posiadających małe dzieci zalicza się: urlopy rodzinne, poza rodzicielską opieką nad dzieckiem, instrumenty podatkowe oraz świadczenia pieniężne⁸. Ze względu jednak na temat niniejszego opracowania, poniżej podjęto próbę oceny skuteczności świadczeń pieniężnych, które przyznawane są w trakcie urlopu macierzyńskiego i tych, które przyznawane są w związku z dalszymi etapami wychowywanie potomstwa.

Warto także zwrócić uwagę, że w Polsce (podobnie, jak w większości krajów Unii Europejskiej) świadczenia dla kobiet niepracujących zawodowo wypadają skromnie w porównaniu ze świadczeniami uzyskiwanymi przez matki, które spełniają kryterium „zatrudnieniowe”. Oznacza to, że „prawa do świadczeń nie wynikają z pracy, jaką matka wykonuje, wychowując dzieci, ale przede wszystkim z faktu istnienia kosztów związanych z przerwaniem wykonywania pracy zawodowej”⁹. Dodatkowo zasiłki związane z urodzeniem i wychowywaniem dziecka spełniają następujące funkcje: dochodową – są bezpośrednim źródłem dochodów rodziny, kompensacyjną – rekompensują wydatki związane z posiadaniem dziecka lub utraczone dochody, stymulacyjną – służą stymulacji kierunków uznawanych za ważne ze społecznego punktu widzenia lub oddziałują na określone postawy i zachowania społeczne¹⁰.

Świadczenia pieniężne w Polsce w ramach polityki rodzinnej

W Polsce do głównych¹¹ instrumentów polityki rodzinnej względem osób posiadających dzieci należy:

- a) zasiłek macierzyński zaraz po urodzeniu dziecka;
- b) świadczenia w ramach Programu 500+ dla dzieci do 18. roku życia.

Należy jednak zauważyć, że od początku roku 2016 w polskim prawie uległy zmianie przepisy dotyczące zasiłku macierzyńskiego w związku z uro-

⁷ Ch. Saraceno, *Family policies. Concepts, goals and instruments*, “Carlo Alberto Notebooks 2011”, nr. 230, ss. 1-19.

⁸ I. Montanari, *From family wage to marriage subsidy and child benefits: Controversy and consensus in the development of family support*, “Journal of European Social Policy” 2000, vol. 10, nr. 2, ss. 307-333.

⁹ P. Michoń, *Praca matek w polityce krajów Unii Europejskiej*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu. Poznań 2008, s. 42.

¹⁰ B. Balcerzak-Paradowska, *Czy uprawnienia pracownicze sprzyjają zatrudnieniu kobiet?*, „Polityka Społeczna” 2002. nr. 11-12, s. 35.

¹¹ Oprócz wspomnianych instrumentów pieniężnych polityki rodzinnej w Polsce, istnieją również inne formy świadczeń jak, np. o zasiłek rodzinny czy jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka, które uzależnione są od kryterium dochodowego.

dzeniem dziecka. Teraz już nie tylko wcześniej pracujące osoby, ale również bezrobotni czy studenci przez okres pełnego roku od dnia poczęcia dziecka otrzymają 1 000,00 PLN. Natomiast osoby zatrudnione na umowę o pracę mają dwie możliwości. Po pierwsze: przez okres urlopu macierzyńskiego, czyli przez 20 tygodni (art. 180 § 1 k.p.) plus przez 6 tygodni urlopu rodzicielskiego (art. 182^{1c} §4 k.p.), będą otrzymywać 100% podstawy wymiaru zasiłku¹², a potem przez następne 20 tygodni mogą skorzystać z urlopu rodzicielskiego i otrzymają w tym wypadku 60% podstawy wymiaru zasiłku. Po drugie: przez całość trwania urlopu rodzicielskiego (26 tygodni – art. 182^{1a} §1 k.p.) i macierzyńskiego (20 tygodni), czyli razem przez 52 tygodnie, każdego miesiąca będą otrzymać 80% podstawy wymiaru zasiłku (art. 31 § 1 and art. 32. § 2 ustawy o świadczeniach pieniężnych).

Oprócz innych świadczeń socjalnych, które często przyznawane są dla najbiedniejszych rodzinnych, obecnie popularnym instrumentem polityki rodzinnej w Polsce jest Program 500+ przeznaczony dla wszystkich obywateli Polski oraz cudzoziemców określonych w ustawie. Na jego podstawie rodzice otrzymują świadczenie w wysokości 500,00 PLN miesięcznie na drugie i kolejne dziecko do 18. roku życia tego dziecka bez względu na osiągnięte dochody rodzinny (art. 2 §1 and art. 5 ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci). Istnieje również możliwość pobierania świadczenia na pierwsze dziecko, ale tylko wtedy, kiedy dochód na jedną osobę w gospodarstwie domowym nie przekracza 800,00 PLN miesięcznie.

Czy pomoc państwa w formie przyznawanych świadczeń pieniężnych zwiększa wskaźnik dzietności? W odniesieniu do Polski ciężko jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie. Nowy bowiem instrument, jakim jest Program 500+, został niedawno wprowadzany, co oznacza, że ocena jego skuteczności w tej kwestii możliwa będzie za kilka lat (pod warunkiem, że program ten będzie nadal funkcjonował). Warto jednak spojrzeć na doświadczenia innych państw i na tej podstawie starać się wysunąć odpowiednie wnioski, co też zostało poczynione w dalszej części rozdziału.

Zależność pomiędzy wydatkami w ramach polityki rodzinnej a wskaźnikiem dzietności

Transfery pieniężne wypłacane w ramach polityki rodzinnej mogą spełniać różne zadania – od pozytywnego oddziaływania na dzietność w danym kraju, przez poprawę statusu materialnego rodzin po np. stabilne warunki

¹² Podstawa wymiaru zasiłku macierzyńskiego pracownika to przeciętne miesięczne wynagrodzenie wypłacone za okres 12 miesięcy kalendarzowych.

zawodowe. Doświadczenia wielu jednak krajów wskazują, że jeżeli chodzi o same subsydia pieniężne, to mają one ograniczony wpływ w stosunku do ich kosztów¹³. W tabeli 1 przedstawiono dostępne dane dotyczące świadczeń pieniężnych wypłacanych w ramach polityki rodzinnej w Polsce w wybranych latach (w roku 1990, 2000, 2009, 2010 i 2011).

Tabela 1. Wskaźnik dzietności i świadczenia pieniężne (mln EUR) w ramach polityki rodzinnej w Polsce w latach 1990, 2000, 2009, 2010, 2011

POLSKA					
ROK	1990	2000	2009	2010	2011
WSKAŹNIK DZIETNOŚCI	2,06	1,37	1,41	1,41	1,33
ŚWIADCZENIA PIENIĘŻNE	2 281,26	1 873,58	2 083,07	2 262,88	2 270,30

Źródło: opracowanie na podstawie danych Eurostatu:

https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG (online: 22.10.2016).

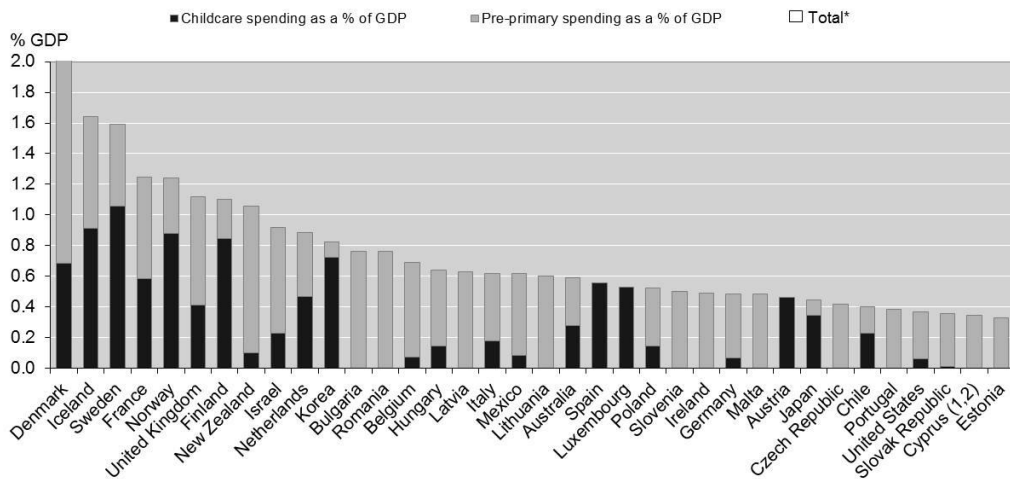
Oczywiście założyć należy, że nie wszystkie te świadczenia miały na celu wzrost dzietności i ciężko tylko na tej postawie stwierdzić, jaki dokładnie stanowią one procentowy udział wśród wszystkich świadczeń. Warto jednakże zauważyć, że w Niemczech – kraju aktualnie ponad dwa razy większym od Polski pod względem liczby ludności, kilkunastokrotnie więcej przeznaczają się na świadczenia w ramach polityki rodzinnej, a różnice pomiędzy oboma krajami biorąc pod uwagę wskaźnik dzietności nie są znaczące. Dla przykładu, w 2011 r. w Niemczech wydano 29 683,2 mln EUR na wspomnianie świadczenia, wskaźnik dzietności wyniósł wtedy 1,36 i dokładnie w tym samym roku w Polsce wydano 2 270,30 mln EUR a wskaźnik dzietności był równy 1,33¹⁴. Oznacza to, że w Niemczech przy 13-krotnie większych obciążeniach budżetowych na 100 kobiet przypadło tylko o troje dzieci więcej niż w Polsce.

Na przykładzie innych państw można również zaobserwować, że istotne znaczenie dla problemu dzietności ma przede wszystkim kwestia łączenia pracy zawodowej z opieką nad dziećmi. W krajach o stosunkowo wysokiej dzietności i dużej aktywności zawodowej kobiet, takich, np. jak

¹³ Patrz m.in.: A. Cohen, R. Dehejia, D. Romanov, *Financial Incentives and Fertility*, "The Review of Economics and Statistics" 2013, nr 95(1), ss. 1-20 oraz L. Gonzalez, *The Effects of a Universal Child Benefit*, IZA Discussion Papers 5994, 2011.

¹⁴ Eurostat, *Social expenditure*, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG (online: 25.07.2016).

Szwecja, Norwegia, Islandia czy Dania, opieką instytucjonalną objęta jest większość dzieci do trzech lat (wykres 2)¹⁵.

Wykres 2. Wydatki publiczne na opiekę na dzieckiem i opiekę wczesnoszkolną w przeliczeniu na jedno dziecko w 2011 r. (w US \$)

Źródło: Raport OECD z 2014 r.,

https://www.oecd.org/els/family/PF3_1_Public_spending_on_childcare_and_early_education.pdf, (online 26.10.2016).

W związku z powyższym można stwierdzić, że pomoc państwa w wychowywaniu najmłodszych dzieci (do trzech lat) może mieć większy wpływ na wskaźnik dzietności niż pomoc udzielana w późniejszym okresie życia dziecka, czyli w wieku przedszkolnym i dalszym. Oznacza to, że świadczenia, np. typu Program 500+ mogą okazać się nieskuteczne biorąc pod uwagę problem zastępowalności pokoleń.

Podsumowanie

Rozdział przedstawia problem dzietności w Polsce, jak również poddano rozważaniom odpowiednie świadczenia pieniężne przyznawane dla dzieci w ramach polityki rodzinnej. Na podstawie prezentowanej analizy wysunięto wnioski, że taka forma pomocy państwa może nie wpływać pozytywnie na dzietność. W związku ze współczesną przebudową hierarchii

¹⁵ Wydatki publiczne na opiekę nad dzieckiem „childcare spending” obejmują wsparcie finansowane udzielane rodzicom posiadającym dzieci do trzech lat, natomiast wydatki wczesnoszkolne „pre-primary spending” związane są z pomocą instytucjonalną dla dzieci od trzech do pięciu lat.

ważności w społeczeństwie, na co zwraca między m.in. GUS w przytaczanych w pracy badaniach, aktywność zawodowa kobiet staje konkurencją w stosunku do rodzinnej, co powoduje zmniejszenie skłonności do posiadania dzieci, czy odroczenie decyzji o urodzeniu dziecka do późniejszego wieku¹⁶. W związku z tym, biorąc pod uwagę również doświadczenia innych państw, wydaje się, że kluczową kwestią mogącą rozwiązać problem dzietności jest wprowadzanie metod służących pogodzeniu pracy kobiet z wychowywaniem potomstwa. W tym celu, zdaniem autorki, należy:

- a) promować i upowszechniać elastyczne formy pracy i organizacji czasu pracy, na przykład praca na część etatu;
- b) zwiększyć liczbę instytucji opiekuńczo-wychowawczych (w szczególności dla dzieci do trzech lat, których w dalszym ciągu w Polsce odnotowuje się znaczny niedobór) oraz wydłużyć czas ich pracy;
- c) prowadzić dodatkowe szkolenia dla kobiet poszerzające ich umiejętności i wiedzę, która mogła ulec przedawnieniu podczas ciąży;
- d) upowszechniać zjawisko opieki ojcowskiej na dzieckiem¹⁷.

Literatura

- Auleytner J., *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa 2011.
- Balan F., *Testing the Demographic - Economic Paradox for Newly Industrialized Countries: A Panel Data Analysis*, Petroleum - Gas University of Ploiesti Bulletin, Technical Series 2015, Vol. 67 Issue 2.
- Balcerzak-Paradowska B., *Czy uprawnienia pracownicze sprzyjają zatrudnieniu kobiet?*, „Polityka Społeczna” 2002, nr. 11-12.
- Coale A. J., Watkins S. (red.), *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton University Press, Princeton 1986.
- Cohen A., Dehejia R., Romanov, D., *Financial Incentives and Fertility*, “The Review of Economics and Statistics” 2013, nr 95(1).

¹⁶ Patrz również: J. Auleytner, *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa 2011 oraz B. Kalinowska-Sufinowicz, *Polityka społeczno-gospodarcza państwa wobec pracy kobiet*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2013, s. 63.

¹⁷ Zob. także: G. Spytek-Bandurska, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn na rynku pracy w praktyce pracodawców* [w:] U. Feltynowska (ed.), *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn na rynku pracy w praktyce*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2005, s.41 czy S. Kröhnert S., R. Klingholz, *Emancipation or Child Benefits? What Germany's new family policy learned from other European countries*, Berlin-Institute for Population and Development, Berlin 2015, gdzie przedstawiono wnioski częściowo zgodne z prezentowanymi w rozdziale.

- Esping-Andersen G., *Social Foundations of Postindustrial Economics*, Oxford University Press, New York 1999.
- Esping-Andersen G., *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1990.
- Gonzalez L., *The Effects of a Universal Child Benefit*, IZA Discussion Papers 5994, 2011.
- GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, Warszawa 2016.
- Kalinowska-Sufinowicz B., *Polityka społeczno-gospodarcza państwa wobec pracy kobiet*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2013.
- Karpowicz E., *Modele polityki społecznej. Kierunki zmian polityki społecznej w Polsce*. Warszawa KS Biuro Studiów i Ekspertyz 2006.
- Kröhnert S., Klingholz R., *Emancipation or Child Benefits? What Germany's new family policy learned from other European countries*, Berlin-Institute for Population and Development, Berlin 2015.
- Kubiak M., *Współczesne problemy demograficzne w aspekcie społeczno-gospodarczym*, „Nierówności społeczne w wzrost gospodarczy” 2010, nr.16.
- Michoń P., *Praca matek w polityce krajów Unii Europejskiej*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2008.
- Montanari I., *From family wage to marriage subsidy and child benefits: Controversy and consensus in the development of family support*, “Journal of European Social Policy” 2000, vol. 10, nr 2.
- Saraceno Ch., *Family policies. Concepts, goals and instruments*, “Carlo Alberto Notebooks 2011”, nr 230.
- Sobociński M., *Polityka rodzinna w Polsce. W stronę zrównoważonego modelu*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2014.
- Spytek-Bandurska G., *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn na rynku pracy w praktyce pracodawców* [w:] Feltynowska U. (ed.). *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn na rynku pracy w praktyce*, Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, Warszawa 2005.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2016 poz. 1666).
- Ustawa z dnia 25.06.1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (Dz. U. z 2016 poz. 372).
- Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz. U. 2016, poz. 195).

Ustawa z dnia 22.06.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2016 r., poz. 1053).

Źródła internetowe

Eurostat, *Fertility statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics (online: 13.07.2016).

Eurostat, *Social expenditure*, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG (online: 25.07.2016).

Komisja Europejska, *The 2015 Ageing Report*, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee8_en.pdf (online: 14.07.2016).

OECD, *Public expenditure on childcare and early education services*, https://www.oecd.org/els/family/PF3_1_Public_spending_on_child_care_and_early_education.pdf (online: 26.10.2016).

ECONOMIC ANALYSIS ON THE FERTILITY PROBLEM IN POLAND

This paper analyzes the problem of fertility in Poland. For this purpose, I present adequate statistical data and instruments of family policy. In particular, I raise the issue of cash benefits for children, which aims to encourage the society to procreate more. Based on my own research, I show that this form of state intervention may not fulfill its purpose. Accordingly, I propose other solutions – solutions that should lead to increased fertility rate in Poland.

Keywords: fertility rate, family policy, cash benefits.

S. ŚWIDERSKA, M. ŚWIDERSKI, M. SZYMANIAK, P. SZYMANIAK, *EUROSIEROTY W POLSCE*
– *NEGATYWNY WPŁYW MIGRACJI ZAROBKOWEJ RODZICA NA DZIECKO*,
[w:] K. PUJER (RED.), *SPOŁECZEŃSTWO POLSKIE POD KONIEC DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU*
– *OBSZARY PROBLEMOWE*, EXANTE, WROCŁAW 2016, ss. 125-134,
e-ISBN 978-83-65690-13-5, ISBN 978-83-65690-14-2.

ROZDZIAŁ 10.

EUROSIEROTY W POLSCE

– NEGATYWNY WPŁYW MIGRACJI ZAROBKOWEJ RODZICA NA DZIECKO

mgr Sabina Świdierska
mgr Michał Świdierski
mgr Mariola Szymaniak
Dolnośląska Szkoła Wyższa

lic. Paulina Szymaniak
Uniwersytet Wrocławski

Słowa kluczowe: dziecko, sierota, rodzina, rozłąka.

Wprowadzenie

Przemiany społeczne, które zaszły w naszym państwie pod koniec XXI w. w dużej mierze przyczyniły się do masowej emigracji przeważnie młodych ludzi za granicę. Każda rozłąka naznaczona jest cierpieniem, zaburza rytm życia rodzinnego oraz negatywnie wpływa na psychikę dzieci i małżonków pozostających w Polsce, a przecież to stabilna rodzina jest gwarancją bezpieczeństwa oraz oparcia w trudnych chwilach.

Celem niniejszego rozdziału jest zobrazowanie problemu szerzącego się zjawiska eurosieroctwa oraz jego konsekwencji dla społeczeństwa, przede wszystkim dla polskich rodzin. Zagadnienie zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ jest relatywnie nowe i nie zostało jeszcze w sposób pełny zdiagnozowane.

Pojęcie eurosieroctwa, zasięg i jego uwarunkowania

Eurosieroctwo dotyczy osoby niepełnoletniej, która nie posiada jednego lub obojga rodziców, ponieważ wyjechali oni poza granicę kraju w celach zarobkowych. Jest to zjawisko powszechne, często wyjazd rodzica jest spowodowany sytuacją ekonomiczną. Pogoń za „euro” negatywnie wpływa na sytuację rodzinną, a pozostawione w kraju dzieci zostają wystawione na ciężką próbę, twardą szkołę życia.

I. Kowalska definiuje eurosieroctwo jako „zjawisko pozostawiania w kraju dzieci przez rodziców wyjeżdżających za granicę, dzieci pozbawione stałego kontaktu nawet z jednym rodzicem czują się jak sieroty”¹.

Można przyjąć, że eurosieroctwem jest wyjazd obojga rodziców bądź jednego za granicę i związane z tym niewypełnianie przez nich wobec dziecka funkcji wychowawczej i rodzicielskiej. Życie rodziny ulega całkowitemu przeobrażeniu w wyniku emigracji zarobkowej. Obowiązki domowe, opiekuńcze, wychowawcze wykonuje jeden rodzic, który musi być i matką i ojcem.

Zdaniem S. Trusza „eurosieroctwo to sytuacja, w której rodzic/rodzice lub opiekun/opiekunowie w wyniku czasowej lub stałej migracji do innego kraju nie chcą lub nie mogą pełnić funkcji rodzicielskiej, a ich nieletnie dziecko pozostaje pod opieką krewnych, osób trzecich lub wyspecjalizowanej placówki opieki całkowitej np. domu dziecka”².

Eurosieroty to dzieci, których z czasem może i podnosi się status materialny, ale brakuje im normalnej rodziny. Mają firmowe ubrania, najnowsze telefony komórkowe, a wszystko to kosztem szczęścia rodzinnego. Można postawić pytanie: „Czy te wszystkie rzeczy są dla nich na ważne?”. Z początku zapewne tak, jednakże z coraz dłuższym pobytem rodzica za granicą, rzeczy materialne schodzą na dalszy plan, przestają mieć znaczenie. Dzieci zaczynają zdawać sprawę, że coś jest nie tak, że brakuje im „normalnej” rodziny. Prezenty tracą na wartości na rzecz szczęścia w gronie rodzinnym. Następnie przychodzi faza buntu. Dzieci chcą, aby rodzina w końcu zamieszkała razem. Dlatego też postawa rodzica, który rezygnuje z pracy za granicą i wraca na do rodziny jest godna podziwu. Niestety nie każdy ma dość siły i samozaparcia by zrezygnować z dobrobytu. Być może czasem lepiej jest żyć skromniej w pełnej rodzinie, niż korzystać z dobrobytu kosztem własnego szczęścia. Tylko w krajach najbiedniejszych pieniądze są wyznacznikiem szczęścia. Decydując się na wyjazd za granicę do pracy warto się zastanowić i odpowiedzieć sobie chociażby na dwa pyta-

¹<http://sp21.lublin.pl/nowa/download/zagrinfo.pdf> (online: 12.10.2016).

² S. Trusz, *Efekt oczekiwań interpersonalnych w edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 13-15.

nia: Czy lepiej jest być szczęśliwym, czy też bogatym? Czy wolimy „być”, czy „mieć”?

Szacuje się, że 1% uczniów w skali kraju dotkniętych jest eurosieroctwem. Przeliczając procenty na liczby jest to około 100 tys. dzieci. Dane te nie są dokładne i uszczegółowione, ponieważ odnoszą się jedynie do osób, które: korzystały z opieki społecznej, miały problemy z prawem lub gdy w rodzinie wystąpiła patologia. Można jedynie przypuszczać, że skala eurosieroctwa jest znacznie większa.

Wydawać by się mogło, że 1% to nie jest wcale tak dużo, ale jeżeli odnieść tę wartość do konkretnego przypadku, to liczba nie jest mała. Na przykładzie badań przeprowadzonych na terenie województwa śląskiego we wszystkich szkołach publicznych w 2009 r., wynikało, że na 427 tys. uczniów:

- 707 dzieci doświadczyło rozłąki z obydwojgiem rodziców,
- w 8063 przypadkach wyjechał jeden rodzic.

U 586 uczniów szkoły podstawowej i 600 gimnazjalistów pojawiły się problemy wychowawcze. Natomiast u 623 uczniów szkoły podstawowej i 690 gimnazjalistów nastąpiło obniżenie wyników w nauce³.

Migracja zarobkowa jest problemem na skalę międzynarodową. Dotyka rodziny na wszystkich kontynentach naszego globu. Ostatnimi czasy nastąpiła feminizacja migracji. W skali globalnej ponad połowę emigrantów stanowią kobiety. W pogoni za lepszym życiem migrują z Europy Wschodniej na zachód. W Stanach Zjednoczonych i Kanadzie swojego szczęścia szukają emigrantki z Ameryki Łacińskiej i Południowej. Kraje Zatoki Perskiej są miejscem docelowym dla mieszkanki Azji Południowej.

T. Szendlarka uważa, że macierzyństwo na odległość „to nowa specjalność matek, które nie mogą poradzić sobie ze zdobyciem odpowiednich środków na matkowanie we własnym kraju. System społeczny i niedorozwój ekonomiczny nie pozwalają im utrzymać własnych dzieci i wypychają je za granicę, aby wykonywały tę samą pracę, którą chciałyby wykonywać we własnym domu –opiekują się dziećmi, tyle że nie swoimi. Piorą im, sprzątaję pokoje, karmią⁴. Zdaniem A. Gidens’a największy wpływ na migracje kobiet ma:

- radykalna zmiana na międzynarodowym rynku pracy,
- wzrastające zapotrzebowanie na pracę gospodyń domowych,
- turystyka seksualna i handel „żywym towarem”,
- proceder zwany sprowadzaniem żon na zamówienie,

³ T. Wosk, *Eurosieroctwo –rodzice na saksach, dzieci na rozdrożu*, [w:] Sedno, 2011, nr 9, s. 29-31.

⁴ T. Szendlak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010 , s. 409.

- trudna sytuacja materialna rodziny w rodzinnym kraju,
- chęć urodzenia dziecka w kraju, który ma rozwiniętą politykę pro-rodzinną oraz związaną z tym większą pomoc materialną (szczególnie dotyczy to Polek).

W samej Wielkiej Brytanii urodziło się ponad 50 tys. polskich dzieci. Fakt ten zauważył A. Gidens pisząc, że „polki wykazują największą dzietnością. Wyprzedzają nawet kobiety z Indii i Bangladeszu”, czyli państw, w których kobiety tradycyjnie rodzą dużo dzieci. Zdaniem ekspertów to nie przypadek. Polki za granicą chętnie zakładają rodziny, rodzą dzieci, bo łatwiej tam o pomoc w ich wychowaniu⁵

Migracje kobiet za granicę niosą za sobą wiele problemów w środowisku lokalnym. To, że kobiety pełnią rolę opiekuna, nie wynika tylko ze stereotypu im przypisanego, ale z jej aktualnej roli. Pomimo tego, że odchodzi się od podziału na męskie i żeńskie zajęcia, jako głównego opiekuna wskazuje się kobietę. W sytuacji, gdy to właśnie ona wyjeżdża następuje deficyt opieki, bo nie tylko dzieci jej potrzebują, ale także osoby starsze i niepełnosprawne. Opiekuńcza rola kobiety nie sprowadza się tylko do domu rodzinnego. Są zawody, w których to właśnie one dominują, stanowią większość personelu (nauczycielki, opiekunki, pielęgniarki, pracownicy socjalni) Wyjeżdżając za granicę przeważnie świadczą usługi opiekuńcze, przez co wzrasta deficyt opieki w kraju ojczystym. Pracując „na czarno”, bez ubezpieczenia, stają się cennym towarem, tanią siłą roboczą. Z ich wyjazdami związany jest paradoks: same pracują jako opiekunki, równocześnie potrzebują opiekunek dla dzieci i członków rodziny pozostawionych w kraju. Niejednokrotnie kobieta staje przed wyborem: czy opiekować się swoimi dziećmi, ale za darmo, czy obcymi, ale za comiesięczną wypłatę, dzięki której polepszy się sytuacja materialna w rodzinnym kraju.

Funkcjonowanie rodziny doświadczającej czasowej rozłąki, konsekwencje nieobecności rodzica dla rozwoju dziecka

Nie można podważyć faktu, że to rodzina jest najważniejszą komórką społeczną. Środowiskiem, który ma największy wpływ na rozwój emocjonalny dziecka. Do prawidłowego rozwoju dziecka niezbędna jest pełna rodzina. Zarówno ojciec jak i matka pełnią przypisane im funkcje. Niezbędne jest by byli blisko, swoje dziecko obdarzali miłością i troską, bo to wpływa na jego przyszłe życie. Zgodnie z teorią przywiązania pierwotną potrzebą jest potrzeba więzi uczuciowej. Jeżeli w pierwszych miesiącach życia dziecka nie wykształci się potrzeba przywiązania, to może ono stracić zdolność do na-

⁵ A. Gidens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 283.

wiązywania z innymi trwałych więzi uczuciowych. Obecność obojga rodziców sprawia, że dziecko przyswaja pozytywne wzorce zachowań między kobietą a mężczyzną.

Należy się zastanowić, nad sytuacją prawną dzieci w chwili, gdy rodzice wyjadą za granicę. Nieuregulowana sytuacja prawna może doprowadzić do ograniczenia, zawieszenia lub pozbawienia praw rodzicielskich. Zdaniem L. Winogrodzkiej „prawa rodzicielskie to całość obowiązków oraz praw należących do rodziców. Ich wypełnianie powinno być prowadzone zgodnie z dobrem dziecka, a także z interesem społecznym. Rodzice są ustawowymi reprezentantami dziecka. Prowadzą jego czynności prawne, a także są odpowiedzialni za jego zobowiązania. Prawa te wygasają automatycznie w momencie, gdy dziecko osiągnie pełnoletniość⁶. Gdy dobro dziecka jest zagrożone sąd może ograniczyć prawa rodzicielskie. Gdy zaistnieje czasowa przeszkoda w sprawowaniu opieki nad dzieckiem może dojść do zawieszenia praw rodzicielskich. W sytuacji pozbawienia rodziców praw do opieki nad dziećmi sąd umieszcza małoletnich w rodzinach zastępczych lub placówce opiekuńczo-wychowawczej⁷.

Wielu Polaków wyjeżdżając za granicę pozostawia dzieci pod opieką rodziny lub znajomych. Taka osoba zwana opiekunem faktycznym, w świetle prawa nie może być osobą decyzyjną w sprawach dziecka. Sytuacja się komplikuje, gdy następuje nieszczęśliwy wypadek i potrzebna jest zgoda rodzica na leczenie. Babcia, dziadek lub ciocia, czy wujek takiej zgody nie mogą podpisać, ponieważ według prawa tylko rodzice lub wskazani przez sąd opiekunowie mają taką moc sprawczą. Z powodu nieuregulowanej sytuacji prawnej dziecko pozbawione jest praw i przywilejów, które mu przysługują. Większość rodziców jest nieświadomych następstw wynikających z tej sytuacji. Dlatego każdy, kto planuje wyjazd za granicę powinien niezwłocznie złożyć wniosek do sądu, ze wskazaniem osoby, która na czas jego nieobecności podejmie się opieki nad nieletnim. Opiekun faktyczny również może wystąpić do sądu z takim wnioskiem. Gdy dobro dziecka jest zagrożone lub zaistniała konieczność podjęcia decyzji, a nie ma możliwości kontaktu z rodzicami, szkoła ma prawny obowiązek powiadomić Sąd Rejonowy Wydział Rodzinny i Nieletnich o nieuregulowanej sytuacji prawnej dziecka zgodnie z art. 109 Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego. Jeżeli planowane przez rząd zmiany o ustalenie opiekuna prawnego wejdą w życie wystarczy, aby rodzic udał się do urzędu gminy i wskazał osobę która na czas jego nieobecności zajmie się dzieckiem⁸.

⁶ L. Winogrodzka, *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2007, s. 72

⁷ *Ibidem*, s. 93

⁸ A. Kolet-Iciek, *Ratują eurosieroty, których nie ma*, [w:] *Dziennik Polski*, z dn. 10.12.2009.

Brak więzi z rodzicem może być przyczyną wycofania, agresji, stanów depresyjnych i lękowych. Długotrwała rozłąka powoduje zmiany w zachowaniu dzieci w szkole, oraz problemy z nauką. Dla rodziny najważniejszy jest sam fakt migracji. Gdy wyjeżdża ojciec, dzieci zaczynają uważać go za ideał, ponieważ zarabia pieniądze, za które można kupić wiele modnych, ciekawych rzeczy. Stan taki trwa około 6 miesięcy. Natomiast, gdy wyjeżdża matka rodzinę osiąga głęboki kryzys. Z reguły dziećmi zajmują się dziadkowie. Po roku czasu życie rodziny zaczyna skupiać się wokół ojca pod warunkiem, że okaże się on na tyle silny, żeby zająć się dziećmi i nie popaść w nałogi.

Jak pisze A. Wachowiak wyjazdy jednego lub obu rodziców przyczyniają się do dezintegracji rodziny, w niektórych przypadkach prowadzi do jej dysfunkcji. Według tego autora dezorganizacja, dysfunkcja i dezintegracja to patologiczne przejawy zaburzające strukturę rodziny oraz jej funkcjonowanie. Rozdzielona rodzina przestaje spełniać swoje podstawowe funkcje: emocjonalną, socjalizującą, opiekuńczą, wychowawczą. Każda z tych funkcji niezbędna jest do prawidłowego rozwoju dzieci, po to by budować poczucie przynależności do społeczeństwa, oraz budować tożsamość kulturową⁹.

Każda nieobecność rodzica ma negatywny wpływ na wychowanie dzieci. W zależności od okresu trwania rozłąki. B. Walczak wyróżnił cztery okresy nieobecności rodziców:

- mniej niż 2 miesiące – minimalny wpływ na wychowanie dzieci,
- 2-4 miesiące – może dojść do nieznacznego osłabienia więzi w relacjach rodzic – dziecko, struktura ról w rodzinie pozostaje nienaruszona,
- od 6 miesięcy do 1 roku – istotny wpływ na socjalizację dziecka
- powyżej 1 roku – dezorganizacja rodziny, rodzic pozostający w domu przejmuje wszystkie funkcje, mogą wystąpić zaburzenia więzi¹⁰.

Z. Kawczyńska-Butrym pisze, że długotrwały pobyt za granicą może doprowadzić do rozbieżności między małżonkami. Inne priorytety mają osoby pozostające w kraju a inne osoby, które wyjechały za granicę¹¹. Osoba powracająca z migracji musi ponownie wcielić się w rolę męża/żony, ojca/matki. Sytuacja jest stresująca i może powodować konflikty.

Dzieci bardzo przeżywają migrację rodziców oraz sytuację, w której zostały postawione. Mają poczucie, że są niepotrzebne, czują się odrzucone.

⁹ A. Wachowiak, *Współczesne problemy socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2001, s. 50.

¹⁰ B. Walczak, *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze problemy migracji rodziców*, Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa 2009, s. 10–11.

¹¹ Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje zarobkowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu M.C. Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 77.

Rodzice nie zdają sobie sprawy z powagi sytuacji. Próbują sobie wmówić, że nic złego się nie dzieje. Najczęściej tłumaczą się tym, że przecież dzwonią do dzieci, że w dobie Internetu można porozmawiać przez Skype'a. Nie zdają sobie sprawy, że rozmowa telefoniczna nie rozwiąże sytuacji, a pozostawienie dzieci pod opieką innych dorosłych nie jest wystarczającym krokiem, ponieważ następstwem ich wyjazdów może być odczuwanie przez dzieci poczucia odrzucenia. Może to skutkować negatywnymi zachowaniami dziecka począwszy od wieku przedszkolnego a skończywszy na okresie adolescencji. Mogą pojawić się zachowania internalizacyjne i eksternalizacyjne¹². Zachowania internalizacyjne utożsamiane są z nadmierną kontrolą. Dziecko jest bierne, wycofane. Rodzice najczęściej nie wiedzą, z jakimi problemami boryka się dziecko.

Kiedy rodzice wyjeżdżają dziecko może odczuwać lęk. W *Słowniku Języka Polskiego* pod hasłem lęk znajduje się następująca definicja „uczucie trwogi, obawy przed czymś, łączy w sobie niepokój, napięcie, bezradność i brak pewności siebie. Jest konsekwencją braku poczucia bezpieczeństwa w kontaktach z najbliższymi i przyczyną wielu nieprawidłowych zachowań dzieci”¹³. By dziecko mogło prawidłowo się rozwijać powinno czuć się bezpieczne. Według A. Masłowa potrzeba bezpieczeństwa jako jedna z podstawowych pojawia się w sytuacji gdy zostają zaspokojone potrzeby fizjologiczne¹⁴. Nawet w sytuacji, gdy wyjeżdża tylko jeden z rodziców, dzieci nie są pewne siebie, obawiają się nowych sytuacji, odczuwają lęk przed niepowodzeniem, każdy następny dzień jest dla nich wyzwaniem. Lęk może objawiać się w postaci dolegliwości somatycznych: bezsenność, wymioty, moczenie nocne, różnego rodzaju bóle, zachowania agresywne, nieśmiałość, wycofanie. Dziecko w stanie dużego lęku nie może normalnie funkcjonować, nie umie podejmować decyzji, integrować się z innymi osobami. Swoje frustracje często rozładowuje na rodzicu, który pozostał w domu, obarczając go winą za wyjazd drugiego rodzica. W przypadku odczuwania chronicznego lęku dzieci mogą przyjąć dwie skrajne postawy. Pierwszą postawą jest ucieczka, wycofanie się z życia charakterystyczne dla zaburzeń internalizacyjnych. Drugą postawą są zachowania destrukcyjne, agresywne charakterystyczne dla zaburzeń eksternalizacyjnych. W czasach nam obecnych samotność utożsamia się z brakiem jakichkolwiek więzi emocjonalnych z drugim człowiekiem. Jako stan psychiczny samotność ma wpływ na egzystencję jednostki we wszystkich sferach życia. Zostaje zaburzony pogląd na świat, zmniejsza się poczucie sensu życia.

¹² A. Fidelus, *Gdy rodzice emigrują*, [w:] Nowa Szkoła, 2008, nr 6, ss. 37–43.

¹³E. Sobol (red.), *Mały Słownik Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 309

¹⁴ A. Masłowa, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 36.

Uczucie samotności, może spowodować, że dziecko zacznie szukać bliskości i zrozumienia na ulicy. Dziecko pozbawione uwagi i miłości traci kontrolę nad własnym życiem. Wyjście na ulice jest mechanizmem obronnym, po to by zapomnieć o sytuacji, w której się znalazły. Takie ucieczki są wyrazem swoistego buntu, chęcią zwrócenia na siebie uwagi. Mają nadzieję, że ich postępowanie sprawi, że rodzic wróci do domu. Zauważono, że dzieci z tej grupy przedstawiały zachowania charakteryzujące się wycofaniem oraz podporządkowaniem innym członkom grupy. Przypuszczalnie to lęk i samotność odczuwane w domu rodzinnym przyczyniły się do ukształtowania takich zachowań¹⁵.

Kategoria eurosieroctwa i jej piętnujące właściwości

Historia piętna społecznego sięga antycznej Grecji. W tamtych czasach piętnowano społecznie niewolników, czy zdrajców. W niehumanitarny sposób przypalano człowieka rozgrzanym żelazem bądź nacinano skórę nożem po to by powstała blizna zwana piętnem. Okaleczone w ten sposób osoby były rozpoznawalne z powodu widocznego piętna, marginalizowane i usuwane ze społeczeństwa. Piętno sygnalizowało, że ze statusem moralnym ich właściciela wiąże się coś nadzwyczajnego a zarazem złego¹⁶.

Obecnie piętno ma zbliżone znaczenie do pierwotnego i stygmatyzuje osobę na podstawie posiadanych przez nią właściwości. Piętno postrzegane jest jako unikatowy atrybut, który może dyskredytować człowieka. W różnych społeczeństwach ten sam atrybut może być inaczej postrzegany, każde społeczeństwo inaczej kategoryzuje ludzi. Co w jednym społeczeństwie może być wyznacznikiem piętna, w drugim paradoksalnie może być zaszczytem. Piętnująca cecha wyróżnia daną osobę od innych członków społeczeństwa i z tego powodu może stać się przyczyną negatywnych ocen. E. Goffman wyróżnił trzy rodzaje piętna:

- brzydotę cielesną – deformacje ciała,
- wady charakteru – tzw. wewnętrzna skaza,
- grupowe piętno rasy – przekazywane z pokolenia na pokolenie¹⁷.

Dwa w/w rodzaje piętna można zdiagnozować na podstawie patologicznych zjawisk takich jak: bezrobocie, alkoholizm, narkomania, próby samobójcze. Ostatni rodzaj piętna przekazywany przez przodków nakłada

¹⁵ B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży zachowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s.178.

¹⁶ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2005, s. 31.

¹⁷ *Ibidem*, s. 46.

na całą grupę etniczną ta samą skazę. Dlatego istnieje pogląd, że osoby czarnoskóre nie lubią pracować, cechuje ich agresywne zachowanie. W podobny sposób stygmatyzowane są eurosieroty – są to dzieci zaniebrywane przez rodziców, smutne i skrzywdzone.

Eurosieroctwo jest piętnem, atrybutem, który może dyskredytować dziecko. Skojarzenia nasuwają się same: eurosierota to przeważnie dziecko smutne, skłonne do depresji i prób samobójczych, sprawiające problemy wychowawcze, o niskiej motywacji do nauki. Badając eurosieroctwo nie analizuje się każdego przypadku indywidualnie, lecz jako przedstawiciela danej grupy, która posiada właściwości jej przypisane.

Podsumowanie

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna przekazuje z pokolenia na pokolenie podstawowe wartości i wzory zachowań na których młody człowiek opiera swoje dorosłe życie. Prawidłowo funkcjonująca rodzina zaspokaja wszystkie potrzeby swoich członków. Niestety nie wszystkie rodziny funkcjonują według tego schematu. Rozłąka spowodowana wyjazdem za granicę negatywnie wpływa na funkcjonowanie całej rodziny. Pozostały w kraju rodzic z powodu zbyt wielu obowiązków spoczywających na jego barkach nie jest w stanie sobie z nimi poradzić. Nie można generalizować, że dotyczy to wszystkich „podwójnych” rodziców, ponieważ są i tacy, którzy doskonale funkcjonują. Niestety jest ich zdecydowanie mniej niż tych, którzy nie radzą sobie z problemami.

Literatura

Fidelus A., *Gdy rodzice emigrują*, „Nowa Szkoła”, 2008, nr 6.

Gidens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012.

Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2005.

Kawczyńska – Butrym Z., *Migracje zarobkowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu M.C Skłodowskiej, Lublin 2009, s.77.

Kolet-Iciek A., *Ratuję eurosieroty, których nie ma*, „Dziennik Polski”, z dn. 10.12.2009.

Maslow A., *Motywacja i osobowość*, PWN, Warszawa 2009.

Sobol E., *Mały Słownik Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa 1993.

- Szendlak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.
- Ślusarczyk M., *Spory o edukację. Wczoraj i dziś*, Oficyna Wydawnicza ATM, Kraków 2010.
- Trusz S., *Efekt oczekiwań interpersonalnych w edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży zachowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Wachowiak A., *Współczesne problemy socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2001.
- Walczak B., *Społeczne, edukacyjne i wychowawcze problemy migracji rodziców*, Pedagogium Wyższej Szkoły Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa 2009.
- Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej – Curie, Lublin 2007.
- Wosk T., *Eurosieroctwo –rodzice na saksach, dzieci na rozdrożu*, „Sedno”, 2011, nr 9.

Źródło internetowe

<http://sp21.lublin.pl/nowa/download/zagrinfo.pdf> (online: 12.10.2016).

EURO-ORPHANS IN POLAND – NEGATIVE INFLUENCE OF PARENT'S MIGRATION FOR MONEY OVER CHILD

Summary

Trips abroad are changing people – both those who stay in the country and those who have left. Separation makes that people become indifferent, they don't care deeply about the other partner. Migrants become accustomed to another "better" life and each return to the family is necessity for them. Each day with family is torment for them and they are waiting impatiently to leave to their "new homeland", that makes them free from any duties.

Keywords: child, orphan, family, separation.

ROZDZIAŁ 11.

PARTYCYPACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ W KSZTAŁTOWANIU SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO – WYBRANE PROBLEMY

mgr Marcin Nowak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Ekonomii i Zarządzania
Katedra Gospodarki Opartej na Wiedzy

Słowa kluczowe: Samorząd terytorialny, społeczeństwo obywatelskie, partycypacja społeczna.

Wprowadzenie

Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie najistotniejszych aspektów dotyczących tworzenia i ewolucji samorządu w Polsce po 1989 r., roli jaką w tym procesie odegrała lokalna społeczność a także rozwiązań, mankamentów i wyzwań, które wiążą się z tzw. aktywnością obywatelską. Od samego początku istnienia III Rzeczypospolitej, fundamentalnym celem politycznym była decentralizacja władzy, poprzez odejście od mechanizmów wprowadzonych i utrwalonych w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz przekazanie kompetencji oddolnym inicjatywom obywatelskim. Przez ponad ćwierć wieku w społeczności lokalnej dojrzewała potrzeba większej partycypacji społecznej w zakresie wszelkich inicjatyw oddolnych i tworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Znalazło to swój wyraz w licznych pozytywnych zmianach, jakie cyklicznie wprowadzono do samorządowego krwioobiegu. Współczesny samorząd w Polsce nie jest jednak strukturą doskonałą i pomimo ponad 27 lat bogatej historii wciąż potrzebuje istotnych zmian i ulepszeń.

Tworzenie samorządu w Polsce po 1989 r.

Transformacja ustrojowa u schyłku lat 80. XX w. przyniosła istotne przeobrażenia w zakresie demokratyzacji życia publicznego i decentralizacji skostniałego systemu centralnego planowania. Jedną z jej form było zastąpienie istniejących w dobie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej fasadowych reprezentacji lokalnych społeczności, określanych mianem rad narodowych, samorządem gminnym. Podstawę prawną w tym względzie stanowi ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, regulująca między innymi zakres działania i zadania gminy. Ustawa szczegółowo określała również władze gminy, dzieląc je na uchwałodawczą – radę gminy i wykonawczą – zarząd gminy, na czele którego w zależności od wielkości gminy, stał wójt, burmistrz lub prezydent¹. 27 maja 1990 r. przeprowadzono wybory samorządowe, w wyniku których lokalne społeczności wybrały swoich przedstawicieli. Na uwagę zasługuje fakt, że w powojennej historii Polski, były to pierwsze całkowicie wolne wybory, pozbawione decyzji i wskazań „czynników odgórnych” i oparte wyłącznie na woli głosujących. Podkreślenie znaczenia i roli samorządu terytorialnego znalazło swoje miejsce w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., zapewniając decentralizację władzy a jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych². Samorządowi terytorialnemu został poświęcony również cały rozdział VII niniejszej ustawy zasadniczej, akcentujący jego samodzielność, subsydiarność oraz realizację zadań własnych służących zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej³.

Kolejny istotny krok w budowie samorządu w Polsce, stanowiła reforma przeprowadzona w 1998 r. przez rząd Jerzego Buzka, proponująca nowy podział administracyjny kraju. Zakładał on zmniejszenie liczby województw z 49 do 16⁴ oraz wprowadzenie nowych jednostek administracyjnych; powiatów⁵. W efekcie tych założeń 1 stycznia 1999 r. weszła w życie i ugruntowana została nowa, trójstopniowa struktura podziału terytorialnego kraju na gminy, powiaty i województwa. Kluczowym sukcesem reformy samorządowej stało się zatem, z jednej strony, rozszerzenie partycypacji obywateli w życiu publicznym, z drugiej zaś silniejsze osadze-

¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 1990 r. nr 16, poz.95).

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz.483).

³ *Ibidem*.

⁴ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. z 1998 r. nr.96, poz.603).

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów (Dz.U. z 1998 r. nr 103, poz.652).

nie decyzyjności samorządów na różnych szczeblach. Ważnym czynnikiem potęgującym demokratyzację samorządową było również wprowadzenie bezpośrednich wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów, co spersonalizowało proces wyłaniania przedstawicieli społeczeństwa i zwiększyło jego atrakcyjność⁶. Pierwsze wybory oparte na znowelizowanych zasadach odbyły się 27 października i 10 listopada 2002 r., a ich charakter do dnia dzisiejszego pozostał niezmienny.

Frekwencja wyborcza, mankamentem aktywności samorządowej

Ponad ćwierć wieku od pierwszych całkowicie wolnych wyborów samorządowych można zaobserwować pewne stałe tendencje obrazujące rolę i partycypację społeczności w wyłanianiu, ocenie oraz funkcjonowaniu lokalnego i regionalnego samorządu. Z wyłączeniem roku 1994, gdy po chwilowym „zachłyśnięciu się” demokracją, społeczeństwo wykazało potężny regres na polu aktywności wyborczej, frekwencja wyborcza wykazuje zbliżony poziom, oscylując w granicach 42-47 %. To oczywiście wyniki dalekie od doskonałości, obrazujące że ponad połowa osób uprawnionych do głosowania nie wykazuje aktywności w procesie wyłaniania własnych reprezentantów. Jeszcze gorzej sytuacja przedstawia się w zakresie uczestnictwa w II turze wyborów na wójtów, burmistrzów i prezydentów, gdzie frekwencja nigdy nie przekroczyła 40% uprawnionych do głosowania tabela 1.

Tabela 1. Procentowa frekwencja podczas wyborów samorządowych w latach 1990-2014

Data wyborów	Frekwencja I tura wyborów	Frekwencja II tura wyborów
1990 rok	42,27 %	-
1994 rok	33,78 %	-
1998 rok	45,45 %	-
2002 rok	44,23 %	35,02 %
2006 rok	45,99 %	39,69 %
2010 rok	47,32 %	35,31 %
2014 rok	47,40 %	39,97 %

Źródło: opracowanie na podstawie danych pkw i Wikipedii.

⁶ http://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/to-juz-24-lata-nowego-samorzadu-w-polsce-reforma-byla-na-raty,59941_1.html (online: 17.11.2016).

Wyniki te są jeszcze niższe od statystycznego uczestnictwa w głosowaniu podczas wyborów parlamentarnych, które pomimo dużych różnicowań frekwencyjnych w ogólnym bilansie przedstawiają się znacznie korzystniej tudzież podczas wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, charakteryzujących się najwyższą frekwencją – tabela 2.

Tabela 2. Procentowa frekwencja podczas wyborów parlamentarnych i wyborów na Prezydenta RP w latach 1989-2015

Data wyborów	Frekwencja w wyborach parlamentarnych	Frekwencja w wyborach na Prezydenta RP
1989 rok	62,70% (II tura- 25,31 %)	-
1990 rok	-	60,63 % (II tura- 53,40%)
1991 rok	43,20 %	-
1993 rok	52,13 %	-
1995 rok	-	64,70 % (II tura- 68,23%)
1997 rok	47,93%	-
2000 rok	-	61,12%
2001 rok	46,29%	-
2005 rok	40,57%	49,74% (II tura- 50,99%)
2007 rok	53,88%	-
2010 rok	-	54,94% (II tura- 55,31%)
2011 rok	48,92%	-
2015 rok	50,92%	48,96% (II tura- 55,34%)

Źródło: opracowanie na podstawie danych pkw i Wikipedii.

Nie sposób jednoznacznie stwierdzić, co stanowi główny powód takiego stanu rzeczy, bo przecież właśnie na szczeblu lokalnym społeczeństwo posiada największe możliwości w zakresie wywierania wpływu na otaczającą je rzeczywistość i wyboru własnych reprezentantów. Być może jest to efekt słabej popularyzacji wyborów w mediach i przestrzeni publicznej, być może krótki jednodniowy termin głosowania a także dostępność do głosowania w tym brak możliwości głosowania w systemie elektronicznym. Faktem bezspornym jest natomiast to, że frekwencja w wyborach samorządowych w Polsce jest znacznie niższa od krajów demokracji zachodniej. Dla porównania podczas tegorocznych wyborów samorządowych w Niemczech w landzie Saksonia-Anhalt frekwencja wyniosła 61,1%

zaś w Badenii-Wirtembergii i Nadrenii-Palatynacie 70,4%⁷. Z kolei w Szwecji stała frekwencja wyborcza w kolejnych wyborach samorządowych wynosi około 80%, choć należy odnotować jednak, że te odbywają się razem z wyborami parlamentarnymi⁸.

Od wielu lat rozważane są zatem propozycje zwiększenia aktywności obywatelskiej na polu uczestnictwa w wyborach, poprzez kampanie medialne, popularyzowanie idei tworzenia jednomandatowych okręgów wyborczych czy wprowadzenia głosowania przez internet. Osobną, choć związaną z frekwencją wyborczą, kwestią jest koncepcja obniżenia w Polsce czynnego prawa wyborczego do 17. a nawet 16. roku życia. Takie rozwiązanie z powodzeniem stosowane jest w Austrii, gdzie szesnastolatki po raz pierwszy uzyskały prawo głosowania podczas wyborów parlamentarnych w 2008 r.⁹

Jednostki pomocnicze samorządu

Pomimo niedoskonałości frekwencyjnej w kolejnych wyborach samorządowych, od wielu lat można dostrzec rosnącą chęć partycypacji mieszkańców w samorządowym życiu publicznym i tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego. Przykładem obrazującym tę tendencję jest coraz powszechniejsze uczestnictwo czynnika społecznego w wyborach do ciał pomocniczych samorządów gminnych. Możliwość ich tworzenia zawarta jest w art. 5 ustawy o samorządzie terytorialnym, na bazie którego gmina w drodze uchwały, po przeprowadzeniu konsultacji z mieszkańcami lub z ich inicjatywy, może tworzyć jednostki pomocnicze takie jak sołectwa, dzielnice a także osiedla¹⁰. Szczegółowe zasady tworzenia i określenia zasięgu terytorialnego rad dzielnic regulują statuty poszczególnych gmin. Do kompetencji rad dzielnic należy między innymi realizacja zadań związanych z dzielnicą, zaspokajanie potrzeb jej mieszkańców i promowanie idei samorządowego społeczeństwa obywatelskiego. Rady dzielnic posiadają własne statuty i dysponują również środkami finansowymi na prowadzenie działalności tzw. rezerwą celową zapisywaną w corocznym budżecie gminy. Mankamentem rad dzielnic pozostaje jednak w dalszym ciągu niska

⁷ K. Domagała, *Wybory do landtagów. Dwucyfrowe wyniki dla AfD*, 14.03.2016, <http://www.dw.com/pl/wybory-do-landtag%C3%B3w-dwucyfrowe-wyniki-dla-afd/a-19114452> (online: 18.11.2016).

⁸ http://wyborcza.pl/1,91446,16649959,Szwecja_Frekwencja_w_wyborach_samorzadowych__80.html (online: 18.11.2016).

⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Wybory_parlamentarne_w_Austrii_w_2008_roku (online: 18.11.2016).

¹⁰ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 2016 poz. 446).

frekwencja, podczas wyboru jej reprezentantów tzw. członków rady dzielnicy, która w większości miast oscylowała w okolicach 10%. Dla przykładu w Lublinie średnia frekwencja wyborcza wyniosła 7,49%¹¹, w Gdyni 8,96¹², zaś w Katowicach 11%¹³. W związku z tym w dyskusji publicznej coraz częściej pojawiają się argumenty zwiększenia kompetencji rad dzielnic, co ma służyć dalszemu progresowi aktywności obywatelskiej. Jedną z najważniejszych organizacji proponujących gruntowną reformę rad dzielnic jest Fundacja Wolności, prowadząca cykliczne konsultacje w tym zakresie i propagująca liczne rozwiązania w tym zwiększenie rezerwy celowej w obszarze funkcjonowania jednostek pomocniczych samorządu a nawet wprowadzenie w zakres ich kompetencji inicjatywy uchwałodawczej¹⁴. Istotnym polem do dyskusji jest również kształt „budżetu” rad dzielnic, dzielony na ogół równo pomiędzy poszczególne jednostki pomocnicze działające na obszarze gminy. Ciekawy wyjątek na tym polu stanowi Gdańsk, gdzie budżet poszczególnych rad dzielnic jest mocno zróżnicowany i zależy od liczby mieszkańców dzielnicy pomnożonej o tzw. kwotę bazową będącą pochodną frekwencji w danej dzielnicy¹⁵.

Budżet obywatelski

Niezależnie od wszystkich obowiązujących wariantów stałym dostrzegalnym kierunkiem jest zwiększanie udziału społeczności dzielnic w procesach decyzyjnych zamieszkanych przez nie jednostek administracyjnych. Ważnym elementem tego działania jest tworzenie budżetów obywatelskich, określanych niekiedy mianem budżetów partycypacyjnych. Naczelnym celem przyświecającym realizacji tego projektu jest aktywizowanie oddolnych działań obywatelskich, w wyniku których każdy mieszkaniec gminy może decydować o sposobie wydawania środków publicznych. Prekursorem na tym polu był Sopot, który już w 2011 r., jako pierwszy w Pol-

¹¹ <http://lublin.eu/rady-dzielnic/wyniki-wyborow-do-ad-zielnic/wybory-2015/> (online: 17.11.2016).

¹² P. Szczerba, *Rady dzielnic w Gdyni wybrane*, 30.03.2015, <http://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Rady-dzielnic-w-Gdyni-wybrane-Frekwencja-ok-9-proc-n89044.html> (online: 17.11.2016).

¹³ M. Bulsa, *Bardzo mała frekwencja w wyborach do rad dzielnic. Mieszkańcy niezainteresowani?*, 28.04.2016, <http://www.infokatowice.pl/2016/04/28/mala-frekwencja-wyborach-rady-dzielnic-mieszkancy-niezainteresowani/> (online: 17.11.2016).

¹⁴ http://www.fundacijawolnosc.org/realizowane_projekty/monitoring-rad-dzielnic/ (online: 17.11.2016).

¹⁵ E. Oleksy, *Rady dzielnic w Gdańsku*, 08.04.2016, <http://www.dziennikbałtycki.pl/wiadomosci/gdansk/a/rady-dzielnic-w-gdansk,9849846/> (online: 17.11.2016).

sce, zainicjował program realizacji budżetu obywatelskiego. Dzięki temu mieszkańcy gminy otrzymali możliwość zgłaszania własnych propozycji budżetowych, które następnie w wyniku głosowania zostały przekazane do realizacji¹⁶. Obecnie budżet obywatelski na poziomie rad gminy funkcjonuje w licznych ośrodkach Polski w tym między innymi w Poznaniu, Gdańsku, Wrocławiu, Krakowie i Lublinie, aktywizując tysiące obywateli.

Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza

Ważnym elementem wzmacniającym lokalną aktywność obywatelską jest wprowadzenie do samorządowego krwioobiegu tzw. obywatelskich inicjatyw uchwałodawczych. O zakresie podmiotów uprawnionych do inicjatywy uchwałodawczej decydują statuty gmin, które powierzają je władzy wykonawczej: wójtom, burmistrzom i prezydentom tudzież radnym gminy, określając jednocześnie minimalną liczbę radnych posiadającej takie prawo. W ostatnim okresie w licznych ośrodkach gminnych inicjatywa obywatelska przekazana została również bezpośrednio samym mieszkańcom, przy czym jej regulacje formalno-prawne uzależnione zostały od statutowego zapisu. We Wrocławiu z wnioskiem o podjęcie uchwały wystąpić może co najmniej 1% mieszkańców posiadających czynne prawo wyborcze i wpisanych do stałego rejestru wyborców¹⁷, zaś w Lublinie inicjatywę tę posiada grupa co najmniej 1000 mieszkańców wpisanych do rejestru gminy¹⁸. Liczby te są jednak mocno zróżnicowane i zależą od autonomicznej decyzji władz samorządowych. Wśród powiatów grodzkich które wykazują najdalej idący liberalizm w tym względzie wskazać należy Włocławek, gdzie minimalna wymagana liczba osób do złożenia uchwały obywatelskiej wynosi 100 i Olsztyn 150 osób, natomiast największa liczba podpisów wymagana jest w Płocku i Grudziądzu, wynosząc odpowiedni 3 i 5 tysięcy¹⁹. Inicjatywy uchwałodawcze, niezależnie od wymogów formalno-

¹⁶ E. Stokłuska, *Opis przykładu partycypacji. Budżet obywatelski w Sopocie*, 01.10.2011, http://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/09/praktyka_budzet_obywatelski_sopot.pdf (online: 17.11.2016).

¹⁷ Dziennik Urzędowy Województwa Dolnośląskiego z dnia 2 marca 2016 roku, uchwała nr XXI/460/16 rady Miejskiej Wrocławia z dnia 25 lutego 2016 r. zmieniająca uchwałę nr XXVI/276/96 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 17 maja 1996 r. w sprawie przyjęcia Statutu Wrocławia w brzmieniu uzgodnionym z Prezesem Rady Ministrów, poz. 1107.

¹⁸ Uchwała nr 351/XX/2008 Rady Miasta Lublin z dnia 29 maja 2008 r. w sprawie zmiany Statutu Miasta Lublin.

¹⁹ A. Widera, *Statut rady: inicjatywa uchwałodawcza rzadko w rękach mieszkańców*, 10.03.2015, http://www.portalsamorzadowy.pl/komunikacja-spoeczna/statut-rady-inicjatywa-uchwalodawcza-rzadko-w-rekach-mieszkanow,68241_1.html (online: 18.11.2016).

prawnych dają mieszkańcom możliwości decydowania o lokalnym stanowieniu prawa w zakresie przewidzianym w kompetencjach samorządu.

Odpartyjnienie i odpolitycznienie samorządów

Istotnym elementem prawidłowego funkcjonowania jednostek samorządowych, akcentowanym przez licznych ekspertów zajmujących się niniejszą problematyką jest potrzeba jego odpartyjnienia, niekiedy mylnie przedstawiana jako odpolitycznienie. Od polityki na szczeblu samorządowym nie da się oczywiście całkowicie uwolnić zwłaszcza, że stanowi ona element składowy ważnych procesów i decyzji politycznych w sprawowaniu władzy w terenie. Czym innym jest jednak odpartyjnienie lokalnych ciał uchwałodawczych, zwłaszcza na poziomie gminy, co wydaje się procesem bardziej realnym. Nie oznacza to oczywiście wprowadzenia jako warunku sine qua non zakazu startu partii politycznych czy ich działaczy w wyborach samorządowych. Kluczową kwestią jest natomiast uwolnienie członków rad gmin, powiatów oraz sejmików wojewódzkich a przede wszystkim wójtów, burmistrzów i prezydentów od wykonywania dyrektyw partyjnych opartych na decyzjach odgórnych i zapisach programowych formacji partyjnej. Niemal od początku istnienia samorządu powszechnym zjawiskiem jest niestety permanentne wykorzystywanie samorządu jako poligonu doświadczalnego w starciu partii politycznych i realizacji celów ich liderów. Próby wpływania na samorządowców poprzez narzucanie decyzji „odgórnych” stanowi swoiste wynaturzenie istoty funkcjonowania samorządu a poprzez ograniczenie a nawet likwidację jego samodzielności, odtwarza się system centralnego zarządzania społeczeństwem. Istotną kwestią prawidłowego funkcjonowania samorządu jest wzmocnienie pozycji radnych poprzez przeznaczenie dla nich dodatkowych środków pieniężnych na zamawianie wzorem parlamentarzystów analiz i ekspertyz prawnych a także formalno-prawne uniezależnienie ich od lokalnej władzy wykonawczej²⁰. W chwili obecnej nie istnieje bowiem ustawy zakaz zatrudniania radnych w instytucjach i spółkach prawa handlowego należących do gmin. Taki stan rzeczy może generować patologiczne sytuacje, w wyniku których radny nie tylko pobiera wynagrodzenie z ocenianej przez siebie jednostki ale także staje się zależny od organu wykonawczego samorządu terytorialnego sprawującego w niej funkcję kontroli nadzorczej. Zatrudnianie radnych w instytucjach i spółkach nale-

²⁰ P. Filar, Ł. Maślanka, *Jak zreformować samorząd terytorialny?*, 29.05.2015, <http://www.obserwatorkonstytucyjny.pl/debaty/jak-zreformowac-samorzad-terytorialny/3/> (online: 17.11.2016).

zących do gminy stanowi w skali kraju zjawisko powszechne. Spośród 40 radnych miasta Łódź aż 8 pracuje w spółkach miejskich, a 6 kolejnych zatrudnionych jest w wojewódzkiej administracji samorządowej²¹. Podobnie, sytuacja prezentuje się we Wrocławiu, gdzie w liczącym 37 osób lokalnym ciele uchwałodawczym, 10 radnych zasiada w miejskich jednostkach lub spółkach podległych miastu²². Oprócz stałych etatów, radni wykonują również inne zadania oparte na mieniu i finansach gminy, w wyniku których pobierają stałe wynagrodzenia. Dobrym przykładem na tym polu jest Lublin, gdzie z 31 radnych, 6 zasiada w działającej przy Prezydencie Miasta płatnej Komisji ds. Rozwiązywania Problemów Alkoholowych²³. Niniejszy stan rzeczy nie tylko uzależnia radnych od samorządowej władzy wykonawczej lecz również powoduje sytuację ich bezpośredniego wpływu na kształt budżetu komisji, czyli również na własne wynagrodzenie. Można mówić zatem o ewidentnym konflikcie interesu, w którym radni przestają być obiektywnymi i bezstronnymi reprezentantami społeczności, uzależniając podjęte przez siebie decyzje od własnych korzyści.

Zmiana ordynacji wyborczej – wprowadzenie JOWów

Jednym z postulatów odpartyjnienia samorządów na wszystkich szczeblach jest zmiana dotychczas obowiązującej ordynacji wyborczej poprzez wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych tzw. JOWów, w których zwycięzca „bierze wszystko”. Pozwoliłyby one uwolnić kandydatów od wszechobecnych mechanizmów oraz namaszczeń partyjnych i uczynić ich odpowiedzialnymi jedynie przed wyborcami. Mankamentami JOWów jest natomiast pozbawienie znacznej części społeczności własnej reprezentacji i „zabetonowanie” sceny samorządowej przez wąską grupę osób i formacji. Pytanie o potrzebę wprowadzenia w Polsce jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do niższej izby parlamentu Rzeczypospolitej Polskiej pojawiło się skądinąd jako element składowy ogólnokrajowego referendum 2015 r., nie zyskując jednak szerszego poparcia

²¹ M. Darda, *Rada Miejska w Łodzi. Bezrobotny radny? Nigdy*, 11.05.2016, <http://www.dzienniklodzki.pl/wiadomosci/lodz/a/rada-miejska-w-lodzi-bezrobotny-radny-nigdy,9978019/> (online: 17.11.2016).

²² M. Gadawa, *Spółki, urzędy, prywatne firmy. Zobacz gdzie zarabiają wrocławscy radni*, 12.04.2016, <http://www.gazetawroclawska.pl/polityka/a/spolki-urzed-y-prywatne-firmy-zobacz-gdzie-zarabiaja-wroclawscy-radni,9863529/> (online: 17.11.2016).

²³ D. Smaga, *Ile Lublin wydaje na komisję antyalkoholową?*, 20.09.2015, <http://www.dziennikwschodni.pl/lublin/ile-lublin-wydaje-na-komisje-antyalkoholowa-szkolenie-powinno-trwac-45-godzin-radnym-wystarczyly-4-godziny,n,1000167015.html> (online: 17.11.2016).

społecznego. Co prawda zdecydowana większość uczestników głosowania 78,75% odpowiedziała twierdząco na postulat stworzenia JOWów, jednak wobec niezwykle niskiej frekwencji, wynoszącej zaledwie 7,80% w skali kraju, referendum nie było wiążące²⁴. Można zatem stwierdzić z dużą dozą prawdopodobieństwa, że w przypadku analogicznego pytania postawionego w kontekście samorządu, zainteresowanie wprowadzeniem takiego rozwiązania nie byłoby większe. Temat ten jak i inne nakreślone przeze mnie zagadnienia, w dalszym ciągu permanentnie wywoływany jest w przestrzeni publicznej, dając asumpt do różnych dyskusji i rozważań w kontekście udoskonalenia samorządowego krwioobrotu i zwiększenie w nim roli czynnika społecznego.

Podsumowanie

W chwili obecnej ćwierćwieczną historię i stan w jakim znajduje się samorząd Rzeczypospolitej Polskiej ocenić należy pozytywnie. Najważniejszymi sukcesami na tym polu są bez wątpienia: zdecentralizowanie władzy, wzmocnienie obywatelskiego charakteru samorządu a także zwiększanie wpływu mieszkańców na lokalne procesy decyzyjne. Nie sposób nie zauważyć jednak istotnych niedoskonałości tj. stosunkowo niska frekwencja wyborcza, sposób wyłaniania reprezentantów, upartyjnienie samorządu, czy utrata pełnej niezależności przez władzę w kontekście rzetelności sprawowanego mandatu zaufania społecznego. Są to z pewnością wyzwania, przed którymi samorząd Rzeczypospolitej Polskiej stanie na przestrzeni kolejnego ćwierćwiecza.

Literatura

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz.483).

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. z 1998 r. nr.96, poz.603).

²⁴http://referendum2015.pkw.gov.pl/aktualnosci/0/51_OBWIESZCZENIE_PANSTWOWE_J_KOMISJI_WYBORCZEJ_z_dnia_7_wrzesnia_2015_r_o_wynikach_glosowania_i_wyniku_referendum_przeprowadzonego_w_dniu_6_wrzesnia_2015_r (online: 17.11.2016)

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 2016 poz. 446).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów (Dz.U. z 1998 r. nr 103, poz.652).
- Uchwała nr XXI/460/16 rady Miejskiej Wrocławia z dnia 25 lutego 2016 r. zmieniająca uchwałę nr XXVI/276/96 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 17 maja 1996 r. w sprawie przyjęcia Statutu Wrocławia w brzmieniu uzgodnionym z Prezesem Rady Ministrów, poz. 1107 (Dz. Urz. Województwa Dolnośląskiego z dnia 2 marca 2016 roku).
- Uchwała Rady Miasta Lublin nr 351/XX/2008 z dnia 29 maja 2008 r.

Źródła internetowe

- Bulsa M., *Bardzo mała frekwencja w wyborach do rad dzielnic. Mieszkańcy niezainteresowani?*, 28.04.2016,
<http://www.infokatowice.pl/2016/04/28/mala-frekwencja-wyborach-rady-dzielnicy-mieszkanicy-niezainteresowani/>
(online: 17.11.2016).
- Darda M., *Rada Miejska w Łodzi. Bezrobotny radny? Nigdy.*,
„Dziennik Łódzki” 11.05.2016,
<http://www.dzienniklodzki.pl/wiadomosci/lodz/a/rada-miejska-w-lodzi-bezrobotny-radny-nigdy,9978019/> (online: 17.11.2016),
- Filar P., Maślanka Ł., *Jak zreformować samorząd terytorialny?*, „Obserwator Konstytucyjny”
29.05.2015,<http://www.obserwatorkonstytucyjny.pl/debaty/jak-zreformowac-samorzad-terytorialny/3/> (online: 17.11.2016),
- Gadawa M., *Spółki, urzędy, prywatne firmy. Zobacz gdzie zarabiają wrocławscy radni*, „Gazeta Wrocławska” 12.04.2016,
<http://www.gazetawroclawska.pl/polityka/a/spolki-urzed-y-prywatne-firmy-zobacz-gdzie-zarabiaja-wroclawscy-radni,9863529/> (online: 17.11.2016),
- Oleksy E., *Rady dzielnic w Gdańsku*, „Dziennik Bałtycki” 08.04.2016,
<http://www.dziennikbaltycki.pl/wiadomosci/gdansk/a/rady-dzielnic-w-gdansk,9849846/> (online: 17.11.2016),
- Stokłuska E., *Opis przykładu partycypacji. Budżet obywatelski w Sopocie*, 01.10.2011, http://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/09/praktyka_budzet_obywatelski_sopot.pdf
(online: 17.11.2016).
- Smaga D., *Ile Lublin wydaje na komisję antyalkoholową?*, „Dziennik Wschodni” 20.09.2015,
<http://www.dziennikwschodni.pl/lublin/ile-lublin-wydaje-na-komisje-antyalkoholowa-szkolenie-powinno-trwac-45-godzin->

radnym-wystarczyly-4-godziny,n,1000167015.html
(online: 17.11.2016),

Widera A., *Statut rady: inicjatywa uchwałodawcza rzadko w rękach miesz-*
kańców,

10.03.2015,[http://www.portalsamorzadowy.pl/komunikacja-
spoleczna/statut-rady-inicjatywa-uchwalodawcza-rzadko-w-
rekach-mieszkanow,68241_1.html](http://www.portalsamorzadowy.pl/komunikacja-spoleczna/statut-rady-inicjatywa-uchwalodawcza-rzadko-w-rekach-mieszkanow,68241_1.html) (online: 18.11.2016).

<http://www.fundacjawolnosc.org> (online: 17.11.2016),

<http://isp.org.pl>. (online: 17.11.2016),

<http://lublin.eu> (online: 17.11.2016),

<http://www.portalsamorzadowy.pl> (online: 17.11.2016),

<http://referendum2015.pkw.gov.pl> (online: 18.11.2016),

<http://wyborcza.pl> (online: 18.11.2016),

<https://pl.wikipedia.org/wiki> (online: 17.11.2016)

PARTICIPATION OF THE LOCAL COMMUNITY IN THE FORMING OF THE LOCAL SELF- GOVERNMENT - SELECTED PROBLEMS

Summary

The history of modern self – government can be traced back to 1990, when after elections after, representatives of local legislative body were elected, who in turn elected from among themselves executive power. Its basic aim was the decentralisation of the self and passing the biggest dose of competencies to citizen's initiatives (grass-roots moments) . A modern self – government now, is still open for new challenges accenting needs of bigger citizens' influence on the shape and character of their everyday life, contending with numerous deficiencies and imperfections.

Keywords: Local self-government, civil society, public participation.

ROZDZIAŁ 12.

BUDŻET PARTYCYPACYJNY A DOBRE PRAKTYKI W SAMORZĄDZIE GMINNYM NA PRZYKŁADZIE TORUNIA

mgr Piotr Pięta

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych

Słowa kluczowe: budżet partycypacyjny, dobre praktyki, samorząd lokalny.

Wprowadzenie

Idea budżetu partycypacyjnego polega na włączeniu mieszkańców w proces decydowania o alokacji określonych środków finansowych w wybranych obszarach wydatkowania. Projekt ten został opracowany oraz pierwszy raz zastosowany w Ameryce Południowej, w brazylijskim mieście Porto Alegre na przełomie lat 80. i 90. XX w.¹ Pomysł ten w krótkim czasie został również zaadaptowany w państwach pozostałych kontynentów. Choć na świecie od kilkudziesięciu lat jest to powszechna forma angażowania społeczności lokalnych, w Polsce pomysł ten został implementowany dopiero w 2011 r. w Sopocie². Od tego momentu budżet partycypacyjny został rozpowszechniony w całej Polsce, a wielu gminach został na stałe wpisany w harmonogram corocznych przedsięwzięć organizowanych przez lokalne samorzady. Niewątpliwie specyficzną cechą budżetu partycypacyjnego w Polsce jest brak regulacji ustawowych odnośnie jego funkcjonowania. Wobec czego samorzady mają dużą swobodę w sporządzaniu

¹ A. P. Pimentel Walker, *Embodied identity and political participation: Squatter's engagement in the Participatory Budget in Brazil*, „Journal of the Society for Psychological Anthropology” 2013, nr 2(41).

² W. Kębłowski, *Budżet Partycypacyjny, Ewaluacja*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2014, s. 4.

prawnych ram regulujących zasady oraz przebieg poszczególnych etapów lokalnych budżetów partycypacyjnych. Okoliczności te sprzyjają również wdrażaniu tzw. dobrych praktyk, które można zdefiniować jako działania o trwałym i powtarzalnym charakterze, dające pozytywne rezultaty, które można zastosować w innym miejscu w podobnych warunkach oraz posiadające potencjał innowacyjny w danym obszarze³.

Celem niniejszego rozdziału jest wskazanie i przedstawienie konkretnych przykładów działań pomiędzy władzami lokalnymi, a mieszkańcami i organizacjami pozarządowymi, w trakcie budżetu partycypacyjnego organizowanego w Toruniu w latach 2013-2016, które można określić mianem dobrych praktyk w relacjach pomiędzy wskazanymi podmiotami.

Budżet partycypacyjny w Toruniu – geneza i dotychczasowe doświadczenia

Pomysł zorganizowania w Toruniu pierwszego budżetu partycypacyjnego został przedstawiony 3 września 2012 r. przez radnych Platformy Obywatelskiej w trakcie zorganizowanej przez nich konferencji prasowej. Wydarzenie to zapoczątkowało dyskusje nad możliwymi rozwiązaniami, a ostatecznym rezultatem rozmów była decyzja o zorganizowaniu pilotażu⁴. W pierwszym półroczu 2013 r. przeprowadzona została pilotażowa edycja budżetu partycypacyjnego w Toruniu. Na inwestycje próbnego projektu przeznaczono 2 mln zł. Przedsięwzięcie przeprowadzono w formie konsultacji społecznych pod hasłem „Sam zdecyduj na co wydać 2 miliony”. Celem projektu pilotażowego było zebranie doświadczeń przydatnych w procesie konstruowania budżetu partycypacyjnego dla Torunia na kolejne lata. Lista projektów poddanych pod głosowanie została wyselekcjonowana z wniosków składanych przez mieszkańców, rady okręgów, radnych oraz organizacje pozarządowe do budżetu miasta na rok 2012 i 2013, które zebrano podczas spotkań prezydenta miasta z mieszkańcami oraz w trakcie bieżącej pracy jednostek organizacyjnych⁵. Spośród ponad dwustu projektów wybrano 28, które możliwe były do zrealizowanie

³A. Karwińska, D. Wiktor, *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2008, nr 6.

⁴M. Popławski, *Budżet partycypacyjny a lokalne programy wyborcze. Analiza na przykładzie Torunia*, [w:] Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014, pod red. D. Pleckiej i Z. Osmólskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 142.

⁵http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/ks_budzet_party_2013_lista_projektow.pdf, (online: 15.10.2016).

w trakcie bieżącego roku. Do realizacji miały być przeznaczone projekty, które uzyskały najwięcej głosów mieszkańców, aż do wyczerpania puli 2 mln zł⁶.

Ostatecznie poprzez głosowanie mieszkańcy wybrali osiem projektów przeznaczonych do realizacji⁷. Natomiast przebieg procesu był krytykowany głównie z dwóch powodów. Kontrowersyjny był między innym arbitralny wybór projektów poddanych pod głosowanie, którego dokonali władarze miasta. Ponadto wskazywano, iż selekcja wniosków pominęła dwa okręgi miasta, w konsekwencji czego mieszkańcy tych obszarów byli *de facto* wykluczeni z procesu budżetu partycypacyjnego – tabela 1.

Tabela 1. Liczba projektów poddanych pod głosowanie mieszkańców w poszczególnych okręgach w pilotażowym budżecie partycypacyjnym Torunia

Okręg	Liczba projektów
- Wrzosey	Siedem projektów
- Stawki	Cztery projekty
- Jakubskie-Mokre - Bielawy-Grębocin	Po trzy projekty
- Bydgoskie - Kaszczorek - Satromiejskie - Rudak	Po dwa projekty
- Rubinkowo - Czerniewice - Chełmińskie	Po jednym projekcie
- Skarpa - Podgórz	Brak projektów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lista projektów (zadań) poddanych pod głosowanie mieszkańców, online: http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/ks_budzet_party_2013_lista_projektow.pdf, (16.10.2016).

Prace nad pierwszym budżetem partycypacyjnym Torunia rozpoczęły się na początku 2013 r. Powołany, przez prezydenta Michała Zaleskiego, zespół ds. opracowania propozycji modelu budżetu partycypacyjnego dla Torunia po raz pierwszy spotkał się 17 stycznia. Grupę tworzyło siedemnaście osób, wśród których znaleźli się przedstawiciele rady miasta (czterech radnych, po jednym przedstawicielu PiS, PO, SLD i Czasu Gospodarzy), rad

⁶<http://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/torun-ustala-budzet-partycypacyjny,47183.html>, (online: 15.10.2016).

⁷<http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-znamy-wyniki>, (online: 15.10.2016).

okręgów (trzech, których wybrano w trakcie zebrania ogólnego członków rad okręgów działających na terenie Gminy Miasta Toruń), organizacji pozarządowych (trzech rekomendowanych przez liczące się stowarzyszenia i fundacje), Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dwóch desygnowanych do zespołu przez JM Rektora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu) oraz Urzędu Miasta Torunia (pięciu członków desygnowanych przez Prezydenta Miasta Torunia, wśród nich skarbnik Torunia, który pełnił funkcję przewodniczącego zespołu)⁸. Głównym zadaniem zespołu było opracowanie propozycji modelu budżetu partycypacyjnego dla Torunia. W tym zakresie najistotniejsze było określenie dziedzin funkcjonowania miasta, w ramach których wydzielone zostaną środki finansowe w budżecie partycypacyjnym. Ustalano również rodzaj podmiotów uprawnionych do składania wniosków do budżetu partycypacyjnego, sposobu ich składania oraz przygotowanie szczegółowego terminarzu, który wyznaczałby ramy czasowe na składanie i rozpatrywanie wniosków. Ponadto rozważano kryteria i sposób oceny wniosków do budżetu partycypacyjnego. Zespół był także zobowiązany do opracowania zasad regulujących proces konsultacji społecznych dotyczących opracowania modelu budżetu partycypacyjnego⁹.

Posiedzenie rady miasta, na którym ostatecznie uregulowane zostały kwestie dotyczące budżetu partycypacyjnego w Toruniu odbyło się 23 listopada 2013 r. W trakcie posiedzenia uwzględniono autopoprawki oraz opinie sześciu komisji działających w Urzędzie Miasta Torunia. Kolejnym etapem obrad była dyskusja oraz głosowanie nad poprawkami do projektu uchwały¹⁰. Pierwsza „właściwa” edycja budżetu partycypacyjnego w Toruniu rozpoczęła się 26 listopada 2016 r. Od tego dnia do 16 grudnia trwało zbieranie wniosków z propozycjami projektów. Dzień po zakończeniu etapu składania wniosków rozpoczęto weryfikację zebranych propozycji, która trwała do 21 stycznia 2014 r. Następnie w dniach od 25 stycznia do 3 lutego 2014 r. przeprowadzono głosowanie na wyselekcjonowane projekty¹¹. Wyniki głosowania zostały przedstawione 14 lutego 2014 r. Mieszkańcy wybrali 43 projekty (około 30% wszystkich propozycji) do realizacji w ramach budżetu partycypacyjnego. W procedurze uczestniczyło przeszło 22 tys. mieszkańców Torunia (13,2% uprawnionych), którzy oddali blisko 65 tys. ważnych głosów. Najpopularniejsze okazały się projekty o charakterze rekreacyjnym (place zabaw, siłownie, boiska) – 53%, a także drogowe (ulice, sygnalizacje) – 19%¹².

⁸ <http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-na-start>, (online: 16.10.2016).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ http://www.bip.torun.pl/sesje_det.php?Kod=1055&R=1&page=3, (online: 16.10.2016).

¹¹ <http://www.torun.pl/pl/node/171048>, (online: 16.10.2016).

¹² <http://www.torun.pl/pl/wyniki-glosowania-0>, (online: 17.10.2016).

Regulamin budżetu partycypacyjnego w Toruniu przewidywał tworzenie edycji na kolejne lata w stałych terminach. Zgodnie z jego zapisami procedura powinna rozpocząć się 25 lutego od podania informacji o wysokości puli pieniężnej kolejnej edycji. Zakończenie odbywa się wraz z ogłoszeniem listy wybranych projektów, które wyznaczono na 25 lipca roku poprzedzającego dany rok, na który ustalany jest budżet partycypacyjny¹³. Choć pojawiały się pewne propozycje, które miałyby polegać na stworzeniu kilku kategorii wnioskodawców, wśród których oddzielną stanowiłyby instytucje publiczne jak np. szkoły, przedszkola itp., to do tej pory regulamin budżetu partycypacyjnego w Toruniu pozostały w niezmienionej formie¹⁴. Jednakże we wrześniu 2016 r. prezydent Torunia zdecydował o powołaniu grupy roboczej ds. ewaluacji i przygotowania propozycji zmian regulaminu budżetu partycypacyjnego. Skład zespołu, podobnie jak w przypadku grupy ds. stworzenia regulaminu budżetu partycypacyjnego w Toruniu, tworzą przedstawiciele Rady Miasta Torunia, rad okręgów, pracowników naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, lokalnych organizacji pozarządowych oraz pracownicy Urzędu Miasta Torunia. Główne zadania, do zrealizowania których powołano wspomnianą grupę to między innymi: dokonanie oceny dotychczasowych rozwiązań proceduralnych, analiza efektów, skuteczności oraz trafności wykorzystanych narzędzi, zebranie opinii różnych środowisk, a także sporządzenie raportu z przeprowadzonej ewaluacji¹⁵.

Pewna stabilizacja dostrzegalna jest również w przypadku projektów składanych przez mieszkańców w czterech dotychczas zorganizowanych edycjach budżetu partycypacyjnego w Toruniu. Na podobnym poziomie utrzymuje się liczba projektów odrzuconych w trakcie oceny merytorycznej oraz liczba pomysłów ostatecznie wybranych do realizacji w drodze głosowania mieszkańców. Widoczny jest natomiast wyraźny spadek ogólnej liczby zgłaszanych przez mieszkańców propozycji do budżetu partycypacyjnego. W edycji na 2015 rok mieszkańcy zgłosili 239 projektów, podczas gdy w kolejnej wpłynęło 69 wniosków mniej. W następnej edycji zgłoszono nieznacznie więcej wniosków. Wyraźne spadła również frekwencja osób biorących udział w głosowaniu nad projektami. W 2016 r. zagłosowało przeszło 27 tys. mieszkańców, podczas gdy w edycji na rok 2017 niewiele ponad 21 tys. osób¹⁶. Niewątpliwie jest to kwestia wymagająca rozstrzy-

¹³ http://www.bip.torun.pl/files/doc/655_13_01.pdf, (online: 17.10.2016).

¹⁴ <http://nowosci.com.pl/351753,Budzet-partycypacyjny-do-przerobki-ZA-I-PRZECIW.html>, (online: 17.10.2016).

¹⁵ <http://www.konsultacje.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-ewaluacja>, (online: 17.10.2016).

¹⁶ <http://urbnews.pl/budzet-partycypacyjny-torun-2016-wyniki/>;
http://www.torun.pl/sites/default/files/bp_wyniki_glosowania_25-07-2016.pdf,

gnięcia, czy ogólny spadek liczby zgłaszanych wniosków oraz frekwencji w głosowaniach wiąże się z tzw. efektem nowości, dzięki czemu budżet partycypacyjny początkowo wzbudzał większe zainteresowanie jako nowe wydarzenie, czy jednak istnieją inne czynniki, które mogą powodować opisaną sytuację – tabela 2.

Tabela 2. Projekty zgłaszane przez mieszkańców w dotychczasowych edycjach budżetu partycypacyjnego w Toruniu

	BP 2014	BP 2015	BP 2016	BP 2017
zgłoszone	215	239	170	184
odrzucone	71	54	51	53
poddane pod głosowanie	144	185	119	131
wybrane	43	53	53	48

Źródło: Opracowane na podstawie: <http://www.torun.pl/pl/node/171161>;
<http://www.torun.pl/pl/node/175561>;
<http://www.torun.pl/pl/node/187920>; http://www.torun.pl/sites/default/files/pictures/bp2017/bp_2017_wyniki_weryfikacji.pdf, (online: 17.10.2016).

W przypadku kategorii projektów, które najczęściej są wybierane przez mieszkańców do realizacji również można zauważyć pewną prawidłowość – tabela 3.

Tabela 3. Rodzaje projektów wybranych do realizacji w dotychczasowych edycjach budżetu partycypacyjnego w Toruniu

ogółem	43	53	53	48
rekreacyjne	23 (53%)	18 (33%)	30 (57%)	30 (63%)
drogowe	8 (19%)	9 (16%)	9 (17%)	8 (17%)
inne	12 (28%)	26 (51%)	14 (26%)	10 (20%)

Źródło: Opracowane na podstawie: <http://www.torun.pl/pl/wyniki-glosowania-0>;
<http://www.torun.pl/pl/node/177433>; <http://urbnews.pl/budzet-partycypacyjny-torun-2016-wyniki/>; http://www.torun.pl/sites/default/files/bp_wyniki_glosowania_25-07-2016.pdf, (online: 17.10.2016).

We wszystkich przeprowadzonych dotychczas głosowaniach największą popularność regularnie zyskują projekty rekreacyjne takie jak np. siłownie zewnętrzne, boiska, place zabaw, a także projekty drogowe, w ramach których remontowane lub tworzone są ulice, chodniki, sygnalizacje – tabela 3.

(online: 17.10.2016).

Przykłady współpracy władz lokalnych z mieszkańcami

Teoretycy budżetu partycypacyjnego wskazując etapy, które powinny zostać uwzględnione podczas tego procesu wzorują się przede wszystkim na przedsięwzięciu, które powstało w Porto Alegre. Ernesto Ganuza i Gianpaolo Baiocchi nazwali te rozwiązania modelem pierwotnym¹⁷. Przykładem definicji, która powstała w oparciu o doświadczenia wspomnianego miasta jest propozycja stworzona przez Yves Sintomer, Herzberga Carstena oraz Anje Röcke. Autorzy proponują przyjąć, iż: „ogólnie rzecz biorąc, budżet partycypacyjny umożliwia uczestniczenie obywateli, którzy nie pełnią funkcji politycznych, w tworzeniu planu alokacji środków publicznych”. Natomiast do uzyskania bardziej precyzyjnej definicji procesu, jakim jest budżet partycypacyjny, badacze proponują uwzględnienie następujących kryteriów: 1) kwestie finansowe, które powinny być dyskutowane z uwagi na fakt, iż budżet partycypacyjny pomaga rozwiązywać pewne problemy, jednak przy użyciu ograniczonych środków finansowych; 2) budżet partycypacyjny musi obejmować obszar całego miasta/dzielnicy; 3) proces musi mieć charakter powtarzalny (jednorazowe przypadki spotkań lub referendum w kwestiach finansowych nie są przykładem budżetu partycypacyjnego); 4) w trakcie procesu powinny odbywać się otwarte debaty publiczne; 5) element ewaluacji, który uwzględnia między innymi informowanie uczestników o realizacji projektów, np. w trakcie corocznych spotkań lub za pośrednictwem publikacji sprawozdawczych¹⁸.

Dotychczasowe raporty poświęcone budżetom partycypacyjnym w Polsce wskazują szczególnie na deficyt czwartego elementu wspomnianego w powyższej definicji, który wiąże się z organizowaniem otwartych spotkań oraz dyskusji decydentów z mieszkańcami. Wśród badanych jednostek samorządu terytorialnego ponad połowa w ogóle nie organizowała tego typu spotkań¹⁹. Toruń jest przykładem miasta, w którym praktykuje się tego typu rozwiązania. Od 2003 r. w każdym pierwszym kwartale, zwykle między 17 lutym a 21 marca, prezydent Torunia spotyka się z mieszkańcami wszystkich trzynastu okręgów miasta. Obok prezydenta w spotkaniach uczestniczą również dyrektorzy i przedstawiciele wydziałów urzędu miasta oraz spółek komunalnych. W trakcie spotkań mieszkańcy są informowani o zatwierdzonych przez radnych ustaleniach finansowych, od których będzie zależał poziom bieżącego utrzymania miasta oraz inwesty-

¹⁷ E. Ganuza, G. Baiocchi, *Beyond the line: the participatory budgets as an instrument*, [w:] Hope for Democracy. 25 years of participatory budgeting worldwide, N. Dias (red.), In Loco Association, 2014, s. 70.

¹⁸ Y. Sintomer, C. Herzberg, A. Röcke, *Participatory budgeting in Europe: potential and challenges*, „International Journal of Urban and Regional Research”, 2008, vol. 32, s. 168.

¹⁹ W. Kębłowski..., *op. cit.*, s. 14.

cji, w tym również tych, które są realizowane na poszczególnych osiedlach. Od 2014 r., gdy zaczęto organizować budżet partycypacyjny w Toruniu, w harmonogramie spotkań przewidziane są panele dyskusyjne poświęcone tej inicjatywie. W trakcie tych spotkań mieszkańcy mają szansę do zgłaszania swoich uwag, postulatów oraz pytań dotyczących inwestycji oraz funkcjonowania miasta i osiedli. Ponadto w trakcie spotkań rozdawane są zestawy materiałów informacyjnych dotyczących budżetu, w tym przewodnik po toruńskim budżecie partycypacyjnym²⁰. Od 2016 r. dyskusje podzielone są na kilka paneli tematycznych, które są ustalane oddzielnie dla każdego osiedla na podstawie propozycji zgłaszanych przez mieszkańców. Większość tematów do dyskusji odnosi się do kwestii związanych z bezpieczeństwem i porządkiem, infrastrukturą drogową i parkingową, komunikacją miejską oraz kulturą i aktywnością społeczną osiedli²¹.

Organizowanie tego rodzaju spotkań z mieszkańcami ma niewątpliwie liczne zalety. Zdaniem Wojciecha Kębłowskiego organizowanie takich spotkań daje szansę na zaistnienie współpracy pomiędzy mieszkańcami oraz zmniejsza ryzyko wypaczenia idei budżetu partycypacyjnego w konkurs, w którym projektodawcy rywalizują między sobą o głosy²². Ponadto spotkania mieszkańców dają możliwość wymiany poglądów i pomysłów pomiędzy uczestnikami, a także zwiększają szansę na wyeliminowanie częstych sytuacji powielania się projektów składanych przez mieszkańców.

Toruń jest również jednym z nielicznych miast, w którym zorganizowano konsultacje społeczne dotyczące regulaminu budżetu partycypacyjnego. Termin między 2 a 24 października 2013 r. poświęcony był konsultacjom z mieszkańcami Torunia, organizacjami pozarządowymi oraz radnymi, w sprawie projektu uchwały związanej z budżetem partycypacyjnym dla Torunia, którego najważniejszym elementem był „Regulamin budżetu partycypacyjnego w Toruniu”. W tym czasie zorganizowano trzy spotkania o charakterze informacyjno-konsultacyjnym dla przedstawicieli Rad Okręgów, mieszkańców oraz studentów. Jednakże dwa z nich nie odbyły się z uwagi na brak uczestników. Jedynie spotkanie z przedstawicielami Rad Okręgów, które zorganizowano 9 października można uznać za efektywne. W konsultacjach uczestniczyło 17 osób, które łącznie zgłosiły 23 uwagi i pytania. Dnia 23 października miał również miejsce dwugodzinny dyżur konsultacyjny, w trakcie którego zgłosiła się jedna osoba – zadała jedno pytanie, ale nie zgłosiła żadnych uwag do Regulaminu. Do 24 października regulamin oraz formularz do przesyłania uwag były dostępne na stronie

²⁰ <http://torun.naszemiasto.pl/artukul/torun-spotkania-prezydenta-z-mieszkancami-dzis-stawki,2174141,art,t,id,tm.html>, (online: 17.10.2016).

²¹ <http://www.torun.pl/pl/spotkania-prezydenta-z-mieszkancami-10>, (online: 17.10.2016).

²² W. Kębłowski..., *op. cit.*, s. 14-15.

Urzędu Miasta Torunia. Propozycje zmian i uwagi można było dostarczyć pocztą elektroniczną, faxem, pocztą tradycyjną lub dostarczyć je osobiście do Wydziału Komunikacji Społecznej i Informacji Urzędu Miasta Torunia²³.

Interesującym rozwiązaniem, które zastosowano w budżecie partycypacyjnym w Toruniu jest również inkluzja osób niepełnoletnich. Zgodnie z regulaminem propozycje zadań do budżetu partycypacyjnego może składać każdy mieszkaniec Torunia, który w momencie wypełniania wniosku ma ukończone 16 lat. Osoby, które spełniają ten warunek mogą również brać udział w głosowaniu na projekty²⁴. Takie rozwiązanie ma z pewnością walor edukacyjny i może sprawić, że zachęci młodzież do uczestnictwa w życiu wspólnoty, oraz przyczyni się do kreowania w tej grupie postaw obywatelskich. Nie jest to bez znaczenia biorąc pod uwagę fakt, iż poziom frekwencji wyborczej wśród młodych osób jest regularnie najniższy spośród wszystkich grup wiekowych²⁵.

Wartą odnotowania jest również tendencja związana z pulą finansową budżetu partycypacyjnego w Toruniu. Choć w skali całego budżetu samorządowego budżet partycypacyjny stanowi jego niewielką część, to jednak środki te są sukcesywnie zwiększane. Ponadto środki finansowe przeznaczone do rozdysponowania w danej edycji budżetu partycypacyjnego są jasno określone. Zgodnie z uchwałą Rady Miasta na budżet partycypacyjny przeznacza się nie mniej niż 6,0% wykonanych dochodów Gminy Miasta Torunia z tytułu podatku od nieruchomości. Podstawą do ustalenia kwoty na dany rok jest wartość podatku od nieruchomości uzyskanego w roku poprzedzającym o dwa lata rok realizacji budżetu partycypacyjnego. Harmonogram przeprowadzania budżetu partycypacyjnego dla Torunia zobowiązuje władze do przedstawienia precyzyjnej informacji na temat puli pieniężnej budżetu partycypacyjnego na dany rok do 25 lutego roku poprzedniego. Regulamin budżetu partycypacyjnego szczegółowo opisuje również kwestie związane z zasadami podziału środków pieniężnych na pulę ogólnomiejską i lokalną, a także ich przydzielanie pomiędzy poszczególne okręgi²⁶ – tabela 4.

²³http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/ks_regulamin_budzetu_partycypacyjnego_2013_raport.pdf, (online: 17.10.2016).

²⁴http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/bp_uchwala_reg_proj_ks_3-10-2013_kpl.pdf, (online: 17.10.2016).

²⁵ M. Cześniak, *Partycypacja wyborcza Polaków*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009 s. 17.

²⁶http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/ks_regulamin_budzetu_partycypacyjnego_2013_raport.pdf, (online: 17.10.2016).

Tabela 4. Środki finansowe w dotychczasowych edycjach budżetu partycypacyjnego w Toruniu

	Pilotaż BP 2013/2014	BP 2014	BP 2015	BP 2016	BP 2017
Pula przeznaczona na BP	2 mln zł	6,44 mln zł	6,58 mln zł	6,60 mln zł	7,03 mln zł

Źródło: opracowane na podstawie:

http://www.torun.pl/sites/default/files/bp_wyniki_glosowania_25-07-2016.pdf,

<http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-znamy-wyniki>, (online: 17.10.2016).

Tego typu rozwiązania, mimo iż mogą wydawać się rygorystyczne, są niezbędne by uniknąć sytuacji, w której manipuluje się kwotą przeznaczoną na budżet partycypacyjny. Gdy pula pieniężna oraz zasady związane z jej rozdysponowaniem nie są jasno określone, zwykle ostateczne decyzje w tej kwestii należą do organu wykonawczego miasta. Wówczas nieprzestrzegane są co najmniej dwie istotne zasady budżetu partycypacyjnego, które zakładają, iż o wyborze projektów decydują ostatecznie mieszkańcy, a ich decyzje mają charakter wiążący oraz, że środki finansowe powinny być ograniczone i precyzyjnie określone²⁷.

Przykłady współpracy władz lokalnych z organizacjami pozarządowymi

Działalność i rola lokalnych organizacji pozarządowych jest coraz częściej dostrzegana przez włodarzy miast. Widoczny jest wzrost intensyfikacji relacji pomiędzy tymi organizacjami a lokalnymi samorządami, który urzeczywistnia się między innymi poprzez zaangażowanie ich w proces konsultacji społecznych oraz realizację konkretnych zadań²⁸. Organizowanie budżetu partycypacyjnego jest niewątpliwie jednym z zadań, przy realizacji którego uczestnictwo przedstawicieli organizacji pozarządowych może przynieść wiele korzyści. Wiedza oraz doświadczenie członków tych organizacji może zostać wykorzystana na wielu obszarach np. działalność informacyjno-promocyjna, szkoleniowa, itp.

W przypadku Torunia przedstawiciele organizacji pozarządowych byli zapraszani do współpracy od początku prac nad budżetem partycypacyjnym. Wspomniany w niniejszym rozdziale zespół ds. opracowania pro-

²⁷Z. Osmólska, *Budżet partycypacyjny po polsku*, [w:] D. Plecka (red.), *Demokracja w Polsce po 2007 roku*, Towarzystwo Inicjatyw Naukowych, Katowice 2014, s. 265.

²⁸P. Adamiak, B. Charycka, M. Gumkowska, *Polskie organizacje pozarządowe 2015*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2015, s. 16.

pozycji modelu budżetu partycypacyjnego dla Torunia składał się z 17 ekspertów, wśród których znajdowało się trzech przedstawicieli organizacji pozarządowych rekomendowanych przez lokalne środowisko. Zadaniem zespołu było przede wszystkim uczestnictwo w procesie konsultacji społecznych oraz opiniowanie uwag do projektu uchwały Rady Miasta Torunia w sprawie budżetu partycypacyjnego oraz regulaminu. Ponadto w dniach 2-24 października 2013 r. odbywały się konsultacje projektu uchwały o budżecie partycypacyjnym, w trakcie których przewidziano dyskusje z mieszkańcami, radnymi oraz przedstawicielami organizacji pozarządowych²⁹. Podobny zespół, do opisanego powyżej, został powołany przez prezydenta Torunia w 2016 r. Także i w tym przypadku organizacje pozarządowe zostały poproszone o wskazanie swoich przedstawicieli do zespołu, którego zadaniem jest przeprowadzenie ewaluacji budżetu partycypacyjnego w Toruniu oraz przygotowanie propozycji zmiany regulaminu tego przedsięwzięcia³⁰.

Ciekawym przykładem jest współpraca, która trwa od listopada 2013 r. do dziś między Wydziałem Komunikacji Społecznej i Informacji Urzędu Miasta Torunia ze stowarzyszeniem Toruńska Inicjatywa Obywatelska. Organizacja ta jest w stałym kontakcie ze wspomnianym wydziałem, dzięki czemu otrzymuje i publikuje wszelkie aktualne informacje dotyczące np. składania wniosków, głosowania oraz innych ważnych wydarzeń związanych z budżetem partycypacyjnym. Ogłoszenia te są publikowane na *fanpage* u założonym na portalu społecznościowym Facebook. Ponadto Toruńska Inicjatywa Obywatelska przygotowała internetowy poradnik „11 kroków do zmiany Torunia”, który prezentuje w jaki sposób skutecznie złożyć projekt do budżetu partycypacyjnego³¹.

Godną uwagi inicjatywą jest również przedsięwzięcie organizowane przez lokalne stowarzyszenie Czas Mieszkańców, które nazwano „Maratonem Pisania Projektów w Toruniu”. Wydarzenie było do tej pory zorganizowane dwa razy od 2015 r., w trakcie etapu składania wniosków do budżetu partycypacyjnego w Toruniu. Spotkania mają charakter otwarty, a porady są nieodpłatne. Maraton Pisania Projektów skierowany jest głównie do mieszkańców, którzy mają konkretny pomysł, ale nie wiedzą jak przebrnąć przez procedurę formalną składania wniosków. Członkowie stowarzyszenia pomagają w przygotowaniu takiego wniosku, a także doradzają w jaki sposób sprawdzić np. do kogo należy teren, na którym dana inwestycja miałaby zostać zrealizowana oraz w jaki sposób wycenić po-

²⁹http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/ks_regulamin_budzetu_partycypacyjnego_2013_raport.pdf, (online: 18.10.2016).

³⁰<http://orbitorun.pl/budzetpartycypacyjny-ewaluacja,3466,l1.html>, (online: 18.10.2016).

³¹<http://www.tio.org.pl/bud380et-partycypacyjny.html>, (online: 18.10.2016).

szczególne elementy projektu³².

Podsumowanie

Budżet partycypacyjny jest organizowany w Polsce od kilku lat, aczkolwiek w wielu przypadkach wciąż posiada liczne niedoskonałości. Jednym z głównych powodów tego stanu rzeczy jest fakt, iż budżet partycypacyjny nie jest regulowany ustawowo, w związku z czym samorządy mając całkowitą swobodę w projektowaniu lokalnych regulaminów, nie zawsze podchodzą do tego zadania z należytą starannością. Jednakże opisany w niniejszym rozdziale przykład Torunia pokazuje, iż budżet partycypacyjny może być również okazją oraz inspiracją do wprowadzeniu wielu skutecznych rozwiązań oraz dobrych praktyk we współpracy pomiędzy władzami lokalnymi a mieszkańcami i organizacjami pozarządowymi. Niewątpliwą wartością w przypadku budżetów partycypacyjnych jest również włączanie mieszkańców w proces decydowania, co czyni ich realnie współodpowiedzialnymi za konkretne działania podejmowane w ich mieście.

Literatura

- Adamiak P., Charycka B., Gumkowska M., *Polskie organizacje pozarządowe 2015*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2015.
- Cześnik M., *Partycypacja wyborcza Polaków*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Ganuza E., Baiocchi G., *Beyond the line: the participatory budgets as an instrument*, [w:] N. Dias (red.), *Hope for Democracy. 25 years of participatory budgeting worldwide*, In Loco Association, 2014.
- Karwińska A., Wiktor D., *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna Teksty” 2008, nr 6.
- Kęłowski W., *Budżet Partycypacyjny, Ewaluacja*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2014.
- Osmólska Z., *Budżet partycypacyjny po polsku*, [w:] D. Plecka (red.), *Demokracja w Polsce po 2007 roku*, Towarzystwo Inicjatyw Naukowych, Katowice 2014.
- Pimentel Walker A. P., *Embodied identity and political participation: Squat-*

³² <http://czasmieszkanow.pl/maraton-pisania-wnioskow-2016/#>;
[http://www.radiopik.pl/2,42198,maraton-pisania-projektow-w-toruniu,\(online:18.10.2016\).](http://www.radiopik.pl/2,42198,maraton-pisania-projektow-w-toruniu,(online:18.10.2016).)

ter's engagement in the Participatory Budget in Brazil, „Journal of the Society for Psychological Anthropology” 2013, nr 2(41).

Popławski M., *Budżet partycypacyjny a lokalne programy wyborcze. Analiza na przykładzie Torunia*, [w:] D. Plecka, Z. Osmólska (red.), *Administracja publiczna. Wybory samorządowe 2014*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

Sintomer Y., Herzberg C., Rocke A., *Participatory budgeting in Europe: potential and challenges*, „International Journal of Urban and Regional Research”, 2008, vol. 32.

Źródła internetowe

<http://czasmieszkancow.pl/maraton-pisania-wnioskow-2016/#;>

[http://www.radiopik.pl/2,42198,maraton-pisania-projektow-wtoruniu,\(online: 18.10.2016\).](http://www.radiopik.pl/2,42198,maraton-pisania-projektow-wtoruniu,(online:18.10.2016).)

[http://nowosci.com.pl/351753,Budzet-partycypacyjny-do-przerobki-ZA-I-PRZECIW.html, \(online: 17.10.2016\).](http://nowosci.com.pl/351753,Budzet-partycypacyjny-do-przerobki-ZA-I-PRZECIW.html,(online:17.10.2016).)

[http://orbitorun.pl/budzetpartycypacyjny-ewaluacja,3466,11.html, \(online: 18.10.2016\).](http://orbitorun.pl/budzetpartycypacyjny-ewaluacja,3466,11.html,(online:18.10.2016).)

[http://torun.naszemiasto.pl/artykul/torun-spotkania-prezydenta-z-mieszkancami-dzis-stawki,2174141,art,t,id,tm.html, \(online: 17.10.2016\).](http://torun.naszemiasto.pl/artykul/torun-spotkania-prezydenta-z-mieszkancami-dzis-stawki,2174141,art,t,id,tm.html,(online:17.10.2016).)

[http://urbnews.pl/budzet-partycypacyjny-torun-2016-wyniki/;](http://urbnews.pl/budzet-partycypacyjny-torun-2016-wyniki/)

[http://www.torun.pl/sites/default/files/bp_wyniki_glosowania_25-07-2016.pdf, \(online: 17.10.2016\).](http://www.torun.pl/sites/default/files/bp_wyniki_glosowania_25-07-2016.pdf,(online:17.10.2016).)

[http://www.bip.torun.pl/files/doc/655_13_01.pdf, \(online: 17.10.2016\).](http://www.bip.torun.pl/files/doc/655_13_01.pdf,(online:17.10.2016).)

[http://www.bip.torun.pl/sesje_det.php?Kod=1055&R=1&page=3, \(online: 16.10.2016\).](http://www.bip.torun.pl/sesje_det.php?Kod=1055&R=1&page=3,(online:16.10.2016).)

[http://www.konsultacje.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-ewaluacja, \(online: 17.10.2016\).](http://www.konsultacje.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-ewaluacja,(online:17.10.2016).)

[http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/ks_budzet_party_2013_lista_projektow.pdf, \(online: 15.10.2016\).](http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/ks_budzet_party_2013_lista_projektow.pdf,(online:15.10.2016).)

[http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/bp_uchwala_reg_proj_ks_3-10-2013_kpl.pdf, \(online: 17.10.2016\).](http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/Konsultacje/bp_uchwala_reg_proj_ks_3-10-2013_kpl.pdf,(online:17.10.2016).)

[http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/ks_regulamin_budzetu_partycypacyjnego_2013_raport.pdf, \(online: 17.10.2016\).](http://www.konsultacje.torun.pl/sites/default/files/pictures/ks_regulamin_budzetu_partycypacyjnego_2013_raport.pdf,(online:17.10.2016).)

[http://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/torun-ustala-budzet-partycypacyjny,47183.html, \(online: 15.10.2016\).](http://www.portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/torun-ustala-budzet-partycypacyjny,47183.html,(online:15.10.2016).)

[http://www.tio.org.pl/bud380et-partycypacyjny.html, \(online: 18.10.2016\).](http://www.tio.org.pl/bud380et-partycypacyjny.html,(online:18.10.2016).)

[http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-na-start,](http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-na-start)

(*online*: 16.10.2016).
<http://www.torun.pl/pl/budzet-partycypacyjny-znamy-wyniki>,
(*online*: 15.10.2016).
<http://www.torun.pl/pl/node/171048>, (*online*: 16.10.2016).
<http://www.torun.pl/pl/spotkania-prezydenta-z-mieszkancami-10>,
(*online*: 17.10.2016).

ISBN 978-83-65690-13-5